

श्री आत्मानंद ग्रंथमाला नंबर १०

श्री
नयभार्गदृशक.

याने

सात नयनं स्वरूप.

(वार्ता ३५)

उपाधी प्रसिद्ध करनार.

श्री जैन आत्मानंद सभा.

जावनगर.

वीर संवत् २४३५ आत्म संवत् १४ विक्रम संवत् १८१५

श्री आनंद प्रिन्टींग प्रेस—सावनगर.

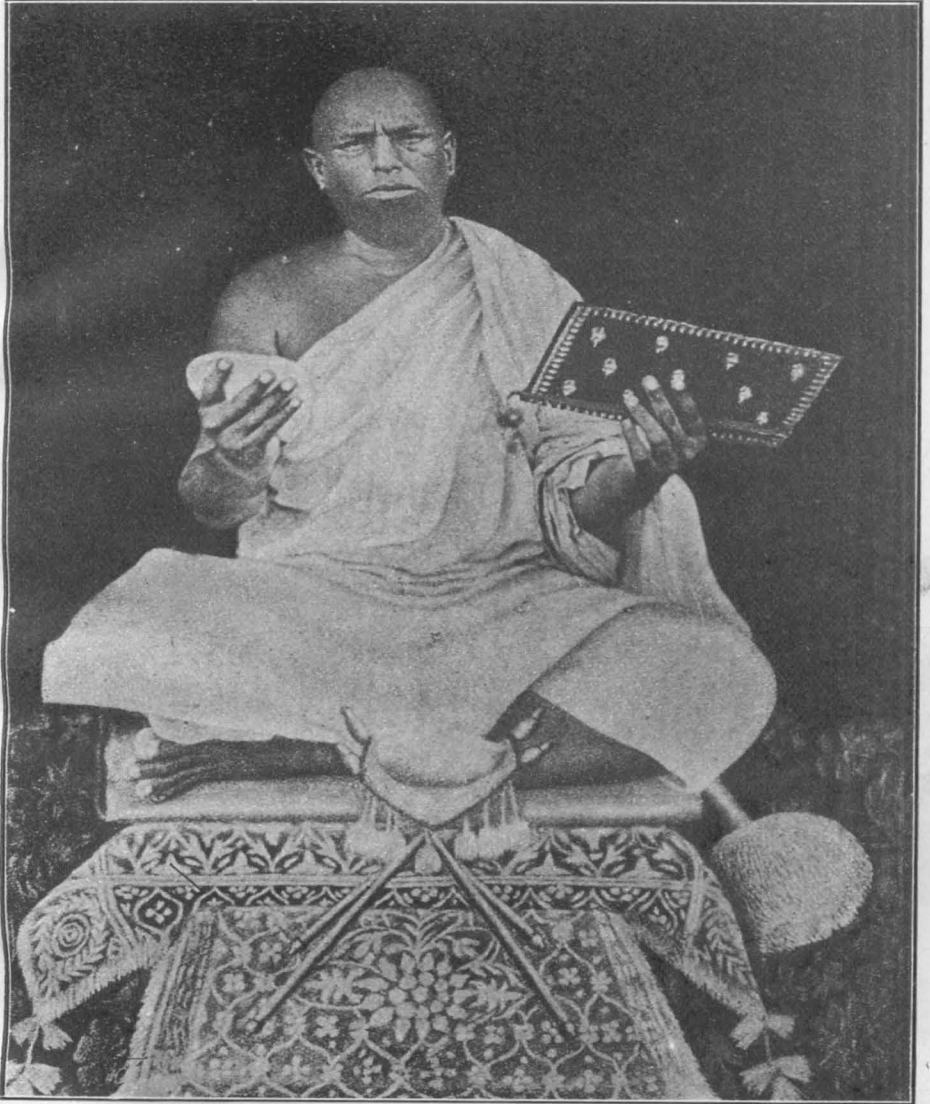
પ્રકાશિતં જનાનાં યૈર્મતં સર્વં નયાશ્રિતમ્
ચિત્તે પરિણતં ચેદં યેષાં તે જ્યો નમોનમઃ ॥૧॥

“લોકના હિતને માટે સર્વ નયાશ્રિત મત જેણે પ્રકાશિત કર્યો છે, અને જેના ચિત્તમાં તે પરિણત થયો છે, તેને વારંવાર નમસ્કાર છે.”

સત્ચારિત્ર પવિત્ર ચિત્ર ચરિતં ચારુ પ્રબોધાન્વિતં
શાંતં શ્રી શમતારમેન મુખદં સર્વજ્ઞ સેવાધર્મ
વિહત્ત્મંરુદ્ધ મંરુનં મુયજ્ઞસા સંવ્યાપ્ત જૂર્મરુદ્ધં
તં સૂરિં પ્રણમમ્યહં મુવિજયાનંદાજિથં સાદરમ્ ॥૧॥

“ઉત્તમ આચારોએ કરીને પવિત્ર અને સુંદર છે ચારિત્ર જેમનું, તેમજ સુંદર બોધવડે જે યુક્ત છે, વળી શમતાના રસે કરીને શાંત સુખને આપનારા, સર્વજ્ઞની સેવાને ધારણ કરનારા, વિદ્વાનોના મંડળમાં આબુષણરૂપ, અને ભુમંડળની અંદર જેમનો યશ સારી રીતે વ્યાપેલો છે, તેવા શ્રી વિજયાનંદસૂરિ (આત્મારામજી મહારાજ) ને હું આનંદ પૂર્વક નમસ્કાર કરું છું ”

न्यायाम्भोनिधि श्रीमद्विजयानन्दसूरि.

(आत्मारामजी महाराज.)

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

(માસિક.)

જૈન કોમમાં અતિ ફેલાવા સાથે પ્રખ્યાતિ પામેલું આ માસિક આ સલા તરફથી પ્રતિ માસે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. તેમાં આવતા ધાર્મિક, વ્યવહારિક, અને નૈતિક સંબંધી ઉત્તમ લેખોથી આપણી કોમમાં નીકળતા માસિકોમાં આ માસિક પ્રથમ પંક્તિ ધરાવે છે, જેને માટે વિદ્વાન સાધુ મુનિરાજે, જૈન વિદ્વાન ગૃહસ્થો, અને ન્યુસ-પેપરોએ એકઠાવાળે વખાણ કરેલા છે. દરેક આવણુમાસથી નવું વર્ષ શરૂ થાય છે. અને દરેક વર્ષ પૂર્ણ થતાં એક નવીન દ્રવ્યાનુયોગના વિષયથી ભરપૂર બુક લગભગ નવથી દશ ફારમ જેટલી મોટી ગ્રાહકોને ભેટ આપવામાં આવે છે. વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. ૧—૦—૦— બહાર ગામવાળાને પોષ્ટેજના રૂ. ૦—૪—૦ વધારે આપવા પડે છે તેના પ્રમાણમાં લાભ બહુ વિશેષ છે. ગુરૂ ભક્તિ નિમિત્તે દરેક જૈન બંધુઓએ અવશ્ય લાભ લેવા ચૂકવું નહીં.

શ્રીમદ્વિજયાનંદસૂરિ વિરચિત. “ શ્રી જૈન તત્વાદર્શ. ”

(ગુજરાતી ભાષાંતર)

જૈન દર્શનના તત્ત્વોનો આદર્શરૂપ આ ગ્રંથ કોઈપણ વખત જેના દૃષ્ટિ માર્ગમાં આવ્યો નથી, તે જૈન દર્શનનું ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં બહુજ અગ્ર રહે છે. પૂર્વ મહાત્માઓએ રચેલા તત્ત્વ જ્ઞાનના અમૂલ્ય ગ્રંથોનું રહસ્ય આ ગ્રંથમાં સારરૂપે દોહન કરાયલું છે. તેથી દરેક જૈન બંધુઓના હસ્તમાં આ ગ્રંથ નિરંતર રહેવો જોઈએ ઉંચા કાગળ સુંદર ટાઈપ અને મજબુત બાઈડીંગથી તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ પરદેશવાળાને પોષ્ટેજ ચાર્જ વધારે પડશે.

શ્રીમદ્વિજયાનંદસૂરિ વિરચિત. “ શ્રી અજ્ઞાન તિમિર ભાસ્કર ગ્રંથ. ”

આ મહાશયના લેખ પ્રથમથીજ પ્રશંસનીય થતા આવેલ છે. આર્હત ધર્મના તત્ત્વોની જે ભાવના તેમના મગજમાં જન્મ પામેલી, તે લેખરૂપે બાહર આવતાંજ આખી દુનિયાના પડિતો, જ્ઞાનીઓ, શોધકો, શાસ્ત્રજ્ઞો, ધર્મ ગુરુઓ લેખકો અને સામાન્ય લોકો ઉપર જે અસર કરેલી છે, તેજ તેની સસારતા અને ઉપયોગિતા દર્શાવવા ને પૂર્ણ છે. મિથ્યાત્વજનિત અજ્ઞાનતાને લઇને અન્યમતિ ભારતવાસીઓએ સનાતન જૈનધર્મ ઉપર જેજે આક્ષેપ કર્યા છે અને કરે છે, તથા વેદાદિગ્રંથોના સ્વકપોલ કલ્પિત અર્થે કરી જે જે લેખ દ્વારા પ્રયત્નો કર્યા છે તે ન્યાય અને યુક્તિપૂર્વક તેને ગ્રંથોનું મથન કરી આ ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવ્યું છે, અને જૈન દર્શનની ક્રિયા તથા અવર્તન સર્વરીતે અબાધિત અને નિર્દોષ છે, એવું જગતના સર્વ ધર્મિકોની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ કરી આપેલ છે. કી. રૂ. ૨-૮-૦

અમારા તરફથી છપાતા ગ્રંથો.

૧ કુમાર વિહાર શતક મૂળ તથા અવ્યૂરિ ભાષાંતર સાથે

૨ વિવિધ પૂજા સંગ્રહ (સુરિશ્વર આત્મારામભ

મહારાજ કૃત આવૃત્તિ ખીજી તૈયાર છે.

૦-૮-૦

૩ હંસવિનોદ આવૃત્તિ ત્રીજી સુધારા વધારા સાથે ૦-૧૨-૦

૪ જૈન ધર્મ વિધ્યિક પ્રશ્નોત્તર (શ્રી આત્મારામભ

મહારાજ કૃત.)

૦-૮-૦

૫ શ્રાદ્ધગુણુ વિવરણુ મૂળ અને ભાષાંતર સાથે છપાય છે.

૬ ધર્મખિન્દુ મૂળ તથા ટીકા, ભાષાંતર અને વિવેચન સહીત.

૭ કુમારપાળ પ્રબંધ (ભાષાંતર) નવીન પદ્ધતિથી.

આ શિવાય દરેક જાતનાં જૈનધર્મનાં પુસ્તકો, નકશાઓ, તેમજ મુનિ મહારાજઓના ફોટોગ્રાફસ વિગેરે અમારી ઓફીસમાં તૈયાર મળે છે. નફો જ્ઞાનખાતામાં રહે છે, જેથી દરેક જૈન બંધુઓ લાભ લેશે.

મંગાવનારે પણ વ્યવહાર નીચેને શીરનામે કરવો.

શ્રી જૈન આત્માનાંદ સંભા

ભાવનગર.

પ્રસ્તાવના.

જૈનધર્મના તત્વજ્ઞાનનો માર્ગ અતિ ગહન છે, એ ગહન માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાને માટે તેવા ઉત્તમ સાધનો મેલવવા જોઈએ, જ્યાંસુધી ઉત્તમ પ્રકારની સાધન સંપત્તિ પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી એ ગહન માર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકાય તેમ નથી; તેથી તેના સાધનરૂપે આ લઘુ લેખની યોજના કરવામાં આવી છે. સાતનયનું સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે સમજવામાં આવે તો સ્વાદ્વાદ સિદ્ધાંતનું સ્વરૂપ સારીરીતે સમજવામાં આવી શકે છે, આદર્શ ધર્મના પારંગત મહાનુભાવ પુરૂષોએ પોતાના જોડાત્તર જ્ઞાનના બળથી સાતનય અને સમજાણીની યુક્તિ સહિત પદ્ધતિ પ્રગટ કરી છે, તેમાં સાતનયનું જ્ઞાન વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને સારીરીતે દર્શાવી શકે છે.

આદર્શ ધર્મના સિદ્ધાંત અથો સમજવાને માટે સમર્થ વિદ્વાનોએ સાતનયના સ્વરૂપને યુક્તિ પુર્વક દર્શાવ્યું છે, અને તે ઉપર અનેક અથો લખેલા છે, કેટલાએક અથો તો સમજવાને એટલા બધા મુશ્કેલ છે કે, તેમાં પ્રવેશ કરવાને માટે ન્યાંયના મોટા અથોના અભ્યાસની આવશ્યકતા છે.

વર્તમાનકાળે જૈનવર્ગમાં તેવા અથોના અભ્યાસ કરનારા ઘણા વિરલા પુરૂષો જોવામાં આવે છે, કદિ મુનિવર્ગમાંથી કોઈ તેવા વિદ્વાનો નીકળી આવે છે, પણ ગૃહસ્થ વર્ગમાંથી તો કોઈકજ તેવા વિદ્વાન મળી આવે છે, આથી આ લઘુ પુસ્તકની યોજના વિશેષ ઉપયોગી થવાનો સંભવ છે.

આ લઘુ પુસ્તકમાં સાતનયનું સ્વરૂપ સહેલાઈથી સમજી શકાય, તેવી યોજના કરવામાં આવી છે. આનંદસૂરિ નામના એક જૈનાચાર્ય અને નયચંદ્ર નામના એક શ્રાવકના કુટુંબનો સંબંધ લઈ ઉક્ત વિષયને સારીરીતે વિવેચન પુર્વક ચર્ચવામાં આવ્યો છે, અને સહેલી બાપાથી તેને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવ્યો છે. મહાનુભાવ આનંદસૂરિ પોતાના શિષ્ય પરિવારને લઈ સિદ્ધગિરિની યાત્રાએ આવે છે અને ત્યાં નયચંદ્ર નામના શ્રાવકના કુટુંબને તેમનો યોગ થઈ આવે છે, પરાંપકારી આનંદસૂરિ શંકાશીલ નયચંદ્રને પ્રતિભોધ આપવાને માટે સિદ્ધગિરિની યાત્રાએ આવેલા છે, અને સિદ્ધગિરિની સાત યાત્રાઓ કરવાનો સંકલ્પ કરી સાત દિવસમાં સાતનયના સ્વરૂપનો ઉપદેશ આપે છે.

૧ લી યાત્રામાં મહાનુભાવ આનંદસૂરિએ બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરાત્માનું સ્વરૂપ, દ્રવ્યનું યથાર્થ સ્વરૂપ, તેના દશ સામાન્ય ગુણ, સોળ વિશેષગુણ, સ્વભાવ, નયશબ્દનો અર્થ, અને તેના સાત પ્રકાર દર્શાવ્યા છે.

૨. છયાત્રામાં મહાનુભાવ આનંદસૂરિએ દ્રવ્યાર્થિક પર્યાયાર્થિક એવા નયના એ મૂળ ભેદ અને દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ ભેદ નણી પી બતાવ્યા છે.

૩. છયાત્રામાં પર્યાય શબ્દનો અર્થ, પર્યાયાર્થિકનયના ચારભેદ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યા છે.

૪ થી યાત્રામાં શ્રાવિકા સુબોધાની શંકાના સમાધાનમાં જિજ્ઞાસુને મુખે સામાન્યનું સ્વરૂપ કહેવરાવી સૂરિયે નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય ઉપર સારૂં વિવેચન કરી ૧ નૈગમ ૨ સંગ્રહ અને ૩ વ્યવહારનયનું સ્વરૂપ પ્રદેશ્યું છે.

૫ થી યાત્રામાં પર્યાયાર્થિકનયના ભેદ તરીકે ૧ ઋણુસૂત્ર, ૨ શબ્દ, સમભિદ્ધ અને ૪ એવંભૂત—એ ચાર નયનું સ્વરૂપ દર્શાવી સાતનયની વ્યાખ્યા પૂર્ણ કરેલી છે.

૬ થી યાત્રામાં નયના પ્રસંગને લઈને ૧ પ્રવૃત્તિ ૨ સંકલ્પ અને ૩ પરિણતિ—એ વસ્તુની ત્રણ અવસ્થા અને શુદ્ધનય અને અશુદ્ધનયનું વિવેચન કરી સાતે નયને દૃષ્ટાંત સાથે સારીરીતે સમજાવ્યા છે.

૭ થી યાત્રામાં નયવિષે વિશેષ વિવેચન કરી જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનય તથા નયાભાસને સંદેહમાં દર્શાવી એ વિષયને સમાપ્ત કર્યો છે, છેવટે જિજ્ઞાસુના મુખથી ધર્મ તથા વ્યવહારને ઉપયોગી બોધ આપી આ લઘુ લેખને પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.

આ લઘુ ગ્રંથ દરેક જનના સંતાનને ઉપયોગી છે. જે આ ગ્રંથ મનન પુર્વક અમ્મદાંત વાંચવામાં આવશે, તે વસ્તુસ્વરૂપનો યથાર્થ બોધ થયા વગર રહેશે નહિ. અનંતકાલ અને અતુલ માનવશક્તિનો નિરર્થક વ્યય ન કરતાં આવા પ્રાચીન તાત્ત્વિક વિચારોનું મનન કરવામાં આવે તો તે કાલ અને શક્તિ વિવેકપુરઃસર પ્રેરવાથી અસંત અલવાસી અને સુખદ નીવડે છે. એ નિઃસંદેહ વાત છે.

થોડા વખતમાં બહોળા ફેલાવા સાથે પ્રખ્યાતિ પામેલું આ માસિક પોતાના ત્રાહકોના આવતા લવાજમ ઉપર નજર ન રાખતાં, દરેક વર્ષે એક એકથી વધારે સારી ભેટની છુક વધારે ખર્ચ કરી પ્રગટ કરી, પોતાના માનવંતા ત્રાહકોને ખીમ કાઢપણ માસિક કરતાં વધારે સારો દર વર્ષે એક સરખીરીતે લાભ આપે છે. જેથી દરેક જનમધુઓ આવા અત્યુત્તમ ધાર્મિક કાર્યને (જ્ઞાનપ્રાપ્તિના કાર્યને) તેના ત્રાહક બંધ કે ખીજરીતે તેનું સંરક્ષણ કરશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

આવા પઠન પાઠન કરવા માટે અત્યુત્તમ ઉપયોગી દ્રવ્યાનુયોગના અથો અ-
મારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતાં શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશના આહોકોને દરવર્ષે ઉપર
મુજબ બેટ આપવામાં આવે છે, તેજ મુજબ આ છઠ્ઠા વર્ષની બેટ તરીકે આ
અપૂર્વઅંથ મોટો ખર્ચ કરી આ માસિકના આહોકોને બેટ આપવા માટે પ્રગટ
કરવામાં આવ્યો છે.

ભારતવર્ષના મહાન ઉપકારી શ્રીમદ્ વિજયાનંદસરિ (આત્મારામજી મ-

હારાજ) ના રમણુર્થિ અને ભકિત નિમિત્તે આ સંસ્થાનો જન્મ થયેલ હોવાથી
તે કૃપાળુ ગુરુરાજનું હિંદુસ્તાનના સકળ સંધને રમણુ રહે તે માટે આ અંથમાં
તે પરમપુણ્ય ગુરુરાજની છાંત્રી અમોઘ મોટો ખર્ચ કરી તૈયાર કરી મુકવામાં
આવી છે.

આ અંથની યોજના જૈન વિદ્વાનોના પ્રાચીન લેખોને અનુસરીને કરવામાં
આવી છે, તે છતાં પ્રમાદને લઇને કોઇ સ્થળે જો કોઇ ભૂતની રખડના થઇ હોય
તો અમે મિથ્યાદુષ્ટ સહિત ક્ષમા યાચીએ છીએ.

આત્માનંદ જીવન.

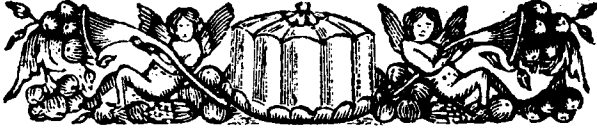
વીરસંવત્ ૨૪૩૫ આત્મસંવત્ ૧૪

અષાઠ પુર્ણિમા

સંવત્ ૧૯૬૫

શ્રી જૈન આત્માનંદ સંભા.

ભાવનગર.

નય માર્ગદર્શક.

યાને.

સાતનયનું સ્વરૂપ.

યાત્રા ૧ લી.

ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છાને ધારણ કરનારો, આર્હતધર્મના પ્ર-
કાશથી જેના હૃદયનું અધકાર દૂર થયેલું છે, અને
જેના શુદ્ધ હૃદયમાં વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાની
પ્રબળ ઇચ્છા જાગ્રત રહ્યા કરે છે, એવો એક તરૂણ
પુરૂષ નિરંતર શોધ કરવાની બુદ્ધિથી દેશોદેશ ભ્રમ્યા
કરતો હતો, વસ્તુ સ્વરૂપની જિજ્ઞાસા તેના શુદ્ધ મનને આકર્ષ્યા કરતી
હતી. તે હૃદયથી અતિ આસ્તિક હતો, તથાપિ કોઈ કોઈવાર શંકા-
ઓનું જાળ તેના આસ્તિક હૃદયને દબાવી દેતું હતું.

આ તરૂણ પુરૂષનું નામ નયચંદ્ર હતું, તેણે બાલ્યવયથી સા-
રા સારા વિદ્વાનોનો સમાગમ કર્યો હતો, તે પ્રથમથી શુદ્ધ આર્હત
ધર્મનો ઉપાસક હતો. આર્હતધર્મની ઉપાસના તેના કુળમાં પરંપ-
રાથી ચાલી આવતી હતી, જૈનધર્મના પવિત્ર સંસ્કારો તેના કોમળ
હૃદયમાં પ્રથમથીજ વાસિત થયા હતા.

આ પ્રમાણે નયચંદ્ર સર્વ રીતે યોગ્ય છતાં તેનામાં એક મ-
હાન્વેદીય કોઈ કોઈવાર પ્રગટ થતો હતો, તે દૈવ તે શંકા કરવાનો નહ

તો, તેના હૃદયમાં વસ્તુ સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં અને ધાર્મિક તત્ત્વનો વિમર્શ કરતાં વારંવાર શંકાઓ થયા કરતી હતી, કોઈ કોઈવાર તો તે શંકાના પ્રવાહમાં એટલો બધો તણાઈ જતો કે, તેના હૃદયની અંદર રહેલી ધાર્મિક દૃઢ આસ્થા પણ ક્ષણવાર ચલાયમાન થઈ જતી હતી.

નયચંદ્ર અતિશય ધનાઢ્ય ન હતો, પણ તે સારી સ્થિતિમાં હતો, તેના પિતા એક મહાન્ વ્યાપારી હતો, તેણે વ્યાપારકળાથી ઘણું દ્રવ્ય એકઠું કર્યું હતું, પણ તેજ માર્ગે પાછું તે દ્રવ્ય આકર્ષાઈ ગયું હતું.

લક્ષ્મીની ચંચળતા વ્યાપારકળામાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. સમુદ્રના મોજાની જેમ વ્યાપાર લક્ષ્મીના ઉત્પત્તિ તથા લય ક્ષણે ક્ષણે થયા કરે છે. મહા વ્યાપારીના કોશાગારમાં નૃત્ય કરતી લક્ષ્મી વિદ્યુતની જેમ ક્ષણિક છે. વ્યાપારકળા જેવી લક્ષ્મી વર્ધક છે, તેવી ક્ષાયક પણ છે, તથાપિ માનવજીવનની સ્વતંત્રતાનો પ્રભાવ વ્યાપારકળાને આભારી છે. સેવાવૃત્તિથી વ્યાપારવૃત્તિ ઘણું દરજ્જે ઉંચી છે, જો એ કળા સાથે ઉદારતાનો ઉત્તમ ગુણ પ્રાપ્ત થયો હોય તો વ્યાપારી આત્મા આલોક તથા પરલોક—ઉભયને સાધી શકે છે. આવા મહાન વ્યાપારી પિતાનો પુત્ર નયચંદ્ર વ્યાપાર માર્ગનો પ્રવાસી બન્યો ન હતો, તેના પિતાનો મોટો વૈભવ ચાલ્યો ગયો હતો, તથાપિ તેનો નિર્વાહ સુખે ચાલે એટલું દ્રવ્ય તેને પિતા તરફથી પ્રાપ્ત થયું હતું, આથી તેના મનપર સંસારની ઉપાધિની અસરો થતી ન હતી.

નયચંદ્રને સુખોદા નામે એક વિદુષી સ્ત્રી હતી. સુખોદામાં તેણીના નામ પ્રમાણે ગુણ હતા. સુખોદાના ઉદરથી જિજ્ઞાસુ નામે એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો હતો, તે પણ યથાર્થ નામા હતો. જિજ્ઞાસુએ પોતાના આસ્તિક પિતા પાસેથી ધાર્મિક અને વ્યવહારિક બંને પ્રકારની કેળવણી લીધી હતી, તે સાથે તેના કુમળા મન ઉપર આર્હતધર્મની સંગીન આસ્તા પ્રથમથીજ પડી ગઈ હતી.

નયચંદ્ર સુખોદા અને જિજ્ઞાસુ—એ એકજ કુટુંબની ત્રિપુટી હોય એમાં નિવૃત્તિને વખતે સાથે એસી ધર્મચર્યા કરતી હતી. વિદુષી સુ-

બોધાના હૃદયમાં આર્હતધર્મના તત્ત્વતું ઉત્તમ જ્ઞાન આરૂઢ થયું હતું, તેથી તેણીના હૃદયમાં સંખા કંખા વગેરે દોષોને અવકાશ મળતો નહોતો, તેણીના દૃઢ હૃદયમાં તત્ત્વનો નિશ્ચય અચળપણે ધરેલો હતો.

તે કુટુંબ જ્યારે તત્ત્વની ચર્ચા કરવાને બેસતું, તે વખતે શંકાશીલ નયચંદ્ર અનેક પ્રકારની શંકાઓ કરતો અને તે દોષને લઈને તે ધર્મ તત્ત્વના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકતો નહોતો. શંકા વગરની તેની શ્રી સુબોધા ઘણીવાર વિનય અને પ્રાર્થના સાથે પોતાના શંકાશીલ પતિને સમજાવતી તોપણ નયચંદ્ર પોતાના આગ્રહને વશ થઈ તે વાત માન્ય કરતો નહોતો.

એક વખતે એક માસની પૂર્ણિમાના પર્વને વિષે નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબને લઈને સિદ્ધગિરિની યાત્રા કરવાને ગયો, તે શંકાશીલ હતો, તથાપિ આર્હતધર્મના પરંપરાના સંસ્કારોને લઈને તેણે શુદ્ધ હૃદયથી યાત્રા કરવા માંડી. હૃદયમાં શંકા આવતી છતાં પૂર્વના સંસ્કાર બળે આસ્તાના અંકુરોને પ્રગટાવતો નયચંદ્ર તે મહાપર્વણીને દિવસે સિદ્ધગિરિના શિખર ઉપર આરૂઢ થયો. ત્યાં જઈ તેણે સ્નાન કરી આદિનાથ પ્રભુની પૂજા કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવા માંડી. તેની શુદ્ધ શ્રાવિકા સુબોધા અને પુત્ર જિજ્ઞાસુ પણ તેની સાથે સ્નાનાદિ કરી પૂજા કરવાને તત્પર થયા. સર્વ કુટુંબ પ્રભુની પૂજા ભક્તિમાં તદ્દલીન થયું, અને તેમણે વિવિધ લાવનાથી પ્રભુની પૂજા ભક્તિ કરી.

આ વખતે નયચંદ્રે ત્રિભુવન નાયક આદીશ્વર પ્રભુની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી—“ હે દયાનિધિ, હે સુરાસુરપૂજ્ય, હે મહોપકારી પ્રભુ, આ શંકિત શ્રાવકને શરણુ આપો, આપનો પ્રરૂપેલો સ્યાદાદ સિદ્ધાંત મારા શંકિત હૃદયમાં આરૂઢ થતો નથી, મને તે ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે, છતાં મારું શુદ્ધ હૃદય તે વિષે શંકા કર્યો કરે છે. હે નાથ, આપ કરૂણાના સાગર છો, આપના તે સિદ્ધાંતતું સ્વરૂપ મને પ્રત્યક્ષ દર્શાવો, અને મારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતું શંકા જાળ દૂર કરો. ”

આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબ સાથે સિદ્ધગિરિની નીચે ઉતર્યો, જ્યાં તે તળેટીના પવિત્ર ભાગમાં આવ્યો, ત્યાં જાણે પ્રભુ-ને કરેલી તેની સ્તુતિ સફળ થઇ હોય, તેવા એક સમર્થ તત્ત્વવેત્તા, અને શુદ્ધ ચારિત્રધારી ચમત્કારી મુનિ તળેટીપર વિશ્રાંત થયેલા તેના જોવામાં આવ્યા. તે મહાનુભાવ વિમલાચળની યાત્રાએ આવ્યા હતા. તેમની સાથે ખીજા બે તરુણ મુનિઓ હતા, તેઓ તેમના શિષ્યો હતા, તે મહાત્મા મુનિવરને જોઇ નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબ સાથે તેમની પાસે આવ્યો, કુટુંબ સહિત તે મહાનુભાવને તેણે વંદના કરી. પવિત્ર મુનિવરે તેને ધર્મ લાલની આશીર્વાદ આપી.

પવિત્ર મુનિ નયચંદ્રને જાણખતા હોય, તેમ આનંદપૂર્વક બોલ્યા—“ ભદ્ર, ચૈત્ર માસની પૂર્ણિમાની પવિત્ર યાત્રા કરવાને તમને કુટુંબ સહિત આવેલા જોઇ હું ઘણો ખુશી થયો છું. આ પવિત્ર પર્વનો દિવસ સિદ્ધગિરિની યાત્રામાં પ્રસાર કરવો જોઇએ.

નયચંદ્રની આવી સ્થિતિ જોઇ દયાળુ મુનિ પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા—“ ભદ્ર, આશ્ચર્યથી હૃદયને ફોલ પમાડશે નહીં, અને તમારા શંકાશીળ હૃદયને નવાનવા તર્કના જાળમાં ફસાવશે નહીં. હું આનંદસૂરિ નામે જૈનમુનિ છું, કોઇ મારા શિષ્યે મને જણાવ્યું હતું કે, નયચંદ્ર શ્રાવક આર્હતધર્મનો ઉપાસક અને વિદ્વાન છે, છતાં તે સર્વદા શંકાશીળ છે, તેની શંકા કોઇનાથી દૂર થઇ શકતી નથી. તેની આ સુબોધા સદગુણી શ્રાવિકા છે, અને તેનો જિજ્ઞાસુ નામે પુત્ર ખરેખરો ધર્મનો જિજ્ઞાસુ છે. આવા ઉત્તમ કુટુંબમાં વસનારા ભદ્રિક આત્માનું હૃદય શંકાઓના સમૂહથી આવૃત રહ્યા કરે છે, તેની શંકાઓને કોઇ પણ વિનષ્ટ કરી શકતું નથી. આ ખબર સાંભળી મારા મનમાં વિચાર થયો કે, નયચંદ્રને ઉપદેશ આપી નિઃશંક કરવો, કે જેથી આ શરીરવડે કાંઈપણ ઉપકારનું કાર્ય થયેલું ગણાય. આ વો વિચાર કરતાં જ્ઞાનના બળથી મારા જાણવામાં આવ્યું કે, “ નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબ સાથે હાલ સિદ્ધગિરિની યાત્રાએ ગયેલ છે, આ જાણી તેમજ અમારે પણ સિદ્ધગિરિની યાત્રા કરવા લાવ હોતો, જે-

થી અમે પણ વિહાર કરી આસ્થળે આવ્યા છીએ. જ્ઞાનના બળથી મેં તમને કુટુંબ સહિત ઓળખી લીધા છે. જ્ઞાન અને જ્ઞાની મહારાજના પસાયથી તમારી શંકાઓ દૂર કરવાની મારી ઈચ્છા છે. ”

મુનિવરના આવાવચન સાંભળી નયચંદ્ર અત્યંત ખુશી થઈ ગયો. પ્રભેદા અને જિજ્ઞાસુ પણ હૃદયમાં અતિ આનંદ પામી ગયા. સર્વેએ તે મહાનુભાવને વંદના કરી. નયચંદ્ર વિનયથી બોલ્યો—“ ભગવન્, આપ મહોપકારીના દર્શનથી હું સહકુટુંબ કૃતાર્થ થયો છું. આપ આનંદસૂરિજી ખરેખર આનંદદાયક થયા છે. આપની પવિત્ર વાણીએ મારા આત્માને પૂર્ણ આરામ આપવાથી આપ સત્ય રીતે આત્મારામ રૂપ છે. આપ ભારતવર્ષના જૈનમુનિઓમાં વિખ્યાતિ પામેલા જૈનાચાર્ય છે. મેં અનેકવાર આપનું પવિત્ર નામ પ્રશંસા સાથે સાંભળ્યું છે. આપની વાણીએ ભારતવર્ષની જૈનપ્રજાને ભારે ઉપકાર કર્યો છે. મારા જેવા એક લઘુ શ્રાવકને માટે વિહાર કરી ઉપદેશ આપવા આ તરફ પધાર્યા, એ આપની મહોપકારવૃત્તિને ધન્યવાદ ઘટે છે, આપના જેવા શુદ્ધ ચારિત્રધારી અને પરોપકારી જૈનમહાત્માઓ જ્યાંસુધી ભારતક્ષેત્ર ઉપર વિચરે છે, ત્યાં સુધી વીરશાસન વિજયવંત છે. મહાનુભાવ, હવે કૃપા કરી મારી શંકાઓને દૂર કરો, અને શ્રદ્ધારૂપી દઢશિલા ઉપર અથડાતા મારા શકિત હૃદયને તે પર સ્થિર કરો. ”

નયચંદ્રના આવા ઉચિત વચનો સાંભળી આનંદસૂરિ અતિ આનંદ પામીને બોલ્યા—“ ભદ્ર, દરેક ક્ષેત્રોમાં વિચરી ઉપદેશ આપવો—એ અમારું કર્તવ્ય છે. અને ચરિત્રને ઉપયોગ પણ તેમાં જ ચરિતાર્થ છે. શ્રાવકજી, જો ક્ષેત્ર સ્પર્શના હશે તો અમારે અહિં સાત યાત્રાઓ કરવી છે. શરીરની સ્થિતિ નિર્ભળ હોવાથી હમેશાં એક એક યાત્રા થઈ શકશે. તે યાત્રા પૂર્ણ કરી આવ્યા પછી, આજ સ્થાને તમને અને તમારા કુટુંબને ઉપદેશ આપવામાં આવશે. તમે ઉપયોગ રાખી તેજ વખતે યાત્રા પૂર્ણ કરી પરવારજો. ”

સૂરિવરનાં આવાં વચન સાંભળી નયચંદ્રનું હૃદય હર્ષથી ઉભ-

રાઈ ગયું. ગુરુભક્તિના પ્રભાવથી શરીર રોમાંચિત થઈ ગયું અને નેત્રો હૃષીશ્રુથી ભરાઈ ગયા. ક્ષણવાર પછી તે વિનય વચને બોલ્યો—“ભગવન્, આપે મારા ઉપર બહુ કૃપા કરી છે, પણ મારા હૃદયમાંથી શંકાઓ દૂર થશે કે નહીં, એ મને સંદેહ છે. મેં ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચ્યા છે અને ઘણાં જૈન વિદ્વાનોની સાથે મારે ચર્ચા થઈ છે, પરંતુ હું અદ્વાયિ કોઈ રીતે નિઃશંક થયો નથી. આર્હતતત્ત્વના સ્વરૂપ અને લક્ષણ-માં મને અનેક શંકાઓ રહ્યા કરે છે. જો હું આપનાથી શંકા રહિત થઈશ, તો આપનો સમાગમ અને મારું જીવન કૃતાર્થ થયા વિના રહેશે નહીં.

નયચંદ્રના આ વચનો સાંભળી આનંદસૂરિ મંદ મંદ હાસ્ય કરતાં બોલ્યા—“ ભદ્ર, તમારા હૃદયની શંકા દૂર થવાનો જે સત્ય ઉપાય છે, તે તમારા જાણવામાં કે સાંભળવામાં આંચો નથી, એમ લાગે છે. જ્યાંસુધી એ ઉપાય ગ્રંહણ કરવામાં ન આવે, ત્યાંસુધી જૈન-ધર્મના સિદ્ધાંતનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવતું નથી. અને તમારે માટે પણ તેમજ બન્યું છે. ”

નયચંદ્રે નિર્મળ હૃદયે જણાવ્યું—ભગવન્, એ કયો ઉપાય છે? તે કૃપા કરી જણાવો. સૂરિવર બોલ્યા—શ્રાવક, જૈન સિદ્ધાંત અને જૈનમત સમજવાને માટે પ્રથમ *છ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ અને સાત નય જાણવા જોઈએ. જ્યાંસુધી સાત નયનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે નહીં, ત્યાંસુધી તત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવતું નથી. છ દ્રવ્ય, જીવ, અજીવ વિગેરે સર્વ પદાર્થો અને તેની ઘટના નયની રીતિથીજ સમજાય છે. તેથી તમારે પ્રથમ યથાર્થ રીતે નયનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈશે, જેથી તમારા હૃદયની શંકાઓ તત્કાળ દૂર થઈ જશે.

નયચંદ્ર નમ્રતાથી બોલ્યો—“ ભગવન્, આપનું કહેવું યથાર્થ છે. સાત નયનું સ્વરૂપ મારા સમજવામાં આંચું નથી. હવે આપ કૃપા કરી મને તે વિષે સમજાવો. ”

❁ ૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય, ૫ કાલ, ૬ જીવાસ્તિકાય—એ છ દ્રવ્ય કહેવાય છે.

આ વખતે શ્રાવિકા સુમોઘા અને પુત્ર જિજ્ઞાસુ વિનયપૂર્વક બોલ્યા—“ ભગવન્, આપ નિષ્કારણ દયાનિધિ અમારી ઉપર કૃપા કરી એ સાત નયના સ્વરૂપનો ઉપદેશ આપો. એ ગહન વિષય અમારાથી સમજી શકાતો નથી. જેવી રીતે અમે અજ્ઞ અને અદ્યપમતિ સમજી શકીએ. તેવી રીતે સમજાવશો તો અમારી ઉપર આપનો મહાન્ ઉપકાર થશે.

આનંદસૂરિ ગંભીર સ્વરથી બોલ્યા—હે ભવ્ય આત્માઓ, હું તમને તે સાત નયનું સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે સમજાવીશ અને તે વિષય અમોએ ધારેલી સાત યાત્રામાં સંપૂર્ણ કરવામાં આવશે. હમેશાં યાત્રા પૂર્ણ કરી આ તળેટીના પવિત્ર સ્થળ ઉપર આવવાની ઇચ્છા રાખજો.

આ પ્રમાણે કહી તે મહાનુભાવ સૂરિવરે ઉપદેશનો આરંભ કર્યો પેહિલા નીચે પ્રમાણે પ્રભુસ્તુતિરૂપ મંગલાચરણ કર્યું—

પ્રણમ્ય પરમબ્રહ્મજુદ્ધાનંદરસાસ્પદમ્ ।

વીરં સિદ્ધાર્થરાજેન્દ્રનંદનં લોકનંદનમ્ ॥ ૧ ॥

પરમ બ્રહ્મના શુદ્ધ આનંદ રસના સ્થાનરૂપ અને લોકોને આનંદ આપનાર સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર શ્રી વીર પરમાત્માને પ્રણામ કરીને.

નયસ્વરૂપં વક્ત્ર્યેહં વસ્તુયાચાર્થ્યબોધકમ્ ।

યદ્જ્ઞાનેન પ્રબુદ્ધાત્મા નિઃશંકો જાયતે નરઃ ॥ ૨ ॥

વસ્તુના યથાર્થ બોધને આપનારા સાત નયનું સ્વરૂપ હું કહીશ, જેના જ્ઞાનથી પ્રતિબોધ પામેલો પુરૂષ નિઃશંક થાય છે. ૨

આ પ્રમાણે મંગલાચરણ કર્યા પછી આનંદસૂરિ શ્રીવીર શાસનનો વિજય ઇચ્છી અને તેના વિજયથી પોતાને વિજયવાંત માની એટલે પોતે વિજયાનંદસૂરિ યથાર્થ બની શાંતસ્વરથી આ પ્રમાણે

બોલ્યા—હે ભલ્લ આત્મા નયચંદ્ર, પ્રથમ તમારે આત્માને માટે થોડું જાણવું જોઈશે. આપણા સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ આત્માને ત્રણ પ્રકારે જણાવ્યો છે. અહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા. જે જીવ મિથ્યાત્વના ઉદયથી શરીર, સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, પુત્રી વગેરે પરિવારમાં તથા પોતાના ગૃહવૈભવ, નગર, દેશ, મિત્ર વગેરે ઇષ્ટ વસ્તુઓમાં રાગ ખુદ્ધિ અને શત્રુ વગેરે અનિષ્ટ વસ્તુઓમાં દ્વેષખુદ્ધિ ધારણ કરે છે, તે અહિરાત્મા કહેવાય છે. તેને વિદ્વાનો ભવાભિનંદી પણ કહે છે. કારણ કે, તે જીવ બાહ્ય વસ્તુને તત્ત્વ સમજે છે અને ભોગવિલાસમાં આનંદ માને છે. બાહરની વસ્તુઓ ઉપર પોતાના જીવનનો ઉપયોગ કરનારા જીવ અહિરાત્મા કહેવાય છે. જે જીવ ચોથાથી તે બારમે ગુણ સ્થાને રહી અંતર્દષ્ટિ વાળો હોય, તે અંતરાત્મા કહેવાય છે. તેવા જીવને તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા હોય છે. તે કર્મના બંધના હેતુઓને સારી રીતે જાણે છે. તે લાલ તથા હાનિને સમાન રીતે જાણે છે. સુખદુઃખમાં સરખી રીતે વર્તે છે. હર્ષ તથા શોક ધારણ કરતા નથી અને સદા પરમાત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે.

આ વખતે નયચંદ્ર શંકા લાવી બોલ્યો—“ મહારાજ, આ શંકાશીલ શ્રાવકના મનમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, જે આશા હોય તો તે શંકા દૂર કરવાને પ્રશ્ન કરું ?

સૂરિવરે પ્રસન્નતાથી કહ્યું, “ભદ્ર, જે શંકા હોય તેને માટે ખુશીથી પ્રશ્ન કરો.

નયચંદ્ર—ભગવન્, આપે કહ્યું, કે અંતરાત્મા જીવ કર્મના બંધના હેતુઓને જાણે છે. તો તે કર્મના બંધના હેતુ કયા ? તે સમજાવો.

આનંદસૂરિ—ભદ્ર, આ સંસારમાં જીવને મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ અને યોગ—એ પાંચ કર્મ બંધના હેતુ ગણાય છે, કારણકે તેને લઈનેજ કર્મના બંધ થાય છે.

નયચંદ્રે હર્ષ પૂર્વક કહ્યું, “ મહારાજ, હવે મારી તે શંકા દૂર થઈ, પરંતુ એક બીજી શંકા હમી થઈ છે. તમે કહ્યું કે, અંતરાત્મા

જીવ લાલ તથા હાનિને સમાન રીતે જાણેછે, સુખદુઃખમાં સમાન રીતે વર્તે છે. હુર્ષ તથા શોક ધારણ કરતાં નથી, તે કેવી રીતે સંભવે ? તે કૃપા કરી સમજાવો.

સૂરિવર શાંત સ્વરથી બોલ્યા—“ ભદ્ર, અંતરાત્મા જીવની મ નોવૃત્તિ સારી હોય છે, તે ઉત્તમ મનોવૃત્તિને લઈ સમજે છે કે, જ્યારે કર્મ ઉદય આવે ત્યારે જીવ પોતેજ પોતાની મેળે ભોગવે છે, તેને કોઈ પણ બીજું સહાય કરી શકતું નથી. જ્યારે તેને કાંઈ પણ દ્રવ્યની હાનિ—તુકશાની થાય છે, ત્યારે તે અંતરાત્મા જીવ પોતાના મનમાં એવો વિચાર કરે છે કે, ‘જે દ્રવ્યાદિ વસ્તુ નષ્ટ થઈ છે, તે પર-વસ્તુ છે, તેની સાથે મારે કાંઈ પણ સંબંધ નથી, મારો સંબંધ તો આત્મ પ્રદેશમાં અવિષ્વગ્ ભાવ સંબંધે કરી સમવેત છે. તે સંબંધ જ્ઞાનલક્ષણવાળો છે. તે મારો સંબંધ કદીપણ નષ્ટ થવાનો નથી.’ આ પ્રમાણે વિચાર કરનાર અંતરાત્માને દ્રવ્યાદિકની હાનિ થવાથી કાંઈ પણ શોક થતો નથી. કદિ કોઈ દ્રવ્યાદિકનો લાલ પ્રાપ્ત થાય તો તે સુ-ખ જીવ પોતાના હૃદયમાં વિચારે છે કે, ‘આ પૌદ્ગલિક વસ્તુની સા-થે મારો સંબંધ થયો, તેથી મારે તે ઉપર ખુશી થવાનું શું છે ?’ આ પ્રમાણે મનન કરનારો માનવ આત્મા તેથી તે ઉપર રાગ ધારણ કરતો નથી.

નયચંદ્ર—“ ભગવન, આપના કહેવાથી મારી શંકા દૂર થઈ ગઈ છે. બહિરાત્મા અને અંતરાત્માનું સ્વરૂપ મારા સમજવામાં ય-થાર્થ રીતે આવ્યું છે. કેમ શ્રાવિકા, તમે પણ સમજ્યા કે ?”

સુબ્રોધા વિનીત વચને બોલી—“ સ્વામિનાથ, સૂરિવરની આ વી સરલ વાણી સાંભળી કોણુ ન સમજે, તેમાં વળી તમારી જેમ હું શંકાશીલ નથી, એટલે મને સમજવામાં વધારે સુગમતા પડે છે. ”

આનંદસૂરિ આનંદપૂર્વક બોલ્યા—નયચંદ્ર, હવે હું તમારી પાસે પર-માત્માનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહું છું, તે તમે ધ્યાન પૂર્વક સાંભળો.

પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવને પ્રતિબંધ કરનારા કર્મરૂપી શત્રુઓને

હણી અને નિરૂપમય કેવળજ્ઞાનાદિ સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી જે જગતના સર્વ પદાર્થોને કરામલકવત્ બાણે છે અને અવલોકે છે, અને પોતે પરમાનંદના સંદોહથી સંપન્ન રહે છે, તે તેર તથા ચૌદમાં ગુણ સ્થાને રહેનારો જીવ પોતાના શુદ્ધ સ્વપ્નમાં રહેવાથી સિદ્ધાત્મા અથવા પરમાત્મા કહેવાય છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ ત્રણ પ્રકારના આત્માને વિષે જે પેહલો બહિરાત્મા કહ્યો, તે ભવાલિનંદી હોવાથી અધમ ગણાય છે. તેથી તેને ઉચ્ચસ્થિતિ મેળવવાને માટે અંતરાત્મા થવાની જરૂર છે. તે અંતરાત્માની પદવી પ્રાપ્ત કરવાને તેણે તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. જૈન ધર્મમાં જીવ અજીવ વગેરે નવ તત્ત્વો અને દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વો કહેલા છે. તે શિવાય બીજા છ દ્રવ્ય તત્ત્વો કહેવાય છે. એ તત્ત્વોનું જ્ઞાન તમે મેળવ્યું હશે.

નયચંદ્ર—ગુરૂમહારાજ, જીવ, અજીવ વિગેરે નવ તત્ત્વો અને દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ—એ ત્રણ તત્ત્વો મારા જાણવામાં છે, પણ આપે જે છ દ્રવ્યતત્ત્વ કહ્યા, તે કયા? તે મારા જાણવામાં આવ્યા નથી.

આનંદસુરી—ભદ્ર, એ છ દ્રવ્યતત્ત્વોના નામ તમે જાણો છો કે નહિ?

નયચંદ્ર—ના, મહારાજ, એ મારા જાણવામાં નથી.

આ વખતે જિજ્ઞાસુ બોલ્યો—પિતાજી, તમે કેમ ભુલી ગયા? એ છ દ્રવ્યતત્ત્વના નામ તમે જાણો છો અને તે નામ હું તમારી પાસેથી શીખ્યો પણ છું.

નયચંદ્ર—બેટા, હું ભુલી ગયો છું, કહે, તે છ દ્રવ્યતત્ત્વના નામ શું છે?

જિજ્ઞાસુ—૧ જીવાસ્તિકાય ૨ ધર્માસ્તિકાય, ૩ અધર્માસ્તિકાય, ૪ આકાશાસ્તિકાય, ૫ પૃથ્વીસ્તિકાય અને ૬ કાલ,—એ છ દ્રવ્યતત્ત્વોના નામ છે.

નયચંદ્ર—(હસીને) બેટા, હા, એ નામતો હું જાણું છું; પ-

રંતુ તે છ દ્રવ્યતત્ત્વો કહેવાય છે, એ વાત મારા જાણવામાં ન હતી. વત્સ, તું એ ક્યાંથી શીખ્યો ?

જિજ્ઞાસુ—પિતાજી, મેં મુનિરાજના વ્યાખ્યાનમાં સાંભળેલું તેમજ જૈનગ્રંથોમાં પણ તે વિષે સારી રીતે વાંચ્યું હતું.

નયચંદ્ર—વત્સ, તને ધન્યવાદ છે, તારી સ્મરણ શક્તિ બેઠાં માફ હૃદય સંતુષ્ટ થાય છે. તે સાથે મને મારે માટે ખેદ થાય છે કે, તે છ દ્રવ્યતત્ત્વ વિષે મેં ઘણીવાર વાંચ્યું હશે, અને તે વિષે ચર્ચા પણ કરી હશે, તથાપિ શંકાઓના જાલમાં હું તે ભૂલી ગયો છું. આ પૂજ્ય સૂરિવર મારી શંકાઓને દૂર કરશે, ત્યારે મારું હૃદય નિર્મળ થશે.

આનંદસૂરિ પ્રસન્નતાથી બોલ્યા—ભદ્ર, કોઈ જાતની ચિંતા રાખશો નહીં. તમે સારી રીતે નિઃશંક થઈ શકશો, તમે છ દ્રવ્યતત્ત્વ વિષે બરાબર સમજ્યા નથી; હવે તે વિષે ધ્યાન દઈને સાંભળો.

જૈનશાસ્ત્રમાં ૧ જીવાસ્તિકાંચ, ૨ ધર્માસ્તિકાચ, ૩ અધર્માસ્તિકાચ, ૪ આકાશાસ્તિકાચ, ૫ પુદ્ગલાસ્તિકાચ અને ૬ કાલ—એ છ દ્રવ્યતત્ત્વ કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ દ્રવ્ય એટલે શું ? એ સમજવાનું છે. જે દ્રવ્યનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવામાં આવશે, તો પછી એ છ દ્રવ્યતત્ત્વો સહેલાઈથી સમજી શકાશે.

પ્રથમ તો દ્રવ્યનું લક્ષણ શું ? અને દ્રવ્ય કોને કહેવાય ? એ વાત જાણવી બેઠાંએ, એ સમજવાથી દ્રવ્યગુણ પર્યાય સારી રીતે જાણવામાં આવશે, એટલે તમારા હૃદયમાંથી શંકાઓનો મોટો ભાગ દૂર થઈ જશે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ જગત્માં દ્રવ્યનું લક્ષણ ‘સત્’ કહેવાય છે. જે સત્ છે, તે દ્રવ્ય છે, તેને માટે આગમમાં દર્શાવ્યું છે. “સદ્દ્રવ્ય લક્ષણમ્”

જિજ્ઞાસુ વિનયથી બોલ્યો—ભગવન્, આપ કૃપા કરી સત્

નો અર્થ સમજવો; એટલે દ્રવ્યનું લક્ષણ અમારાથી સમજી શકાશે.

સૂરિવર બોલ્યા—વત્સ, તમારું કહેવું યથાર્થ છે, તમે સત્ નું સ્વરૂપ સાંભળો. પોતાના ગુણ પર્યાયમાં વ્યાપે છે, તે સત્ કહેવાય છે, વિદ્વાનો સત્ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે કરે છે “સીદતિ સ્વકીયાન્ ગુણપર્યાયાન્ વ્યામોર્તીતિ સત્ ।” પોતાના ગુણ પર્યાયમાં વ્યાપે તે સત્ કહેવાય છે. આ વખતે સુબોધા બોલી—ભગવન્, આપે જે સત્ શબ્દનો અર્થ અને તેનું લક્ષણ કહ્યું તે યથાર્થ છે. મને કોઈએ વળી બીજી રીતે સમજાવ્યું હતું.

સૂરિવર—ભદ્રે, તને કેવી રીતે સમજાવ્યું હતું? તે કહે જોઈએ.

સુબોધા—ભગવન્ કોઈએ મને એમ પણ કહ્યું હતું કે “ઉત્પાદવ્યયઐવ્યયુક્તં સત્ । ઉત્પત્તિ, વિનાશ સ્થિરતા એ ત્રણથી જે યુક્ત હોય તે સત્ કહેવાય છે. અર્થાત્ જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય, સ્થિર થાય અને નષ્ટ થાય તે સત્ કહેવાય છે. એવું જે સત્ તે દ્રવ્યનું લક્ષણ છે.

જિજ્ઞાસુ—ભગવન્, મેં વહી સત્ નું લક્ષણ જુદી જાતનું સાંભળ્યું છે. “અર્થક્રિયાકારિ સત્ ” જે અર્થ ક્રિયા કરી શકે તે સત્ કહેવાય છે.

સુબોધા અને જિજ્ઞાસુના આ વચનો સાંભળી સૂરિવર બોલ્યા—શ્રાવિકા સુબોધા અને શ્રાવક પુત્ર જિજ્ઞાસુએ સત્ ના લક્ષણો કહ્યાં છે તે યથાર્થ અને સપ્રમાણ છે. વત્સ જિજ્ઞાસુએ જે અર્થ ક્રિયાકારી સત્ નું લક્ષણ કહ્યું તેને માટે શાસ્ત્રકાર લખે છે.—

“યદેવાર્થક્રિયાકારિ તદેવ પરમાર્થસત્ ।

યત્ત્વનાર્થક્રિયાકારિ તદેવ પરતોઽપ્યસત્.” ॥ ૧ ॥

“જે અર્થ ક્રિયા કરનાર છે તે પરમાર્થ સત્ છે, અને જે અર્થ ક્રિયા કરનાર નથી તે પરમાર્થ પણ અસત્ છે ” ૧

“ભદ્ર નયચંદ્ર, એવા સત્ પદાર્થને શાસ્ત્રકારો દ્રવ્ય કહે છે,

નયચંદ્ર પ્રશ્ન કયો—મહારાજ, સત્ શબ્દનો અર્થ સમજવામાં આવ્યો પણ તે સત્ના અર્થને દર્શાવનાર દ્રવ્ય શબ્દ મારા સમજવામાં આવતો નથી તો કૃપા કરી તે દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ સમજાવો.

આનંદશ્રી આનંદ પામી બોલ્યા,—ભદ્ર, જે પોતપોતાના પ્રદેશના સમૂહવડે અખંડ વૃત્તિથી સ્વભાવ તથા વિભાવના પર્યાયને દ્રવ્યે એટલે પ્રાપ્ત થાય છે, પ્રાપ્ત થશે અને પ્રાપ્ત થયેલ છે, તે દ્રવ્ય કહેવાય છે, તેને માટે તેવાજ અર્થને બતાવનારી દ્રવ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે—

“ નિજનિજપ્રદેશસમૂહૈરખંડૃત્યા સ્વજાવિજાવપર્યાયાન્ દ્રવ-
તિ દ્રોષ્યતિ ઋદુદ્રવત્ ઇતિ દ્રવ્યં ”

વળી તેનું લક્ષણ એવું પણ છે કે, “ગુણપર્યાયવત્ દ્રવ્યમ્ ” જે ગુણ પર્યાયવાળું હોય, તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. જે વસ્તુ ત્રણ ત્રણ પર્યાય પ્રાપ્ત કરે અથવા છોડે અથવા પોતાના પર્યાયવડે પ્રાપ્ત થાય અથવા મુક્ત થાય તે, દ્રવ્ય કહેવાય છે. દ્રવ્ય શબ્દમાં દ્રુ શબ્દ મૂળ છે. દ્રુ એટલે સત્તા તેના અવયવ અથવા વિકાર તે દ્રવ્ય કહેવાય છે, એટલે મહાસત્તાની અવાંતર સત્તારૂપ વસ્તુ તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. તે દ્રવ્યમાં રૂપ, રસાદિ ગુણ એ ત્રણનો સમૂહ હોય છે. તેમજ તે દ્રવ્ય ભૂતકાળના પર્યાયથી અને ભવિષ્યકાળના પર્યાયથી પણ હોઈ શકે છે. રાજાનો કુમાર ભવિષ્યના રાજ્ય પર્યાયથી ભાવી પર્યાયવડે દ્રવ્યરૂપ છે. ધીનો ઘડો અંદર ઘી ન હોય તો ભૂતકાળના પર્યાયથી અનુભૂત ઘીના આધાર પર્યાયે દ્રવ્ય કહેવાય છે.

સૂરિવરના આ શબ્દો સાંભળી શંકાશીલ નયચંદ્ર શંકા લાવી ને બોલ્યો—ભગવન, આપના કહેવાથી દ્રવ્યનું સ્વરૂપ મારા સમજવામાં આવ્યું છે, પણ આ શંકાશીલ શ્રાવકના મનમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, જે આજ્ઞા હોયતો પ્રગટ કરું.

સૂરિવર—ભદ્ર, ખુશીથી કહો. તમારી શંકાઓને દૂર કરવા માટેજ અમે બદ્ધપરિકર થયા છીએ.

નયચંદ્ર નમ્રતાથી બોલ્યો—ભગવન, આપે દ્રવ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિમાં જણાવ્યું કે, જે પોતાના પ્રદેશના સમૂહથી અખંડ વૃત્તિવડે સ્વભાવ તથા વિભાવના પર્યાયને પ્રાપ્ત થાય, તે દ્રવ્ય કહેવાય તો તેના સ્વભાવ તથા વિભાવના પર્યાય કયા કહેવાય? તે મને સમજાવશો. સ્વભાવ કેને કહેવાય અને વિભાવ કેને કહેવાય? તે પણ કહેશો.

સૂરિવર સહર્ષવદને બોલ્યા—ભદ્ર, તમારું પ્રશ્ન યથાર્થ છે. તમારે સ્વભાવ અને વિભાવનું સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે. તે જાણ્યા શિવાય દ્રવ્યનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાતું નથી. તે હવે ધ્યાન પૂર્વક સાંભળો—

દ્રવ્યને માટે પર્યાયને લઈને બે પ્રકાર દર્શાવ્યા છે. એક અગુરૂલ્લઘુ દ્રવ્ય અને બીજું ગુરૂલ્લઘુ દ્રવ્ય—તેમાં જે સ્થિર હોય, તે અગુરૂલ્લઘુ કહેવાય છે, તેના દાખલા તરીકે સિદ્ધક્ષેત્ર છે. સિદ્ધક્ષેત્ર કદિપણ ચલાયમાન થતું નથી, તેથી તે અગુરૂલ્લઘુ કહેવાય છે, જે વસ્તુ તિરછી ગતિ કરનાર કે ચલિત હોય તે ગુરૂલ્લઘુ કહેવાય છે. તેના દાખલા તરીકે પવન છે. હવે તે અગુરૂલ્લઘુ દ્રવ્યનો જે વિકાર તે સ્વભાવ પર્યાય, અને તે સ્વભાવ પર્યાયથી જે ઉલટો તે વિભાવ પર્યાય કહેવાય છે.

આ વખતે જિજ્ઞાસુએ વિનયથી પુછ્યું, ભગવન, સ્વભાવ અને વિભાવનું સ્વરૂપ તો સમજાઈ ગયું, પણ પર્યાયને માટે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો.

સૂરિવરે કહ્યું—ગુણના જે વિકાર તે પર્યાય કહેવાય છે. તેના બાર પ્રકાર છે. ૧ અનંતભાગવૃદ્ધિ ૨ અસંખ્યાત ભાગવૃદ્ધિ, ૩ સંખ્યાત ભાગવૃદ્ધિ, ૪ અનંત ગુણવૃદ્ધિ, ૫ અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ, ૬ સંખ્યાત ગુણવૃદ્ધિ, ૭ અનંત ભાગહાનિ, ૮ અસંખ્યાત ભાગહાનિ, ૯ સંખ્યાત ભાગહાનિ, ૧૦ અનંતગુણહાનિ, ૧૧ અસંખ્યાત ગુણહાનિ અને ૧૨ સંખ્યાત ગુણહાનિ. નરનારક વગેરે ચાર ગતિ

અથવા ચોરાશી લાખ યોનિ—એ પણ વિભાવ પર્યાય કહેવાય છે. આ વખતે સુબ્રોધાએ પોતાના પુત્ર જિજ્ઞાસુને ‘પુછ્યું’, વત્સ, આ પર્યાય ના બાર પ્રકાર તારા જાણવામાં આવ્યા, પણ તેની અંદર ગુણ એટલે શું એ તારા સમજવામાં આવ્યું છે કે નહીં ?

જિજ્ઞાસુ માતાને નમન કરીને બોલ્યો—માતૃશ્રી, તમેજ મને ગુણ વિષે એકવાર સમજાવ્યું છે, તેથી તે વાત મારા સ્મરણમાં છે.

નયચંદ્રે કહ્યું; બેટા, ગુણ વિષે તું શું જાણે છે? તે કહી બતાવ, જો તું યથાર્થ જાણતો હોઈશ, તો આ સૂરિવર તને અભિનંદન આપશે.

જિજ્ઞાસુ નિઃશંક થઈને બોલ્યો—પિતાજી, તે વિષે હું બરાબર સમજ્યો નથી, પણ દ્રવ્યના જે સામાન્ય ગુણ છે, તેના નામ મને આવડે છે. તે કહું તે સાંભળો—૧ અસ્તિત્વ, ૨ વસ્તુત્વ, ૩ દ્રવ્યત્વ, ૪ પ્રમેયત્વ, ૫ અગુરૂલ્પત્વ, ૬ પ્રદેશત્વ, ૭ ચેતનત્વ, ૮ અચેતન ત્વ, ૯ મૂર્ત્તત્વ, અને ૧૦ અમૂર્ત્તત્વ—એ દશ દ્રવ્યના સામાન્ય ગુણ કહેવાય છે.

સૂરિવર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—ભદ્ર, જિજ્ઞાસુ, તે કહેલા તે નામ યથાર્થ છે, પણ તે દરેકના અર્થ જાણે છે કે નહિ ?

જિજ્ઞાસુ—ભગવન, તેના અર્થ તો હું બરાબર જાણતો નથી.

નયચંદ્ર—ભગવન, તેના અર્થ તો આપજ કહો જેથી અમારા કુટુંબ ઉપર મહાન્ ઉપકાર થશે. સૂરિવર બોલ્યા—હે ભદ્ર આત્મા—જો, તે દ્રવ્યના દશ સામાન્ય ગુણોના અર્થ સમજાવું, તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળજો—જે દ્રવ્યનું સત્ત્વરૂપપણું નિત્યતાદિ ઉત્તર સામાન્ય અને વિશેષ સ્વભાવનું આધારભૂત છે, તે અસ્તિત્વ નામે પ્રથમ ગુણ છે. દ્રવ્યનું સામાન્ય અને વિશેષ રૂપપણું; એ વસ્તુત્વ નામે બીજો ગુણ છે. દ્રવ્યના સ્વરૂપમાં જે ‘સત્’ લક્ષણ કહ્યું, તે દ્રવ્યત્વ નામે ત્રીજો ગુણ છે. પ્રમાણવડે જે માપી શકાય તે પ્રમેય નામે ચોથો ગુણ છે. પ્રત્યેક સમયે દ્રવ્યમાં છ ગુણની વૃદ્ધિ અને હાનિ જે થયા કરે

છે, તે અગુરુલક્ષ્ય નામે પાંચમો ગુણ છે. તે ગુણ સૂક્ષ્મ હોવાથી કહી શકાય તેવો નથી. તે માત્ર આગમપ્રમાણથીજ ગ્રાહ્ય છે. જે ક્ષેત્રપણે જેટલા અવિલાગી પરમાણુ પુદ્ગલો હોય તે પ્રદેશત્વ નામે દ્રવ્યનો છઠો ગુણ છે. જેનાથી વસ્તુનો અનુભવ થાયતે ચેતનત્વ નામે સાતમો ગુણ છે. જે વસ્તુમાં જ્ઞાન રહિત પાણું, તે અચેતનત્વ નામે આઠમો ગુણ છે. જે વસ્તુમાં રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ હોય તે મૂર્તત્વ નામે નવમો ગુણ છે. જે દ્રવ્યમાં ઉપર કહેલ રૂપાદિ ન હોય, તે અમૂર્તત્વ નામે દશમો ગુણ છે. આ દશ ગુણો દ્રવ્યના સામાન્ય ગુણ કહેવાય છે અને તે ઉપરથી દ્રવ્યનું સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે સમજવામાં આવે છે.

નયચંદ્ર ખુશી થઈને બોલ્યો—ગુરુવર્ય, આપની વાણીરૂપીગં ગામાં સ્નાન કરવાથી મારું હૃદય નિર્મળ થતું જાય છે. અને તેમાંથી શંકારૂપીમલ દૂર થતા જાય છે.

સૂરિવર બોલ્યા—ભદ્ર, હવે તે વિષે કાંઈ જાણવાની અપેક્ષા રહે છે ?

નયચંદ્ર—ના હવે તે વિષે કાંઈ શંકા નથી. આ વખતે જિજ્ઞાસુ વિનયથી બોલ્યો—પિતાજી, જો અવિનય ન થાય તો એક વાત હું જણાવું.

સૂરિવર—એમાં અવિનય નહીં થાય. જે કહેવાનું હોય તે ખુશીથી કહે.

જિજ્ઞાસુ—કૃપાળુ ગુરુ મહારાજ, જેવી રીતે આપે દ્રવ્યના સામાન્ય ગુણો કહ્યા, તેવી રીતે તેના વિશેષ ગુણો પણ હોવા જોઈએ. મારા પિતા એ વાત પુછવી ભુલી ગયા છે.

નયચંદ્ર—વત્સ, તને સાબાશી ઘટે છે. એ વિષે મારી ભુલ થઈ છે. કૃપાળુ ગુરુ આપણને દ્રવ્યના વિશેષ ગુણો સમજાવશે.

સૂરિવર પ્રસન્નતાથી બોલ્યા—હે ભવ્ય આત્માઓ, દ્રવ્યના વિશેષ ગુણ સોળ છે. તે તમે આવધાન થઈને સાંભળો—૧ જ્ઞાન,

૨ દર્શન, ૩ સુખ, ૪ વીર્ય, ૫ સ્પર્શ, ૬ રસ, ૭ ગંધ, ૮ વર્ણ, ૯ ગતિ હેતુત્વ, ૧૦ સ્થિતિ હેતુત્વ, ૧૧ અવગાહન હેતુત્વ, ૧૨ વર્તના હેતુત્વ, ૧૩ ચેતનત્વ, ૧૪ અચેતનત્વ, ૧૫ મૂર્ત્ત્વ અને ૧૬ અમૂર્ત્ત્વ એ સોળ દ્રવ્યના વિશેષ ગુણો કહેવાય છે. તેઓમાં જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય, ચેતનત્વ અને અમૂર્ત્ત્વ એ છ ગુણ જીવના છે. સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, અચેતનત્વ અને મૂર્ત્ત્વ—એ છ ગુણ પુદ્ગલના છે. ગતિ હેતુત્વ, અચેતનત્વ અને અમૂર્ત્ત્વ—એ ત્રણ ગુણ ધર્માસ્તિ કાયના છે. સ્થિતિ હેતુત્વ, અચેતનત્વ અને અમૂર્ત્ત્વ—એ ત્રણ ગુણ અધર્માસ્તિ કાયના છે. અવગાહન હેતુત્વ, અચેતનત્વ અને અમૂર્ત્ત્વ—એ ત્રણ ગુણ આકાશાસ્તિ કાયના છે. વર્તના હેતુત્વ, અચેતનત્વ અને અમૂર્ત્ત્વ એ ત્રણ ગુણ કાળના છે. તે સોળ ગુણમાં જે છેલ્લા ચાર ગુણ છે, તે સ્વભૂતિની અપેક્ષાએ સામાન્ય ગુણ અને વિભૂતિની અપેક્ષાએ વિશેષ ગુણ થાય છે.

નયચંદ્ર હર્ષસંહિત બોલ્યો—“ મહાનુભાવ, સૂરિવર્ય, આપની વાણીથી મારા હૃદયમાં પ્રકાશ પડતો જાય છે અને શંકા રૂપ અધિકાર દૂર થતું જાય છે. લગવનું, હવે સાતનયનું સ્વરૂપ ક્યારે સમજાવશે ? મને તે જાણવાની ઘણી ઇચ્છા છે. આપની અમૃતમય વાણી સાંભળવાને હૃદય અતિ આતુર થયા કરે છે.

સૂરિવરે સાનંદવદ્ધને જણાવ્યું, “ શ્રાવકજી, તમે હજી માત્ર દ્રવ્ય અને તેના સામાન્ય અને વિશેષ ગુણ જાણ્યાં છે, પણ હજી એક બાબત જાણવાની છે, તે જાણ્યાં પછી સાતનયનું સ્વરૂપ સ્હેલાઈથી તમારા જાણવામાં આવી શકશે.

નયચંદ્ર—મહારાજ, તે કઈ બાબત જાણવાની બાકી છે ? તે કહો.

આનંદસૂરિ—હવે કઈ બાબત જાણવી જોઈએ ? એ તમેજ કહો જોઈએ. જે તમે એ બાબત માત્ર નામથીજ કહેશો, તો મને ઘણું સંતોષ થશે.

નયચંદ્ર—ગુરૂવર્ય, એ બાબત મારા સ્મરણમાં આવતી નથી.

આ વખતે સૂરિવરે સુબોધા શ્રાવિકાને અને જિજ્ઞાસુ પુત્રને કહ્યું, ભદ્ર, જે તમારા બાળુવામાં આવે તો તમે પણ કહેજો. સુબોધા શાંત અને કોમલ સ્વરથી બોલી—ભગવન, એ બાબત મારા બાળુવામાં આવી ગઈ છે, તેમ આ વત્સ જિજ્ઞાસુના બાળુવામાં પણ આવી ગઈ છે. આ મારા સ્વામી પણ એ બાબત બાળે છે, પણ તેમના શંકાશીલ સ્વભાવને લઈને તે વાત તેમની મનોવૃત્તિપર આડું થઈ નથી, એટલે તેમને યાદ આવવી મુશ્કેલ છે.

સૂરિવર—શ્રાવિકા, તમે સુબુદ્ધ છો, તેથી તે વાત બાળુતા હશે, પણ આ બાબત જિજ્ઞાસુના મુખથી તે બાબત સાંભળવાની મારી ઈચ્છા છે, તો જિજ્ઞાસુ તે બાબત જણાવે.

ગુરૂ મહારાજના આ વચન સાંભળી જિજ્ઞાસુ બોલ્યો—ભગવન, પ્રથમ જીવાદિ દ્રવ્યોનો સ્વભાવ બાળુવો જોઈએ. તે સામાન્ય અને વિશેષ સ્વભાવ—એમ બે પ્રકારે કહેલા છે. તેના બધા નામ અને અર્થ મારા બાળુવામાં બરાબર આવ્યા નથી.

સૂરિવર—સદ્ર નયચંદ્ર, તમારા પુત્ર આ જિજ્ઞાસુને પૂર્ણ ધન્યવાદ ઘટે છે. તેણે તમારા કુટુંબમાં રહી ઘણો સારો બોધ મેળવ્યો છે. તે માન તમારા ધર્મપત્ની શ્રાવિકા સુબોધાને ઘટે છે.

સુબોધા નમ્રતાથી બોલી—ભગવન, તે માન મને ઘટતું નથી, પણ તમારા આ શ્રાવકને ઘટે છે.

સૂરિવર—શ્રાવિકા, એ વાત સત્ય છે, પણ હું તો તમને વધારે ધન્યવાદ આપું છું. પોતાના સંતાનોને બાલ્યવયમાંથી સુધારી કેળવાયેલા કરવા, એ માતાનું જ કર્તવ્ય છે. અને તમે એ કર્તવ્ય યથાર્થ રીતે બજાવેલું છે. હવે જીવાદિ દ્રવ્યોના સ્વભાવ વિષે હું તમને સમજાવું, તેધ્યાનદઈને સાંભળો. જીવાદિ દ્રવ્યના બધા મળીને એક વીશ સ્વભાવ છે. તેમાં અગીયાર સામાન્ય સ્વભાવ છે. અને દશ વિશેષ સ્વભાવ છે. પેસો અસ્તિસ્વભાવ, બીજો નાસ્તિસ્વભાવ, ત્રીજો નિલ્યસ્વભાવ, ચોથો અનિલ્યસ્વભાવ, પાંચમો એકસ્વભાવ, છઠો અનેક સ્વભાવ

૧ સ્વભાવ ગુણ પર્યાયના અત્યંત જાણુવા જાણ્યા નહીં. પરંતુ વિશેષમાં એટલું કે ગુણગુણીમાં રહે છે અને સ્વભાવ ગુણ ગુણી બંનેમાં રહે છે કારણકે ગુણ-ગુણી પોતપોતાની પરિણામને પરિણામે છે, તેથી પરિણામ જ છે તે સ્વભાવ છે.

સાતમો લેદ સ્વભાવ, આઠમો અલેદ સ્વભાવ, નવમો લઘ્ય સ્વભાવ, દસમો અલઘ્ય સ્વભાવ અને અગીયારમો પરમ સ્વભાવ છે. એ અગીયાર સામાન્ય સ્વભાવ કહેવાય છે. બારમો ચેતન સ્વભાવ, તેરમો અચેતન સ્વભાવ, ચૌદમો મૂર્ત સ્વભાવ, પંચમો અમૂર્ત સ્વભાવ, સોળમો એક પ્રદેશ સ્વભાવ, સત્તરમો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ, અઠારમો વિભાવ સ્વભાવ, બોગણીશમો શુદ્ધ સ્વભાવ, વીશમો અશુદ્ધ સ્વભાવ અને એકવીશમો ઉપચરિત સ્વભાવ—એ દશ દ્રવ્યના વિશેષ સ્વભાવ છે. જીવ અને પુદ્ગલમાં તે એકવીશ સ્વભાવ છે. અને ધર્મસ્તિકાય, અધર્મસ્તિકાય અને આકાશસ્તિકાય—એ ત્રણને ચેતન સ્વભાવ, મૂર્તસ્વભાવ, વિભાવસ્વભાવ અશુદ્ધસ્વભાવ અને ઉપચરિત સ્વભાવ—એ પાંચ સ્વભાવ શિવાય બાકીના સોળ સ્વભાવ લાગુ પડે છે. ઉપર કહેલા પાંચ સ્વભાવ અને બહુપ્રદેશ સ્વભાવ—એ છ સ્વભાવને વર્ણને બાકીના પંચ સ્વભાવ કાલદ્રવ્યને લાગુ પડે છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, હવે તે દ્રવ્યના સ્વભાવના અર્થ કહું છું, તે તમે ધ્યાન પૂર્વક સાંભળજે—પ્રથમ અગીયાર સામાન્ય સ્વભાવના અર્થ કહું છું. પોતાના સ્વભાવના લાભથી કદાપિ દૂર ન રહેતું, તે દ્રવ્યનો અસ્તિ સ્વભાવ છે. જે પરરૂપપણે ન થાય, તે દ્રવ્યનો નાસ્તિ સ્વભાવ છે. દ્રવ્યની અંદર પોતપોતાના ક્રમભાવી નાના પ્રકારના પર્યાય, શ્યામતા રક્તત્વાદિક જે લેદક કહેવાય છે, તે લેદક છતાં પણ દ્રવ્ય તેનું તેજ રહે એટલે પૂર્વે અનુભવ કરેલું જ્ઞાન જેનાથી થાય છે, તે દ્રવ્યનો નિત્ય સ્વભાવ કહેવાય છે. જે દ્રવ્યના પર્યાયમાં પરિણામ—રૂપાંતર થાય અર્થાત્ જેના રૂપમાં ઉત્પાદ વ્યય રહેલા છે, તે દ્રવ્યનો અનિત્ય સ્વભાવ છે. સહુમાની સ્વભાવના જે એકરૂપને લઈને આધાર થાય તે દ્રવ્યનો એક સ્વભાવ કહેવાય છે. જેમ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શનો એક આધાર ઘડો છે, તેવી રીતે એક દ્રવ્યની અંદર વિવિધ પ્રકારના ધર્મનો આધાર હોય તે દ્રવ્યનો એક સ્વભાવ કહેવાય છે. એકમાં અનેક સ્વભાવ જોવામાં આવે તે દ્રવ્યનો અનેક સ્વભાવ કહેવાય છે. જેમ માટી એક દ્રવ્ય છે, પણ તેની અંદર બીજા

અનેક દ્રવ્યનો પ્રવાહ રહેલો હોય છે. તેથી તે દ્રવ્ય અનેકસ્વભાવી ગણાય છે. આકાશ એક દ્રવ્ય છે, પણ તેની અંદર ઘટાકાશ, વિગેરે ભેદ જોવામાં આવે છે. એક ગુણ અને બીજા ગુણી, એક પર્થિવ અને બીજા પર્થિવી વિગેરે સંજ્ઞા અને સંજ્ઞ્યા વિગેરે લક્ષણાદિકના ભેદ એક દ્રવ્યમાં પાડી શકાય છે, તેથી તે દ્રવ્યનો ભેદ સ્વભાવ કહેવાય છે. એ સંજ્ઞા, સંજ્ઞ્યા, લક્ષણ, પ્રયોજન, ગુણ, ગુણી વિગેરેનો એક સ્વભાવ હોવાથી અભેદ વૃત્તિએ, દ્રવ્યનો અભેદ સ્વભાવ પણ કહેવાય છે. એકજ દ્રવ્ય અનેક કાર્ય કારણની શક્તિવાળું હોય, તે ભવિષ્ય કાળમાં પરસ્વરૂપાકાર થઈ શકે છે, તેથી દ્રવ્યનો તે ભવ્ય સ્વભાવ છે. જે ત્રણે કાલ પરસ્વરૂપમાં મળે તો પણ પરસ્વરૂપાકાર ન થાય, તે દ્રવ્યનો અભવ્ય સ્વભાવ છે. જે જે દ્રવ્યમાં સ્વલક્ષણભૂત જે જે પરિણામિક ભાવ મુખ્ય હોય તે દ્રવ્યનો પરમભાવ સ્વભાવ છે. જેમકે 'જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા.'

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે દ્રવ્યના અગીયાર સામાન્ય સ્વભાવ બાજુવા યોગ્ય છે. આ તેના સંક્ષિપ્ત અર્થ કહેલા છે. તેનેમાટે વિશેષ અર્થ પણ આગમમાં દર્શાવેલા છે, જે હું તમને કોઈ પ્રસંગે કહીશ. હવે દ્રવ્યના દશ વિશેષ સ્વભાવ કહેલા છે, તેના સંક્ષિપ્તાર્થ સાંભળો, જે ચેતનાપણાનો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે, તે દ્રવ્યનો ચેતન સ્વભાવ છે. અને તેનાથી ઉલટી રીતે જે પ્રવર્તે તે દ્રવ્યનો અચેતન સ્વભાવ છે. જે દ્રવ્ય રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ વગેરેને ધારણ કરે છે, તે તેનો મૂર્ત સ્વભાવ છે. તેથી જે ઉલટો તે અમૂર્ત સ્વભાવ છે એકત્વ પરિણતિ અને અખંડ આકારના સંનિવેશનું જે ભાજનપણું તે એક પ્રદેશ સ્વભાવ છે. વળી જે દ્રવ્યમાં ભિન્નપ્રદેશનો યોગ, તેમજ ભિન્ન પ્રદેશની કલ્પનાએ કરીને અનેક પ્રદેશ વ્યવહારનું યોગ્યપણું હોય તે દ્રવ્યનો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ છે. દ્રવ્ય પોતાના સ્વભાવથી ભુદ્ધી રીતે પણ વર્તે છે, તેથી તેનો વિભાવ સ્વભાવ છે. દ્રવ્ય કેવળ શુદ્ધ અને ઉપાધિભાવરહિત અતર્ભાવ પરિણુમન પણ હોઈ શકે છે, તે તેનો શુદ્ધ સ્વભાવ છે. વળી તેનાથી વિપરીત એટલે ઉપાધિ જનિત-

બહિર્ભાવ પરિણુમનપણું પણુ હોય છે, તેથી તે તેનો અશુદ્ધ સ્વ-
ભાવ છે. દ્રવ્યના નિયમિત સ્વભાવનો બીજા સ્થાનમાં ઉપચાર
કરવામાં આવે છે, તેથી તેનો ઉપચરિત સ્વભાવ પણુ કહેવાય છે. હે
નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે દ્રવ્યના દશ વિશેષ સ્વભાવ છે.

આ વખતે શ્રાવિકા સુબોધા નમ્રતાથી બોલી—લગવન, આ-
પના મુખથી દ્રવ્યના સામાન્ય અને વિશેષ મળી એકવીશ સ્વભાવ
જાણી મારા હૃદયમાં વિશેષ પ્રકાશ પડ્યો છે; તથાપિ ચાલતા પ્રસંગ-
માં એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, જે આપની આજ્ઞા હોય તો પ્રગટ કરું.

સૂરિવરે આજ્ઞા આપી એટલે સુબોધા બોલી—લગવન, આ-
પે જે દ્રવ્યનો વિશેષ ઉપચરિત સ્વભાવ કહ્યો, તેમાં જે ઉપચરિત
એટલે ઉપચાર કહેવાય છે, તો તે ઉપચાર શેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે ?
તે કૃપા કરી જણાવો.

સૂરિવર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—શ્રાવિકા, તમારો પ્રશ્ન સાંભળી હું
ખુશી થયો છું. તે ઉપચરિત સ્વભાવને માટે આગમમાં સારી રીતે
વિવેચનપૂર્વક લખેલું છે, તે ધ્યાન દઈ સાંભળો—ઉપચરિત સ્વભાવ
જે પ્રકારે છે. એક કર્મજન્ય અને બીજો સ્વભાવિક, પુદ્ગલના
સંબંધને લઈને જીવની અંદર જે મૂર્તિપણું અને અચેતનપણું કહે-
વામાં આવે છે, તે ઉપચાર છે અને તે કર્મજનિત છે, એટલે જે કર્મ
છે, તે ઉપચરિત સ્વભાવ છે, અને જે સિદ્ધાન્તમાં વસ્તુનું જ્ઞાતાપણું
અને દર્શકપણું છે, તે બીજો સ્વાભાવિક ઉપચરિત સ્વભાવ છે. સૂરિ-
વરનો આ ઉત્તર સાંભળી સુબોધા આનંદ પામીને બોલી—મહાનુ-
ભાવ, હવે મારા મનની શંકા દૂર થઈ ગઈ, હવે કૃપા કરી આગળ
ઉપદેશ આપો.

આ વખતે નયચંદ્રના હૃદયમાં શંકા જાલ લરાઈ આવ્યું, તે ઉંચે
સ્તરે નમ્રતાથી બોલ્યો—ગુરૂ મહારાજ, આપે કહેલા દ્રવ્યના સ્વભાવ
વિષે વિચાર કરતાં મારા હૃદયમાં શંકા જાલ થઈ આવ્યું છે, જે
આજ્ઞા હોય તો પ્રશ્ન કરું.

સૂરિવર શાંતતાથી બોલ્યા—ભદ્ર, તમારો શંકાઓ દૂર કરવાને

માટેજ હું વિહાર કરીને આવ્યો છું. તેથી જે શંકા ઉત્પન્ન થાય તે પ્રગટ કરો. વારંવાર તે વિષે મારી આજ્ઞા લેવાની જરૂર નથી.

નયચંદ્ર ખુદ્દા હૃદયથી બોલ્યો—ભગવન્, આપે જે દ્રવ્યના સામાન્ય અને વિશેષ સ્વભાવો કહ્યા, તે બધા ન માનીએ તો શો દોષ આવે ? તે કૃપા કરી જણાવશો.

સૂરિવર ઉત્સાહ લાવીને બોલ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, જે વાદી ઉપર કહેલા દ્રવ્યના સ્વભાવને માને નહીં, તેના મતમાં ઘણું દૂષણ આવે છે, તે હું કહું; તે સાંભળો—જે દ્રવ્યને એકાંતે અસ્તિ સ્વભાવ માને અને નાસ્તિ સ્વભાવ ન માને તો સર્વ પદાર્થમાં સંકરવગેરે દૂષણો લાગે છે, કારણ કે, તેમ માનવાથી સર્વ દ્રવ્યની બુદ્ધિબુદ્ધિ નિયત સ્વરૂપાવસ્થા નહીં થાય અને તેથી જગત્ એક રૂપ થઈ જાય છે. અને જેથી તે વાત સર્વ શાસ્ત્ર તથા વ્યવહારની વિરુદ્ધ બને છે, તેથી બીજા પદાર્થની અપેક્ષાએ દ્રવ્યનો નાસ્તિ સ્વભાવ પણ માનવો જોઈએ. તેમ જો એકાંતે દ્રવ્યનો નાસ્તિ સ્વભાવ માને તો જગત્ બધું શૂન્ય થઈ જાય, તેથી એમ પણ માનવું ન જોઈએ.

જો એકાંત દ્રવ્યને નિત્ય માને તો અર્થ ક્રિયાકારિત્વાનો અભાવ થઈ જાય; જેથી દ્રવ્ય પરંપરા વગર નાશ પામી જાય. જો એકાંત અનિત્ય માને તો પણ દ્રવ્યનો નિરન્વય નાશ થશે. જો એકાંત એક સ્વભાવ માને તો વિશેષનો અભાવ હોવાથી અનેક સ્વભાવ વિના મૂળ સત્તારૂપ સામાન્યનો પણ અભાવ થઈ જાય, કારણ કે વિશેષ વિના સામાન્ય અને સામાન્ય વિના વિશેષ ગણેકાના શીંગડાની જેમ અસત્ થઈ જાય. જો દ્રવ્યને એકાંતે અનેક રૂપ માને તો દ્રવ્યનો અભાવ થશે. નિરાધાર હોવાથી તેમજ આધાર આધેયના અભાવથી દ્રવ્યનો અભાવ થવો જોઈએ. જો દ્રવ્યને એકાંત ભેદ માને તો વિશેષના આધાર વિના તેના ગુણપર્યાયનો બોધ ન થાય કારણ કે, આધારાધેયના અભેદ વિના બીજો સંબંધ ઘટી શકે નહીં. તેથી દ્રવ્યની અંદર રહેલ અર્થ અને ક્રિયાના અભાવથી દ્રવ્યનો અભાવ થઈ

જાય, જે એકાંત અલેહ માને તો સર્વ પદાર્થ એક રૂપ થઈ જાય, તેથી “ આ દ્રવ્ય છે, આ દ્રવ્યનો ગુણ છે અને આ દ્રવ્યનો પર્યાય છે, એવા વ્યવહારમાં વિરોધ આવી જાય અને તે વિરોધને લઈને દ્રવ્યનો પણ અભાવ થઈ જાય.

જે દ્રવ્યને એકાંતે લવ્ય સ્વભાવી માનવામાં આવે તો સર્વ દ્રવ્ય પરિણામી થઈ બીજા દ્રવ્યના રૂપને પ્રાપ્ત કરે અને તેમ કરવાથી સંકર વિગેરે દૂષણો દ્રવ્યને લાગુ પડી જાય. જે દ્રવ્ય એકાંત અલવ્ય સ્વભાવી માને તો સર્વથા શૂન્યપણાનો પ્રસંગ આવે. જે દ્રવ્યને પરમભાવસ્વભાવી ન માને તો દ્રવ્યની અંદર પ્રસિદ્ધરૂપ શી રીતે આપી શકાય ? કારણકે અનંત ધર્માત્મક વસ્તુને એક ધર્મથી કહેવી તેનું નામ પરમભાવ સ્વભાવ કહેવાય છે, તેની અંદર બાધ આવી જાય, જે દ્રવ્યને એકાંત ચૈતન્ય સ્વભાવ માને તો સર્વ વસ્તુ ચૈતન્ય-રૂપ થઈ જાય, અને તેમ થવાથી ધ્યાન, અને ધ્યેય, જ્ઞાન અને જ્ઞેય, ગુરૂ અને શિષ્ય, વિગેરે મર્યાદાનો ભંગ થાય, એમ થવાથી સર્વ શાસ્ત્રીય વ્યવહાર બંધ પડી જાય.

જે દ્રવ્યનો એકાંત અચેતન સ્વભાવ માને તો સર્વ ચૈતન્ય ધર્મનો ઉચ્છેદ થઈ જાય, જે દ્રવ્યને એકાંત મૂર્તસ્વભાવી માને તો આત્માને મુક્તિની સાથે વ્યાપિજ ન થાય, જે એકાંત અમૂર્તસ્વભાવી માને તો આત્મા કદિપણ સંસારી થાયજ નહીં, જે દ્રવ્યને એકાંતે એક પ્રદેશ સ્વભાવી માને તો અખંડ પરિપૂર્ણ આત્મા અનેક કાર્યનો કર્તા નહીં થઈ શકે. જેમ માટીનો ઘડો અવયવવાળો છે, તે દેશથી કંપવાળો અને દેશથી નિષ્કંપ દેખાય છે. તો તેને અનેક પ્રદેશી ન માનવાથી એ વાત શી રીતે સિદ્ધ થશે ? કદિ જે એમ કહો કે, તે ઘડાના અવયવ કંપે છે, પણ પોતે અવયવી ઘડો કંપતો નથી તો ‘આલે છે’ એ પ્રયોગ શી રીતે સિદ્ધ થાય ? જેમ એક પ્રદેશમાં થતા કંપનો પરંપરાએ સંબંધ છે, તેમ એક દેશમાં થતાં કંપના અભાવનો પણ પરંપરાએ સંબંધ છે, માટે દેશથી આલે છે અને દેશથી આલતો નથી. એમ અસ્પષ્ટિત વ્યવહારમાં અનેક પ્રદેશ માનવા જોઈએ.

જે દ્રવ્યનો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ ન માને તો આકાશ વિગેરે દ્રવ્યમાં પરમાણુનો સંયોગ શી રીતે ઘટી શકે? કારણકે, દેશથી તે એક વર્તી છે. જેમ ‘ ઇંદ્રનું કુંડલ ’ જોકે કુંડલ તો ઇંદ્રના કાનનું છે, પણ કાન એ ઇંદ્રનો એક દેશ છે, તેથી તેને લઈને તે ઇંદ્રનું કુંડલ કહેવાય છે. તેવી રીતે પરમાણુવૃત્તિ આકાશની સાથે દેશથી માને તો આકાશાદિકને પ્રદેશ ઇચ્છતા નથી, તોપણ માનવા પડશે. જે સર્વથી માને તો પરમાણુ આકાશાદિ પ્રમાણુ માનવા જોઈએ. જે બંને ન માને તો પરમાણુ વૃત્તિ રહિત થઈ જાય, તેથી દ્રવ્યને અનેક પ્રદેશ સ્વભાવી માનવું યોગ્ય છે.

જે દ્રવ્યને એકાંતે અનેક પ્રદેશ સ્વભાવી માને તો તેને અર્થ તથા ક્રિયાના કરનાર પણાનો અભાવ અને સ્વસ્વભાવની શૂન્યતાનો પ્રસંગ આવે.

જે દ્રવ્યને એકાંતે વિભાવ સ્વભાવી માને તો મોક્ષનોજ અભાવ થઈ જાય. જે એકાંત શુદ્ધ સ્વભાવ માને તો આત્માને કર્મોનો લેપ લાગેજ નહીં, અને જ્યારે એમ થાય તો પછી સંસારની વિચિત્રતાનો અભાવ થઈ જાય. જે એકાંત અશુદ્ધ સ્વભાવ માને તો કદિ પણ આત્મા શુદ્ધજ થાય નહીં. અને જે એકાંતે દ્રવ્યને ઉપચરિત સ્વભાવી માને તો આત્મા કદિપણ જ્ઞાતા થાયજ નહીં. અને એકાંતે અનુપચરિત સ્વભાવ માને તો આત્મા સ્વપરવ્યવસાયી જ્ઞાનવાળો થઈ શકેજ નહીં, કારણ કે, જ્ઞાન પોતાના વિષયમાં અનુપચરિત છે, પરંતુ પરના વિષયમાં પરની અપેક્ષાએ જાણાતા પરથી નિરૂપણ થયેલા સંબંધપણને લઈને ઉપચરિત છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે સ્યાદ્રાદ્યમતની પદ્ધતી પ્રમાણે દ્રવ્યના સર્વ સ્વભાવ માનવા જોઈએ.

સૂરિવરના આ વચન સાંભળી નયચંદ્ર, સુખોદા અને જિજ્ઞાસુ ત્રણે અતિશય આનંદવ્યાસ થઈ ગયા. સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ અંધકાર દૂર થઈ જાય, તેમ સૂરિવરની આ ઉપદેશ વાણીથી નયનચંદ્રની કેટલીએક શંકાઓ દૂર થતી ગઈ.

નયચંદ્ર નમ્રતાથી બોલ્યો—‘ ભગવન્, આપની ઉપદેશ વાણીએ મારા હૃદયને નિઃશંક કર્યું છે. હવે મને ખાત્રી થઈ છે કે, દ્રવ્યના બધા સ્વભાવો દ્રવ્યને લાગુ પડે છે. એકાંતે કોઈ એકજ સ્વભાવ દ્રવ્યને લાગુ પડતો નથી. અને તેથી આહુતધર્મના સ્યાદ્વાદ મત સર્વ પ્રકારે વિજયી થાય છે. હવે કૃપા કરી વિશેષ ઉપદેશ આપો કે જેથી મારા હૃદયમાં એક પણ શંકા રહેવા પામે નહીં. આનંદસૂરિ શાંત અને ગંભીર સ્વરથી બોલ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, મેં તમોને આત્માના ત્રણ પ્રકાર—બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા રૂપે સમજાવ્યા અને તે પછી દ્રવ્ય અને તેના સામાન્ય તથા વિશેષ ગુણ, પર્યાય અને સામાન્ય તથા વિશેષ સ્વભાવ વિષે પણ સમજૂતી આપી. હવે તમોને સાતનયનું સ્વરૂપ સમજવાની ઇચ્છા રાખું છું. એ સાતનયનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવશે એટલે તમારા હૃદયમાંથી શંકાનું જાળ વિનષ્ટ થઈ જશે અને દરેક પદાર્થનું યથાર્થ જ્ઞાન થઈ આવશે. સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતનું સ્વરૂપ નયની સાથે મિશ્ર કર્યા વગર સમજાય તેવું નથી. વિવિધ પ્રકારના સ્વભાવવાળા દ્રવ્યને પ્રમાણથી જાણવાને માટે સ્યાત્ અને નય—એ બંનેને મિશ્ર કરવા જોઈએ. તેથી સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપ અને પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ નાસ્તિરૂપ ઇત્યાદિ જે દ્રવ્યની સિદ્ધિ છે, તે સારીરીતે સમજવામાં આવશે.

શ્રાવક નયચંદ્ર, શ્રાવિકા સુબોધા અને શ્રાવક પુત્ર જિજ્ઞાસુ, તમે પુણ્યવંત ત્રિપુટી છો. તમારો ભવિ આત્મા ધર્મના શ્રવણને અધિકારી છે. તમારું હૃદય ધર્મની પવિત્ર વાસનાથી વાસિત છે. તે તમારા હૃદયમાં જ્યારે નયનું સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે પ્રતિબિંબિત થશે, એટલે તમારા હૃદયમાં કોઈ વિલક્ષણ પ્રકાશ પડશે, અને તે પ્રકાશના પ્રભાવથી તમારી શંકાઓનું અધકાર દૂર થઈ જશે.

નય એટલે શું?

શ્રાવક નયચંદ્ર, નય એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એવી છે કે, “નાના સ્વજાતે ભ્યો વ્યાવૃત્ય એકસ્મિન્ સ્વજાતે વસ્તુનયનં નયઃ”

વસ્તુને તેના વિવિધ પ્રકારના સ્વભાવોમાંથી નિવૃત્ત કરી એક સ્વભાવમાં લાવે, તે નય કહેવાય છે, અથવા પ્રમાણથી સંગ્રહ કરેલા અર્થનો જે એક અંશ તે નય કહેવાય છે, કેટલાએક વિદ્વાનો એમ પણ કહે છે કે, જ્ઞાતા પુરૂષનો અભિપ્રાય અથવા શ્રુત વિકલ્પ તે નય કહેવાય છે, અથવા અનુયોગદ્વારની વૃત્તિમાં એમ કહે છે કે, સર્વ અનંત ધર્મવાળી વસ્તુમાં જે એક અંશને ગ્રહણ કરનારો યોધ, તે નય કહેવાય છે. નયચક્રમાં તો એમ લખે છે કે, એક વસ્તુ અનંત ધર્મવાળી છે, તેમાંથી એક ધર્મની મુખ્યતા કરવાનું જે જ્ઞાન તે નય કહેવાય છે.

આ વખતે નયચંદ્ર વિચાર કરી બોલ્યો—મહારાજ, આપે નયનું સ્વરૂપ સમજાવવાને જુદા જુદા તેના લક્ષણો કહ્યા, પણ તેમાંથી એક લક્ષણ દાખલો આપી સમજાવો, કે જેથી મારી બુદ્ધિમાં તે ગ્રાહ્ય થાય.

સૂરિવર નયચંદ્રને ધન્યવાદ આપીને બોલ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, નય એટલે શું ? તેનો દાખલો એવો છે કે, જીવ વગેરે જે એક દ્રવ્ય છે, તે અનંત ધર્માત્મક છે, એટલે તેમાં ઘણા ધર્મો રહેલા છે, તેમાંથી એક ધર્મનું ગ્રહણ કરવું, અને તેની અંદર રહેલા બાકીના ધર્મનો નિષેધ ન કરવો તેમ તેમનું ગ્રહણ પણ ન કરવું, અર્થાત્ તે દ્રવ્યના અનંત ધર્મમાંથી એક ધર્મને મુખ્ય કરવો, તે નય કહેવાય છે, જો તે દ્રવ્યના એક અંશને માની બાકીના અંશોનો નિષેધ કરે તો તે નયાભાસ કહેવાય છે, એ નયાભાસ જૈનમત સિવાય બીજા મતમાં આવે છે.

તે નયના સાત પ્રકાર હોવાથી તે સાત નય કહેવાય છે. ૧ નૈગમનય, ૨ સંગ્રહનય, ૩ વ્યવહારનય, ૪ રૂબરૂનય, ૫ શબ્દનય, ૬ સમભિરૂઢનય, અને ૭ એવંભૂતનય—આવા તે સાત નયના નામ છે.

આ વખતે નયચંદ્રે પ્રશ્ન કર્યો—ભગવન્, જેવી રીતે આપે

નયના લક્ષણોના પ્રમાણ આપ્યા, તેવી રીતે નયાભાસના લક્ષણનું કોઈ પ્રમાણ છે કે નહીં ?

સૂરિવર બોલ્યા—ભદ્ર, નયાભાસને માટે પણ પ્રમાણ છે, તે સાંભળ—

“ સ્વાજિ પ્રેતાદંસા દિતરાંશાપદ્માપી નયાજ્ઞાસઃ । ”

પોતાના ઇચ્છેલા પદાર્થના અંશથી બીજા અંશનો જે નિષેધ કરે તેમજ નયની જેમ દેખાય તે નયાભાસ કહેવાય છે.

નયચંદ્ર—મહારાજ, આપે આ પ્રમાણ બહુ સારું આપ્યું, હવે હું તેને યાદ કરી રાખીશ, પણ એક બીજી શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે કે, આપે જે સાત નય કહ્યા, તે શિવાય બીજા હશે કે નહીં ?

સૂરિવર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—ભદ્ર, બીજા વિશેષ હોઈ શકે છે, પણ પ્રાયે કરીને આ સાત નય મુખ્ય હોવાથી સદા સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે, જો વિદ્વાન્ વક્તાનયનો વિસ્તાર કરવાની ઇચ્છા રાખે તો તે કહી શકે છે. નાના પ્રકારની વસ્તુમાં અનેક અંશોના એક એક અંશનું કથન કરનાર વક્તાના ઉપન્યાસમાં સર્વ નય આવી શકે છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આજે વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરવાનો સમય થઈ ગયો છે, તેથી આવતી બીજી યાત્રા કર્યા પછી તે વિષે વ્યાખ્યાન કરીશું, આજનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કહી સૂરિવરે પોતાનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કર્યું, તે વખતે સર્વના મુખમાંથી ‘ આદિશ્વર ભગવાનની જય ’ એવો ધ્વનિ પ્રગટ થયો, તે પછી સૂરિવર પોતાના શિષ્યોની સાથે પાદલિપ્ત નગરી તરફ આવ્યા, અને નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબની સાથે મોતીશાહુ શેઠની ધર્મશાળામાં પોતાને ઉતારે આવ્યો હતો.

યાત્રા ૨૭.

દ્વગિરિની યાત્રાના પર્વને દિવસે હબરો ભાવિક શ્રાવકો તે પવિત્ર યાત્રા કરવાને ગિરિરાજ તળેટી પર એકઠા થયા હતા. સાધર્મિ વાતસદ્યના પરમ ધર્મને બાણનારા શ્રીમતો તરફથી પોતાના ધર્મબંધુઓ અને ધર્મ બહેનોની સેવા કરવાને તળેટીના પવિત્ર સ્થાન ઉપર વિવિધ જાતના સેવાના સાધનો તૈયાર રખાવામાં આવ્યા હતા. શ્રાવકો શ્રેણીબંધ થઈ સિદ્ધાચળના સોપાન ઉપર ચડતા, અને ઉતરતા હતા. ક્ષણે ક્ષણે આદિશ્વરભગવાનની જયના ધ્વનિઓ થતા હતા, અને તેના પ્રતિધ્વનિથી ગિરિરાજ પોતે પણ આદીશ્વર ભગવાનની જય કહેતો હોય તેમ દેખાતો હતો.

આ વખતે નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબ સાથે સિદ્ધગિરિની યાત્રા કરી તળેટીના પવિત્ર સ્થળ ઉપર આવ્યો, ત્યાં આનંદસૂરિ પોતાના શિષ્યોની સાથે યાત્રા કરી તે સ્થળે પધાર્યો હતા. નયચંદ્રે સકુટુંબ સૂરિરાજને વંદના કરી અને પછી વિનયથી તેમની આગળ બેઠો.

સૂરિવર નયચંદ્રને કુટુંબ સાથે સમય પ્રમાણે આવેલો જોઈ હૃદયમાં ખુશી થયા, અને ધર્મલાભ આશીષ આપી તેની સમય પ્રમાણે ઉપયોગ રાખવાની પ્રવૃત્તિની પ્રશંસા કરતાં આ પ્રમાણે બોલ્યા—

ભદ્ર નયચંદ્ર, તમને બરાબર યોગ્ય સમયે હાજર થયેલા જોઈ મને પૂર્ણ સંતોષ થાય છે, દરેક ધર્મસાધક પુરૂષે સમયનો ઉપયોગ બરાબર રાખવો જોઈએ, ગયેલો સમય ફરીવાર આવતો નથી.

સમયનો ઉપયોગ નહીં રાખનારા મનુષ્યોની આયુષ્ય તદ્દન વૃથા જાય છે, અને તેઓ પ્રમાદના પાત્ર બની પોતાનું અમૂલ્ય માનવ જીવન ગુમાવે છે,

આ પ્રમાણે કહી સૂરિવરે પોતાના વ્યાખ્યાનનો આરંભ કર્યો. આરંભ કરતી વખતે તેઓ નીચે પ્રમાણે મંગલાચરણનો શ્લોક બોલ્યા હતા:—

“ૐદ્રશ્રેણિનતઃ શ્રીમાન્નંદતાન્નાજિનંદનઃ ।

ઉદ્ધાર યુગદૈવો જગદ્જ્ઞાન પંકતઃ ॥ ૧॥

ઇંદ્રાની શ્રેણીએ નમેલા નાભિરાજના પુત્ર શ્રીમાન્ આદીશ્વર ભગવાન્ આનંદ પામો, જેમણે યુગની આદિમાં આ જગતનો અજ્ઞાનરૂપી કાદવમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો છે. ૧

આ પ્રમાણે મંગલાચરણ કર્યા પછી આનંદસૂરિ પોતાના ઉપદેશનો આરંભ કરતાં બોલ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, શ્રાવિકા સુબોધા અને વત્સ જિજ્ઞાસુ, આજે સાત નય વિષેજે કહેવામાં આવે, તે તમે એક ચિત્તે સાંભળજો. ભદ્ર નયચંદ્ર, સંપૂર્ણ રીતે નયમાર્ગ કહી શકાય તેમ નથી. જેટલા વચનના માર્ગ છે, તેટલા નયના વચનો છે, અને જેટલા નયના વચન છે, તેટલા એકાંત માનવાથી અન્ય મતો છે, તેથી સર્વ નયનું સવિસ્તર સ્વરૂપ કહી શકાય તેમ નથી; માટે હું તમને તેનું સંક્ષેપથી વર્ણન કહી બતાવું છું. ઉપર જે નયના લક્ષણો કહ્યા છે, તે નય મુખ્ય રીતે ૧ દ્રવ્યાર્થિકનય અને ૨ પર્યાયાર્થિક નય એમ બે પ્રકારે છે, તેમ વળી તે નિશ્ચયનય અને વ્યવહાર નય—એવા બે પ્રકારે પણ ગણેલા છે. તે દ્રવ્યાર્થિકનય, પર્યાયાર્થિકનય, નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય—એ સર્વ નયના મૂળ લેહ છે. તેમાં દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એ નિશ્ચયનયના સાધન હેતુ છે; એમ સમજવું, જેની અંદર ઉપર કહેલ દ્રવ્ય પ્રયોજન રૂપે હોય તે દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે. એટલે દ્રવ્ય છે અર્થ—પ્રયોજન જેનું, તે દ્રવ્યાર્થિક કહેવાય છે.

તે દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ લેહ છે. ૧ અન્વય દ્રવ્યાર્થિક, ૨ સ્વ-
દ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક, ૩ પરદ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક, ૪ પરમભાવ
ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક, ૫ કર્મોપાધિનિરપેક્ષ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક, ૬ ઉત્પાદવ્યય
ગોણત્વે સત્તાગ્રાહક શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક, ૭ લેહ કલ્પના નિરપેક્ષ શુદ્ધ
દ્રવ્યાર્થિક, ૮ કર્મોપાધિ સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક, ૯ ઉત્પાદ વ્યય
સાપેક્ષ સત્તા ગ્રાહક અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક અને ૧૦ લેહ કલ્પના સાપેક્ષ
અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક—આ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ લેહ છે.

નયચંદ્ર—ભગવન્, આપે દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ લેહ ગણાવ્યા
પણ તે દરેકના અર્થ સમજવાની કૃપા કરો, કારણ કે, તેના અર્થ
જાણ્યા વિના એ ગહન વિષયમાં અમારી બુદ્ધિનો પ્રવેશ થઈ
શકશે નહીં.

આનંદસૂરિ આનંદિત થઈને બોલ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, હવે ધ્યાન
દઈને સાંભળો—દરેક દ્રવ્યનો અન્વય, તેના ગુણ પર્યાયને વિષે હોય
છે, એટલે દ્રવ્ય એક ગુણ પર્યાય સ્વભાવી હોય છે, તે દ્રવ્ય જાણવાથી
તેના સર્વ ગુણપર્યાય જાણેલા કહેવાય છે. આ પ્રમાણે જે જાણવું, તે
અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે.

સ્વ એટલે પોતાના દ્રવ્યાદિકનો ગ્રાહકજેનય તે સ્વદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક
દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે. આદિ શબ્દથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભા
વ એ ચારેનું ગ્રહણ થાય છે. એટલે સ્વદ્રવ્ય—પોતાનું દ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર
પોતાનું ક્ષેત્ર, સ્વકાલ—પોતાનો કાલ અને સ્વભાવ પોતાનો ભાવ તે
ચારેથી દ્રવ્યની જે સત્તા સિદ્ધ થાય, તે પ્રમાણ છે—સિદ્ધ છે—આ
પ્રમાણે જે જાણવું, તે સ્વદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે.

જિજ્ઞાસુએ પ્રશ્ન કર્યો—ગુરૂવર્ય, તે વિષે કોઈ વસ્તુનું દૃષ્ટાંત
આપી સમજાવો. પુત્રના આ વચનને પિતા નયચંદ્રે અનુમોદન
આપ્યું, એટલે સૂરિવર્ય બોલ્યા—ભદ્ર, નયચંદ્ર, સ્વદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક
દ્રવ્યાર્થિક નયને માટે એક માટીના ઘડાનું દૃષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે, એક
માટીનો ઘડો છે, તેની અંદર જે માટી છે, તે સ્વદ્રવ્ય છે. તે પાટલી-
પુર વિગેરે શેહેરામાં જ્યાં બનેલો છે, તે તેનું સ્વક્ષેત્ર છે. હેમંત વિ-

ગેરે જે કાલે તે બનાવ્યો છે, તે સ્વકાલ છે. અને તેની અંદર જે ર-
તાશ વિગેરે દેખાય છે, તે સ્વભાવ છે. એ સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ
અને સ્વભાવ—એ ચારથી જે ઘડાની સત્તા છે, તે પ્રમાણુ છે અને
સિદ્ધ છે—આ પ્રમાણુ માનવું, તે સ્વદ્રવ્યાદિક આહુક દ્રવ્યાર્થિક નય
કહેવાય છે. કેમ નયચંદ્ર, હવે એ નયનું સ્વરૂપ તમારા સમજ-
વામાં આવ્યું કે નહીં ?

નયચંદ્ર—ભગવન્, હા, હું દ્રવ્યાર્થિકનયના તેખીન્ન પ્રકારને
સારી રીતે સમજી ગયો છું. મારા હૃદયમાંથી શંકા દૂર થઈ ગઈ છે.

આનંદસૂરિ—ભદ્ર, હવે દ્રવ્યાર્થિકનયનો ત્રીજો પ્રકાર સમ-
જવું, તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળજો. દ્રવ્યાર્થિકનયનો ત્રીજો પ્રકાર પર-
દ્રવ્યાદિઆહુક કહેવાય છે. પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ અને પરભાવ—
એ ચારની અપેક્ષાએ જે પ્રવર્તે, તે પરદ્રવ્યાદિ આહુક દ્રવ્યાર્થિકનય
કહેવાય છે.

જિજ્ઞાસુ—મહારાજ, તે કોઈ દૃષ્ટાંતથી સમજાવો.

આનંદસૂરિ—જેમ સ્વદ્રવ્યાદિ આહુક દ્રવ્યાર્થિકનયથી ઘડો
સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ સત્ છે, તેમ તે
તે પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ, અને પરભાવની અપેક્ષાએ અસત્ છે.
તંતુ વિગેરે એ ઘડાને પરદ્રવ્ય છે. કાશી પ્રમુખ પરક્ષેત્ર છે. ભૂત
અને ભવિષ્ય વિગેરે પરકાલ છે. અને શ્યામતા વિગેરે પરભાવ છે—
એ ચારેની અપેક્ષાએ ઘડો અસત્ છે. આ પ્રમાણુ જે માનવું, તે
ત્રીજો પરદ્રવ્યાદિક આહુક દ્રવ્યાર્થિકનય છે.

જિજ્ઞાસુ—ભગવન્, એજ દૃષ્ટાંત ઉપરથી એ નયનું લક્ષણ
સારી રીતે સ્પષ્ટ થયું છે.

આનંદસૂરિ—પરમભાવ આહુક નામે દ્રવ્યાર્થિકનયનો
ચોથો ભેદ દૃષ્ટાંત સાથે કહું છું, તે તમે લક્ષ્ય ધર્મને સાંભળજો.

દ્રવ્યની અંદર અનેક જાતના ગુણો રહેલા હોય છે, તેઓમાંથી
જે ઉત્કૃષ્ટ ગુણનો ભાવ ગ્રહણ કરવામાં આવે અને તેથી તે દ્રવ્ય સિદ્ધ
થાય, તે પરમભાવ આહુક દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે. જેમ આ-

તમા એ પદાર્થ જ્ઞાન સ્વરૂપ કહેવાય છે, જો કે તે આત્માની અંદર દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, લેશ્યાદિક અનંત ગુણો રહેલા છે, તથાપિ સર્વની અંદર જ્ઞાન સ્વભાવ ઉત્કૃષ્ટ છે. કારણકે, બીજા દ્રવ્યથી જ્ઞાન સ્વભાવવડે આત્મા બુદ્ધો દેખાય છે, તેથી આત્માનો જ્ઞાન એ પરમ ઉત્કૃષ્ટ ભાવ છે. તેથી કરીને આત્માની અંદર અનેક સ્વભાવ રહેલાં છે, તે છતાં જે “ જ્ઞાનમય ” આત્મા એમ કહેવાય છે, તે પરમભાવ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિકનયથી કહેવાય છે. એવી રીતે બીજા પણ જે જે દ્રવ્યો પરમભાવ અસાધારણ ગુણથી દેખાતા હોય અને તેથી તેમની ઓલાખ થતી હોય તો તેમની અંદર પણ પરમભાવ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિકનય બાણી લેવો.

હે ભદ્ર, નયચંદ્ર હવે દ્રવ્યાર્થિકનયના પાંચમા ભેદ વિષે કહું, તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળજે—તે પાંચમો ભેદ કર્મોપાધિક નિરપેક્ષશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનય એવા નામથી ઓળખાય છે. જેમ સર્વ સંસારી પ્રાણી માત્રને સિદ્ધ સમાન શુદ્ધાત્મા ગણીએ—એટલે તેનો સહજભાવ જે શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ તેને આગલ કરીએ અને તેમના જે ભવપર્યાય એટલે સાંસારિકભાવ છે, તેને ગણીએ નહીં, અર્થાત તેની વિવક્ષા ન કરીએ તે કર્મોપાધિક નિરપેક્ષ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનય કહેવાય છે. એ ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે, ચતુર્દશમાર્ગણા અને ગુણસ્થાનવડે અશુદ્ધનય હોય છે એમ જાણવું. અને સર્વ સંસારી શુદ્ધનયની અપેક્ષાએ શુદ્ધ છે, એમ જાણવું,

ઉત્પાદવ્યયની ગૌણતાએ અને સત્તાની મુખ્યતાએ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક જેમ દ્રવ્ય નિત્ય છે, અહીં ત્રણે કાળે તેના રૂપની સત્તા વિચલિત નથી અચલ છે,—આ પ્રમાણે દ્રવ્યના રૂપની સત્તા મુખ્યપણે ગ્રહણ કરવી. જો કે દરેક દ્રવ્યના પર્યાય ક્ષણે ક્ષણે પરિણામી એટલે રૂપાંતરને પામનારા છે, તથાપિ જીવ તથા પુદ્ગલ વગેરે દ્રવ્ય સત્તા કદિપણ અલાયમાન થતી નથી. કહેવાનો આશય એવો છે કે દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ અને નાશનું ગૌણપણું કરી તેની સત્તાને મુખ્ય મનાવે તે છોડા ઉત્પાદવ્યયગૌણત્વે સત્તાગ્રાહક શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનય કહેવાય છે

જે દ્રવ્ય પોતાના ગુણ પર્યાય તથા સ્વભાવથી જુદું નથી—અભિન્ન છે, આ પ્રમાણે માનવું, તે સાતમો ભેદ કલ્પના નિરપેક્ષ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે.

જે કાળે જે દ્રવ્ય જે કર્મના ભાવને પરિણમે, તે કાલે તે દ્રવ્ય તે ભાવમય છે, એમ માનવું, જેમકે “ ક્રોધાદિ કર્મ ભાવમય આત્મા.” તે કર્મોપાધિસાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નામે આઠમો ભેદ છે.

જિજ્ઞાસુ—ભગવન્, તે વિષે દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવો, તો ઉપકાર થશે.

આનંદસૂરિ—ભદ્ર, તે વિષે લોહાના ગોળાનું દૃષ્ટાંત છે. જેમ લોહાનો ગોળો અગ્નિમાં મુકી રાતો બનાવ્યો હોય, તે કાલે તે ગોળાને અગ્નિરૂપ જાણવો, તેને વિષે એ આઠમો નય ઘટે છે. જેમ આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ છે, પણ ક્રોધ મોહાદિ કર્મના ઉદયથી તે જ્યારે ક્રોધમય કે મોહમય બની જાય છે, તે સમયે આત્માને તે રૂપ જાણવો—એ આ નયથી સિદ્ધ થાય છે, એ નયને લઈને આત્મા એક છતાં તેના આઠ ભેદ કલ્પેલા છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, નવમો ઉત્પાદ વ્યય સાપેક્ષ સત્તાગ્રાહક અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવાય છે. દ્રવ્યને એક સમયમાં ઉત્પાદ, (ઉત્પત્તિ) અને વ્યય—નાશ કહેવું, તે નવમો નય કહેવાય છે. જેમ સોનાના કડાની ઉત્પત્તિનો જે સમય છે, તે સોનાના બાબુબંધને નાશ કરવાનો પણ સમય છે. તેની અંદર જે સોનાની સત્તા છે, તે અવર્જનીય છે.

દશમો ભેદ કલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય છે, તે નયમાં ભેદ કલ્પનાની અપેક્ષા રહે છે. જ્ઞાનદર્શન વગેરે આત્માના શુદ્ધ ગુણ છે. અહિં ‘ આત્માના ’ એ છઠો વિલક્ષિત ભેદ બતાવે છે કે, આત્માના ગુણ આત્માથી જુદા છે. કોઈ કહેશે કે, ‘ આ પાત્ર લિક્ષુનું છે. ’ તે પાત્ર અને લિક્ષુનો ભેદ છે; જો કે ગુણ અને ગુણીનો ભેદ છે નહીં, તોપણ ભેદની કલ્પનાની અપેક્ષાવડે અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયના મત પ્રમાણે એમ કહી શકાય છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ લેહ છે, તે તમારે સ્મરણમાં રાખવા ભેઈએ. હમેશાં જો એ તમારા સ્મરણમાં હશે તો કદિ પણ તમારા હૃદયમાં શંકા ઉત્પન્ન થશે નહીં, કોઈ પણ દ્રવ્ય વિષે વિચાર કરે તે વખતે તેની અંદર આ નયની યોજના કરશે, તો તમારા નિઃશંક હૃદયમાં જ્ઞાનનો શુદ્ધ પ્રકાશ પડશે.

સૂરિવરના આ વચન સાંભળી નયચંદ્ર હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ બોલ્યો—મહાનુભાવ, આપના વચન ચથાર્થ છે, આપના આ ઉપ-દેશથી મારા હૃદયની નિર્મલતા વધતી જાય છે. આપે જે દ્રવ્યાર્થિક નયનો બોધ આપ્યો, તેનાથી મારા હૃદયમાં કોઈ વિલક્ષણ પ્રકાશ પડ્યો છે, હવે મને પ્રતીતિ થાય છે કે આ પ્રમાણે સર્વ નયનું સ્વ-રૂપ સમજવાથી મારા અંતર્પટ ઉઘડી જશે.

સૂરિવર—ભદ્ર, ‘તથાસ્તુ’ તારી ઈચ્છા સફળ થાઓ, હવે સમય થઈ ગયો છે, તેથી આજનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. આવતી કાલે યાત્રા કર્યા પછી પુનઃ વ્યાખ્યાન આપવામાં આવશે. સૂરિવરના આ શબ્દોની સમાપ્તિ સાથેજ સર્વના મુખમાંથી ‘આદી-શ્વર ભગવાનની જય—એ વાક્યનો ધ્વનિ પ્રગટ થયો. અને સર્વે પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

યાત્રા ૩ ૭.

તી થરાજ સિદ્ધગિરિ યાત્રાલુઓના જય ધ્વનિથી ગાળ રહ્યા હોતો. આદીશ્વર પ્રભુની ટુક ઉપર ભાવિક શ્રાવકો ઐશ્વર્ય પૂજા કરવાની પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. દીર્ઘ યાત્રાનો સંકલ્પ કરી આવેલા યાત્રાલુઓએ પવિત્ર ગિરિરાજની પ્રદક્ષિણા કરવાને નીકળી પડ્યાં હતાં. જાણે મુકિતસુંદરીના મહેલની નિઃસરણી હોય તેવી સેડીઓ ઉપર હજારો ભવ્યજીવો વિવિધ પ્રકારની ભાવના ભાવતા ચડતા હતા.

આ સમયે નિર્મલ હૃદયનો નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબને લઈ શુદ્ધ ભાવથી યાત્રા કરી પાછો વળ્યો હતો. આનંદસૂરિએ આવેલા ઉપદેશનું હૃદયમાં મનન કરતો હતો. શ્રાવિકા સુખોદા અને પુત્ર જિજ્ઞાસુ સૂરિવરે સમજાવેલા દ્રવ્યાર્થિક નયની વાતો કરતાં ઉતરતા હતા. બુદ્ધિમાન પુત્રની શંકાને સુરા માતા દૂર કરતી હતી, અને વચ્ચે વચ્ચે નયચંદ્ર તેમને અનુમોદન આપતો હતો.

જ્યારે નિત્યનો સમય થયો એટલે તે આસ્તિક કુટુંબ ગિરિરાજની તલેટી ઉપર આવ્યું, અને શિષ્ય સાથે પરિવૃત્ત થઈ બેઠેલા સૂરિવરને ભાવપૂર્વક વંદના કરી તેમની સાંનિધ્યમાં બેઠું. સૂરિવરે સાનંદ મુખે તે ભાવિક કુટુંબને ધર્મલાભની આશીષ આપી, પછી તેમણે નીચે પ્રમાણે મંગલાચરણ કર્યું.

જવ્યાત્મપંકજોદ્ધાસન્નાસ્કરં ધર્મદાયકમ્
જવોદ્ધારકરં વીરં વંદે શ્રી ધર્મનાયકમ્ ॥૧॥

અર્થ—ભવ્ય જીવરૂપી કમલને વિકાશ કરવામાં સૂર્ય સમાન, ધર્મને આપનારા અને સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરનારા ધર્મના નાયક શ્રી વીર પ્રભુને હું વંદના કરું છું. ૧

આ પ્રમાણે મંગળાચરણ કર્યા પછી આનંદસૂરિએ પોતાના ઉપદેશનો આરંભ કર્યો—હે ભવ્યાત્મા નયચંદ્ર, સુખોદા, અને જિજ્ઞાસુ, તમે સાવધાન થઈને સાંભળજો—ગદ કાલે તમને દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ ભેદ સમજાવ્યા છે, આજે પર્યાયાર્થિકનય વિષે સમજાવવામાં આવશે. પર્યાય એ શબ્દનો અર્થ પ્રથમ જાણવો જોઈએ, જે ઉત્પત્તિ તથા વિનાશને પ્રાપ્ત થાય, તે પર્યાય કહેવાય છે, તેને માટે આગમમાં લખે છે કે,—

અનાદિનિધને દ્રવ્યે સ્વપર્યાયાઃ પ્રતિક્ષણં ।

ઉન્મજ્જંતિ નિમજ્જંતિ જલકદ્વોદ્ભવજ્જલે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—અનાદિ અને અનંત એવા દ્રવ્યમાં તેના પોતાના પર્યાયો જલમાં તરંગની જેમ ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે, અને નાશ પામે છે. ૧

તે પર્યાયો છ છ પ્રકારે હાનિ અને વૃદ્ધિ—ખંને રૂપે ગણાય છે. શાસ્ત્રકારોએ તે પર્યાયના બે પ્રકાર કહેલા છે. ૧ સહભાવી પર્યાય અને ૨ ક્રમભાવી પર્યાય, જે સહભાવી પર્યાય, તે દ્રવ્યનો ગુણ કહેવાય છે, અને ક્રમભાવી પર્યાય, તે પર્યાય છે.

આ વખતે નયચંદ્ર પ્રશ્ન કર્યો—ભગવન્, તે પર્યાયના સહભાવી અને ક્રમભાવી એવા જે ભેદ કહ્યા, તે કોઈ દાખલો આપી સમજાવો, તો અમારી ઉપર ઉપકાર થશે.

આનંદસૂરિ શાંતતાથી બોલ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, જેમ આત્મા એ પદાર્થ છે, તેની અંદર જે વિજ્ઞાન શક્તિ છે, તે તેનો સહભાવી પર્યાય કહેવાય છે, અને આત્માને જે સુખ, દુઃખ, શોક, હર્ષ વગેરે થાય છે, તે તેનો ક્રમભાવી પર્યાય કહેવાય છે.

સૂરિવરના મુખથી આ વચનો સાંભલી નયચંદ્ર હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયો, અને તેણે તે મહાનુભાવનો હૃદયથી ઉપકાર માન્યો.

આ વખતે બુદ્ધિમાન જિજ્ઞાસુ હૃદયમાં વિચાર કરીને બોલ્યો—
લગવન્, આપે પર્યાય શબ્દનો અર્થ કહો, તે ઉપરથી મને એક વાત યાદ આવે છે કે, પર્યાયના બીજા પણ કોઈ ભેદ હોવા જોઈએ, પણ તે ભેદ કેવી રીતે હશે, તે મારા સમજવામાં નથી, તો આપ કૃપા કરી તે વિષે સમજાવો.

સૂરિવર—આનંદ પામતા બોલ્યા—“લઢ, તારૂં કહેવું” યથાર્થ છે. પર્યાયના બીજા બંને ભેદ છે, જે જાણવાથી દ્રવ્યના અને નયના સ્વરૂપમાં વિશેષ પ્રકાશ પડે છે. સાંભળો, હવે હું તે વિષે સમજાવું.

સ્વભાવ અને વિભાવ તથા દ્રવ્ય અને ગુણ—એ ચાર પ્રકારે પર્યાયના ભેદ થઈ શકે છે, એટલે ૧ સ્વભાવ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય. ૨ સ્વભાવ ગુણ વ્યંજન પર્યાય. ૩ વિભાવ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય અને ૪ વિભાવ ગુણ વ્યંજન પર્યાય, એવી રીતે તેના નામ થઈ શકે છે.

નયચંદ્ર—લગવન્, તે પર્યાયના ભેદ દાખલા આપી સમજાવો.

જિજ્ઞાસુ—હા, મહારાજ, તેના દાખલાની જરૂર છે, દાખલા સિવાય એ વાત બુદ્ધિમાં આવી શકે તેવી નથી.

સૂરિવર બોલ્યા—હે ભવ્યાત્માઓ, તેના દાખલો જીવ ઉપર પ્રવર્તે છે, તે ધ્યાન આપીને સાંભલો, જેમ જીવનો ચરમ શરીરથી કાંઈ કે ન્યૂન સિદ્ધ પર્યાય છે, એ તેનો સ્વભાવ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય કહેવાય છે. જીવની અંદર અનંતજ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્ય વગેરે જે ગુણ છે, તે સ્વભાવ ગુણ વ્યંજન પર્યાય કહેવાય છે. જીવની જે ચોરાશી લાખ યોનિના ભેદ છે, તે વિભાવ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય કહેવાય છે, અને જીવને મતિ વગેરે છે, તે તેનો વિભાવ ગુણ વ્યંજન પર્યાય કહેવાય છે. તેવી રીતે પુદ્ગલને દ્રવ્યબુંદ (જે આણું) વગેરે વિભાવ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય, રસથી બીજા રસ અને ગંધથી બીજા ગંધ ઇત્યાદિ જે પુદ્ગલના વિકાર તે તેનો વિભાવ ગુણ વ્યંજન પર્યાય

ય, પુદ્ગલનો જે અવિભાગી પુદ્ગલ પરમાણું તે સ્વભાવ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય અને પુદ્ગલના એક એક વર્ણુ, ગંધ, રસ અને અવિરૂદ્ધ એ સ્પર્શ—એ તેનો સ્વભાવ ગુણ વ્યંજન પર્યાય કહેવાય છે, તેવી રીતે એકત્વ પૃથક્ત્વાદિ પણ પર્યાય છે.

નયચંદ્ર—ભગવન્, હવે હું પર્યાયનો અર્થ બરાબર સમજાવો છું.

સૂરિવર—ભદ્ર, જે પર્યાયનો અર્થ તમારા સમજવામાં બરાબર આવ્યો હોય તો પર્યાયના લક્ષણો કહી બતાવો.

નયચંદ્ર—મહારાજ, પર્યાયના લક્ષણ મારા મનમાં સમજાયા છે, પણ તેને વિવેચન કરી સમજવાની મારામાં શક્તિ નથી.

આ વખતે સૂરિવરે સુબોધા અને જિજ્ઞાસુની સામે જોઈને કહ્યું, હે શ્રાવિકા સુબોધા, અને શ્રાવક પુત્ર જિજ્ઞાસુ, તમે પર્યાયના લક્ષણો કહી શકો કે નહીં ?

સુબોધા વિનયથી બોલી—શુરૂ મહારાજ, એક પવિત્ર વિદ્વાન્ સાધ્વીજીએ મને પર્યાયના લક્ષણની એક ગાથા શીખડાંવી છે, તે ઉપરથી હું સમજી શકી છું,

સૂરિવર—શ્રાવિકા, ત્યારે એ ગાથા કહી તેનો અર્થ સમજાવો.

પછી સુબોધા તે ગાથા અને તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે કહે છે—

“ एगत्तं च पदुत्तं च, संखा संताणमेवय ।

સંજોગો ય વિજાગો ય, પજ્જયાણં તુ દ્વક્ષણં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—એકનો જે ભાવ તે એકત્વ એટલે જુદા જુદા પરમાણું હોય તે છતાં એકપણું જેમકે ‘ આ ઘડો છે. ’ એ પ્રતીતિનો હેતુ છે તે એકત્વ, પૃથક્ત્વ એટલે જુદાપણું એ જ્ઞાનનો હેતુ છે. સંખ્યા (ગણતરી થઈ શકે તે), સંસ્થાન (સ્થિતિરૂપ), સંયોગ (મળવાપણું), અને વિભાગ (જુદા જુદા ભાગ પડી શકે તે), એટલા પર્યાયના લક્ષણો છે.

સુબોધાના આ વચન સાંભળી સૂરિવર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—શ્રાવિકા, તમને ધન્યવાદ ઘટે છે. પર્યાયના લક્ષણો જાણવાને માટે

ઘણીજ ઉપયોગી આ ગાથા તમે યાદ કરી છે. ભદ્ર નયચંદ્ર અને વત્સ જિજ્ઞાસુ, તમે પણ આ ગાથા યાદ કરી લેજો.

આ પ્રમાણે કહી સૂરિવરે પોતાનું વ્યાખ્યાન આગલ ચલાવ્યું, હે ભવ્ય આત્માઓ, એ ઉપર કહેલ પર્યાય જેમનું અર્થ-પ્રયોજન હોય તે પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય છે, તે નયના છ પ્રકાર છે. પહેલો અનાદિ નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક, બીજો સાદિ નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક, ત્રીજો ઉત્પાદ વ્યય ગ્રાહક અનિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક, ચોથો સત્તા સાપેક્ષ નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાયાર્થિક, પાંચમો કર્મોપાધિ નિરપેક્ષ નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક અને છઠો કર્મોપાધિ સાપેક્ષ અનિત્ય અશુદ્ધ પર્યાયાર્થિક-આ છ પ્રકાર પર્યાયાર્થિક નયના કહેવાય છે, તે છ પ્રકારના નયના દૃષ્ટાંત સાથે અર્થ સમજાવું, તે તમે ધ્યાન દઈને સાંભળજો-મેરૂ પર્વત વિગેરે સ્થાનોમાં પુદ્ગલનો પ્રવાહ અનાદિ અને નિત્ય છે. અસંખ્યાત કાલે તે પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંક્રમ થયા કરે છે, પણ તેમનું સંસ્થાન તો તેનું તેજ રહે છે, એવી રીતે રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીના પર્યાય પણ જાણી લેવા. તેવી રીતે જે જાણવું, તે અનાદિ નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય છે.

જે સિદ્ધના જીવ છે, તેનો પર્યાય આદિ છે, કારણ કે, જ્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય છે, ત્યારે સિદ્ધ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તે આદિ થયા પરંતુ તેનો અંત નથી, માટે તે નિત્ય છે, આમ માનવું, તે સાદિ નિત્ય શુદ્ધ નામે બીજો પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય છે. દરેક સમયે સમયે પર્યાય વિનાશી અને જ્યારે તે વિનાશી થયા તો સમયે તેનો ઉત્પાદ પણ થવાનોજ; પરંતુ તેમની ધ્રુવતા (સ્થિરતા) ગૌણતાથી દેખાતી નથી, તેમ માનવું, એ સત્તાની ગૌણતાથી ઉત્પાદ વ્યય ગ્રાહક અનિત્ય શુદ્ધ નામે ત્રીજો પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય છે.

એક સમયમાં પર્યાય ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ-એ ત્રણેથી રૂધા-એલ હોયછે; પરંતુ પર્યાયનું શુદ્ધ રૂપ કયું કહેવાય કે જે તેની સત્તા ન દેખાડાય, પણ અહીં તો મૂલ સત્તા દેખાડી છે, તેથી પર્યાય અશુ-

દ્વ યથો; આ પ્રમાણે જે માનવું, તે સત્તાસાપેક્ષ નિત્ય અશુદ્ધ નામે ચોથો પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય છે.

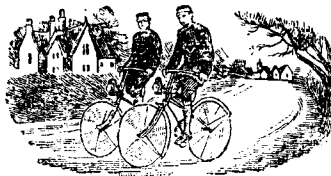
જેમ સંસારી જીવનો પર્યાય સિદ્ધતા જીવના જેવો છે, જો કે સંસારી જીવને કર્મની ઉપાધિ છે, પણ તેની વિવક્ષા ન કરીએ (તે કહેવાની ઇચ્છા ન રાખીએ) અને જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર વગેરે શુદ્ધ પર્યાયની વિવક્ષા કરીએ તો તે કર્મોપાધિ નિરપેક્ષ નિત્ય શુદ્ધ નામે પાંચમો પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય છે.

જેમ સંસાર વાસી જીવોને જન્મ તથા મરણનો વ્યાધિ છે, તે જન્માદિક પર્યાય જીવને કર્મના સંયોગથી હોય છે, તે અનિત્ય અને અશુદ્ધ છે, તેથી મોક્ષાર્થી જીવ તે જન્માદિક પર્યાયનો નાશ કરવાને પ્રવર્તે છે—એમ માનવું, તે કર્મોપાધિ સાપેક્ષ અનિત્ય અશુદ્ધ નામે છઠો પર્યાય કહેવાય છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે પર્યાયાર્થિક નયના છ ભેદ કહેલા છે, તે હમેશાં તમારા હૃદયમાં ધારણ કરી રાખશો.

નયચંદ્ર—ભગવન્, આપે પર્યાયાર્થિક નયના જે છ ભેદ કહ્યા, તે સાંભળી મારા મનની ઘણી શંકાઓ દૂર થઈ ગઈ છે, હવે કૃપા કરી બાકીના નયના લક્ષણો સમજાવો.

આનંદસૂરિ આનંદપૂર્વક બોલ્યા—ભદ્ર, આજે વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરવાનો સમય થઈ ગયો છે, માટે તે વિષે ઉપયોગી વ્યાખ્યાન આવતી કાલે કહેવામાં આવશે. સૂરિવરના આ વચનો સાંભળી તત્કાલ નયચંદ્રના કુટુંબના મુખમાંથી આદિધર ભગવાનની જયનો પવિત્ર ધ્વનિ પ્રગટ થયો અને તેની આસપાસનો તળેટીનો પ્રદેશ તે ધ્વનિ અને તેના પ્રતિધ્વનિથી ગાજી ઉઠ્યો.

યાત્રા ૪ થી.

ભોમણિ સૂર્યના કિરણોની રક્ત પ્રભા સિદ્ધગિરિના પવિત્ર પ્રદેશ ઉપર પડતી હતી. તે પ્રભાને લઈને તે ગિરિરાજ કનકગિરિના જોવો દેખાતો હતો. ઉંચા શિખરોને લઈને એક તરફ છાયો અને બીજી તરફ તડકો એવી રીતે ગિરિરાજની મનોહર રચના દેખાતી હતી.

જિનાલયોમાં થતા ઘંટા નાદના ધ્વનિઓથી તીર્થરાજની ગુફાઓ પ્રતિધ્વનિત થતી હતી.

આ વખતે નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબ સાથે આદિનાથ પ્રભુની પૂજા ભક્તિ કરવાને ગિરિરાજના શિખર ઉપર ચડતો હતો. માર્ગમાં આવતા પૂર્વના ઐતિહાસિક સ્થાનોને જોઈ સુબોધા પોતાના જિજ્ઞાસુ પુત્રને તે તે સ્થલના ચમત્કારી પૂર્વ વૃત્તાંતોની વાર્તાઓ કરતી હતી. તે સાંભળી શ્રાવક કુમાર જિજ્ઞાસુ હૃદયમાં આનંદ પામી ઉત્તમ પ્રકારની ભાવના ભાવતો હતો.

આજ વખતે પવિત્ર મહાનુભાવ આનંદસૂરિ પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે યાત્રા પૂર્ણ કરી પાછા ફરતા હતા. સૂરિવર વયોવૃદ્ધ હતા, તથાપિ પરીષદ સહન કરવાનું મહાન્ સામર્થ્ય ધારણ કરતા હતા. તેઓને પ્રાતઃકાલે વહેલા ઉઠી આવશ્યકાદિ નિત્ય ક્રિયા કરી યાત્રા પૂર્ણ કરી પાછા ફરતા જોઈ નયચંદ્ર, સુબોધા અને જિજ્ઞાસુ સાનંદાશ્ચર્ય ધર્ષ ગયા હતા. તીર્થમાર્ગમાં સૂરિવરને વંદના કરી ધર્મલાલ આશીષ લઈ તે શ્રાવક કુટુંબ ઉતાવળું આદીશ્વર પ્રભુના મંદિર પાસે આવી પહોંચ્યું અને ત્યાં પૂજાભક્તિ વિગેરે કરી નિત્ય પ્ર-

માણે આનંદસૂરિની વ્યાખ્યાન ભૂમિમાં દાખલ થઈ ઉપદેશ શ્રવણ કરવાને તત્પર થયું. સૂરિવર નિત્યના નિયમ પ્રમાણે યાત્રા પૂર્ણ કરી તે સ્થાને આવ્યા હતા અને તેમણે ઉપદેશના આરંભ પેહેલા નીચે પ્રમાણે મંગલાચરણ કર્યું—

વિમલાચલસંસ્થાનો વિમલાત્મા જિનેશ્વર :

જીયાદાદીશ્વર : શ્રીમાન્ વિમલજ્ઞાન જાસ્કર : ॥૧॥

વિમલાચલ ઉપર રહેલા, નિર્મલ આત્માવાલા અને નિર્મલ જ્ઞાનના સૂર્યરૂપ એવા શ્રીમાન્ આદીશ્વર જિનેશ્વર જય પામો.

ભદ્ર નયચંદ્ર, શ્રાવિકા સુખોદા અને જિજ્ઞાસુ, સાત નયના મૂલ લેદ્ર દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાર્થિક નયના લેદ્રો મેં તમને કહી સાંભળાવ્યા છે. હવે તે બંને નયમાં શું જાણવું જોઈએ એ વાત તમારે લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવી. એ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની અંદર સ્થાન રહેલા છે, તે તમારે પ્રથમ સમજવું જોઈએ. તે સાવધાન થઈને સાંભળજો—

જે દ્રવ્યાર્થિક નય છે, તે નિત્યસ્થાનને જણાવે છે, કારણ કે, દ્રવ્ય નિત્ય અને સર્વ કાલમાં હોઈ શકે છે, અને જે પર્યાયાર્થિક નય છે, તે અનિત્યસ્થાનને જણાવે છે; કારણ કે, પર્યાય અનિત્ય છે.

નયચંદ્ર—સૂરિવર્ય, તે વિષે કોઈ પ્રમાણ હોય તો દર્શાવી અમને વિશેષ સ્પષ્ટ કરી સમજાવો.

સૂરિવર—ભદ્ર નયચંદ્ર, રાજપ્રશ્નીય વૃત્તિમાં તેને માટે લખે છે કે,—

“ દ્રવ્યાર્થિક નયે નિત્યં પર્યાયાર્થિક નયે ત્વનિત્યં દ્રવ્યાર્થિક નયો દ્રવ્યમેવ તાત્ત્વિકમજિમન્યતે ન તુ પર્યાયાન્ દ્રવ્યં ચાન્વયિ પરિણામિત્વાત્ સકલકાલજાવિ જવતિ ॥ ”

આ પ્રમાણ વાક્યનો ભાવાર્થ એવો છે કે, “ દરેક વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયથી નિત્ય છે અને પર્યાયાર્થિક નયથી અનિત્ય છે. જે દ્રવ્યાર્થિક

થિક નય છે, તે દ્રવ્યને તાત્વિક વસ્તુ માને છે અને પર્યાયને તાત્વિક વસ્તુ માનતો નથી. કારણ કે, દ્રવ્ય પરિણામી હોવાથી અવયવી છે અને તેથી તે સર્વ કાલ સત્ રૂપ છે. ”

નયચંદ્ર—ભગવન્, આપે આપેલા આ પ્રમાણથી મને વધારે સ્પષ્ટ થયું છે. આ વખતે સુબોધાએ વિનયથી પ્રશ્ન કર્યો—ભગવન્, મારા મનમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, તે આજ્ઞા હોય તો નિવેદન કરું.

સૂરિવર—શ્રાવિકા, બહુ ખુશીની વાત છે. સશંકને નિઃશંક કરવા, એજ અમારું કર્તવ્ય છે.

સુબોધા—ભગવન્, જ્યારે આપે સાત નયના મૂલ બે ભેદ રૂપે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નય કહ્યા, તો ગુણાર્થિક નય નામે ત્રીજો ભેદ પણ કહેવો જોઈએ. કારણ કે, જેમ દ્રવ્ય, અને પર્યાય જેમ વસ્તુમાં પ્રધાન છે, તેમ ગુણ પણ પ્રધાન છે. તેથી ગુણાર્થિક નામે ત્રીજો ભેદ કેમ ન હોઈ શકે ?

સૂરિવર—ભદ્રે, પર્યાયના ગ્રહણની સાથે ગુણનું પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે, તેથી ગુણાર્થિકનય જુદો હોઈ શકે નહીં.

સુબોધા—ભગવન્, આપનું કહેવું યથાર્થ છે, મારી તે શંકા દૂર થઈ ગઈ, પણ એક બીજી શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે.

સૂરિવર—ભદ્રે, તે શંકા પ્રગટ કર.

સુબોધા—પર્યાય એ દ્રવ્યના હોય છે, તો એક દ્રવ્યાર્થિક નયની અંદર પર્યાયાર્થિક આવી જાય છે, તે છતાં દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક—એવા બે ભેદ શા માટે કહ્યા હશે ?

સૂરિવર—ભદ્રે, દ્રવ્ય અને પર્યાયના લક્ષણો બારીકીથી જોવાના છે. તેઓના સ્વરૂપમાં સૂક્ષ્મ રીતે વિશેષતા આવે છે. દ્રવ્યના કરતાં પર્યાય સૂક્ષ્મ છે. એક દ્રવ્યની અંદર અનંત પર્યાયો હોવાનો સંભવ છે. દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થતાં પર્યાયની અવશ્ય વૃદ્ધિ થાય છે. પ્રત્યેક

દ્રવ્યમાં સંખ્યાતા અસંખ્યાતા પર્યાય રહેલા છે, અવધિજ્ઞાનથીજ તેનો પરિચ્છેદ થઈ શકે છે અને પર્યાયની વૃદ્ધિ થતાં દ્રવ્યની વૃદ્ધિની ભજના છે.

ભદ્રે, આહુત શાસ્ત્રના પ્રણેતાઓ દ્રવ્ય, ભાવ, ક્ષેત્ર અને કાળને માટે લખે છે કે, દ્રવ્ય ભાવની વૃદ્ધિમાં ક્ષેત્રકાલની વૃદ્ધિની ભજના છે અને દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થતાં ભાવની વૃદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. અને ભાવની વૃદ્ધિમાં દ્રવ્યની વૃદ્ધિની ભજના છે. વળી ક્ષેત્રથી દ્રવ્ય અનંતગણું છે અને દ્રવ્યથી પર્યાય અવધિ જ્ઞાનનું જ વિષયભૂત છે, તે સંખ્યેય ગુણ તથા અસંખ્યેય ગુણ છે.”

હે શ્રાવિકા સુબોધા, તેથી દ્રવ્ય અને પર્યાયના સ્વરૂપમાં ભેદ હોઈ શકે છે, માટે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક—એવા નયના બે ભેદ કહેલા છે. જો કે તે બંને નય પરસ્પર ભલતા પણ છે, તથાપિ તે પોત પોતાનું જુદાપણું છોડતા નથી.

સુબોધા—ભગવન્, આપના આ ઉપદેશના પ્રકાશથી મારી શંકાનું અંધકાર નષ્ટ થઈ ગયું છે. મહાનુભાવ, આપે મારી પર મહાન્ ઉપકાર કરેલો છે. આપના જેવા અનગાર રત્નો ખરેખર નિષ્કારણ પરોપકારી છે.

જિજ્ઞાસુ વિનયથી બોલ્યો—ભગવન્ આપે મારી માતાની શંકા દૂરકરી પણ કૃપા કરી મારી શંકા દૂર કરો.

સૂરિવર—ભદ્ર, વળી તારે શી શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે? કહે.

જિજ્ઞાસુ—ભગવન્, મેં એક સ્થળે વાંચ્યું હતું કે, સામાન્ય અને વિશેષ—એ દ્રવ્ય તથા પર્યાયથી જુદા છે; તો તેનયની સાથે કેમ ન જોડાય? અને તે ઉપરથી સામાન્યાર્થિક અને વિશેષાર્થિક—એવા નયના બે પ્રકાર કેમ ન થાય?

સૂરિવર—ભદ્ર, તને ધન્યવાદ ઘટે છે. તેં જે શંકા કરી તે ખરી શંકા છે. તારી તીવ્ર બુદ્ધિને પૂર્ણ અભિનંદન ઘટે છે. સાંભળ,

તે શંકાનું નિરાકરણ કરું—સામાન્ય અને વિશેષ દ્રવ્યપર્યાયથી બુદ્ધા છેજ નહીં તેથી સામાન્યાર્થિકનય અને વિશેષાર્થિકનય હોઈ શકે નહીં.

આ વખતે નયચંદ્રે વિનયથી પુછ્યું—લગવન્, સામાન્ય અને વિશેષમાં હું સમજતો નથી, માટે તેનું સ્વરૂપ સમજાવો.

આ વખતે જિજ્ઞાસુએ નમ્રતાથી પોતાના પિતાને પુછ્યું—પિતાજી, આપ શું બોલો છો? સામાન્ય અને વિશેષના લક્ષણો મેં તમારી પાસેથીજ સાંભળ્યા છે.

નયચંદ્ર—વત્સ, શંકા જાળના પ્રભાવથી હું તે વાત ભુલી ગયો છું. માફ કેટલુંએક શંકાઓના અંધકારમાં અદૃશ્ય થઈ ગયું છે. હવે આ સૂરિવરના ઉપદેશરૂપી સૂર્યથી તે અંધકાર દૂર થતું જાય છે. સૂરિવર સાનંદ વદને બોલ્યા—પુત્ર જિજ્ઞાસુ, સામાન્ય અને વિશેષનું લક્ષણ તારા મુખથી સાંભળવાની ઈચ્છા છે, માટે તું કહે.

જિજ્ઞાસુ—લગવન્, આપની સમક્ષ કહેવાને હું સમર્થ નથી.

પછી સૂરિવરે અતિ આશ્ચર્યપૂર્વક આજ્ઞા કરી એટલે જિજ્ઞાસુ અતિશય નમ્રતાથી બોલ્યો—લગવન્, સામાન્ય એ પ્રકારના છે. એક તિર્યક્ સામાન્ય અને બીજું ઉર્ધ્વતા સામાન્ય. જેમ ‘તિર્યગ્માં ગાય ગવય (રોઝ) ના જેવી છે.’ અહિં ગવાદિકમાં ગોત્વાદિ સ્વરૂપ તુલ્ય પરિણતિરૂપ તિર્યક્ સામાન્ય છે. એ તિર્યક્ સામાન્ય કહેવાય છે. ૨ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય તેને કહેવામા આવે છે કે પૂર્વાપર વિવર્તિ-આપિ મૃદાદિ દ્રવ્યએ ત્રિકાલ ગામિ છે પૂર્વાપર પર્યાયમાં એક અનુગત તે તે પર્યાયોને પ્રાપ્ત થાય, એવી વ્યુત્પત્તિવડે ત્રિકાલ વર્તી જે વસ્તુનો અંશ છે, તે ઉર્ધ્વતા સામાન્ય કહેવાય છે; જેમ કડા અને કંકણમાં તેનું તેજ સોનું છે, અથવા તેનો તેજ આ જિનદત્ત છે. ” તિર્યક્ સામાન્ય પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં સાદૃશ્ય પરિણતિરૂપ છે અને ઉર્ધ્વતા સામાન્ય તો દ્રવ્યની વિવક્ષાવડે કહી શકાય છે.

જે વિશેષ છે, તે સામાન્યથી બુદ્ધ છે. કોઈ પણ વસ્તુનો વિવર્ત થવો એ વિશેષનું લક્ષણ છે, વિશેષ વ્યક્તિરૂપ પર્યાયની અંત-

ર્ગત રહેલ હોય છે, તેથી દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક શિવાય બીજા નયના ભેદ થઈ શકતા નથી.

સૂરિવર—ભદ્ર જિજ્ઞાસુ, તને ધન્યવાદ ઘટે છે. તારું બુદ્ધિ-બલ જોઈ હું ઘણુંજ પ્રસન્ન થયો છું.

જિજ્ઞાસુ—ભગવન્, મારામાં કાંઈ પણ બુદ્ધિબલ નથી. જે કાંઈ મેં યથામતિ સાંભળ્યું છે અથવા વાંચ્યું છે, તે આપના જેવા મહાત્મા મુનિવરોનો અને આ મારા પૂજ્ય માતા પિતાનો પ્રતાપ છે.

નયચંદ્ર—ભગવન્, હવે કૃપા કરી બાકીના નયનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવો.

સૂરિવર સસ્મિત વદને બોલ્યા—હે ભવ્ય આત્માઓ, મેં તમને દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક જે નયના મૂલ બે ભેદ કહ્યા, તે બંને ભેદના મલીને સાત નય થાય છે. પેલા દ્રવ્યાર્થિક નયના ત્રણ ભેદ છે. ૧ નૈગમ, ૨ સંપ્રહ અને ૩ વ્યવહાર. બીજા પર્યાયાર્થિક નયના ચાર ભેદ છે. ૧ મહાસૂત્ર, ૨ શબ્દ, ૩ સમભિરૂદ્ધ અને ૪ એવંભૂત એ સર્વ મલીને સાત નય થાય છે.

નયચંદ્ર, ભગવન્, એ નયની સંખ્યા સાતથી ઓછી કે વધતી હશે કે નહીં ?

સૂરિવર—ભદ્ર, પ્રવચન સારોદ્ધારની વૃત્તિની અંદર નયના પાંચ ભેદ, છ ભેદ અને ચાર ભેદપણુ કહેલા છે. તથાપિ ઘણેભાગે સાતનયની સંખ્યા વિશેષ પ્રવૃત્ત છે.

જે એક માન-મહાસત્તા, સામાન્ય તથા વિશેષ વગેરે જ્ઞાનવડે વસ્તુને માપે નહીં પરિચ્છેદ કરે નહીં પણ સામાન્ય વિશેષ વગેરે અનેક રૂપથી વસ્તુને માને તે નૈગમનય કહેવાય છે. અથવા ‘હું લોકમાં વસુ છું’, તિર્યગલોકમાં વસુ છું’ એમ જે સિદ્ધાંતમાં ઘણાં પરિચ્છેદ બતાવે તે નિગમ કહેવાય છે અને તે નિગમને વિષે જે થાય, તે નૈગમનય કહેવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે એક નહીં, પણ

અનેકરૂપે વસ્તુને માનવું, તે નૈગમનય કહેવાય છે. અને તે દ્રવ્યાર્થિક નયનો પ્રથમ ભેદ ગણાય છે.

બીજો સંગ્રહ નય છે. સમ્ એટલે સમ્યક્ પ્રકારે જે ગ્રહણ કરાય, તે સંગ્રહ નય કહેવાય છે. એટલે જેનાથી અર્થનો વિષય પિંડિત થઈ એક જાતિમાં પ્રાપ્ત થાય, તે સંગ્રહ નય કહેવાય છે, આ સંગ્રહ નયમાં સામાન્યની માન્યતા છે; વિશેષની નથી, તેથી એ નયના વચન સામાન્યના અર્થવાળા કહેવાય છે. એ સંગ્રહ નય સામાન્ય રૂપવડે સર્વ વસ્તુઓને પોતાનામાં અંતર્ગત કરે છે અર્થાત્ સામાન્ય જ્ઞાનનો વિષય કરે છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, હવે દ્રવ્યાર્થિક નયના ત્રીજા ભેદ વ્યવહારનયનું સ્વરૂપ કહું, તે તમે લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળજો. નૈગમ અને સંગ્રહનયના કરતાં વ્યવહારનય વધારે પ્રવર્તે છે. એ નયની સાથે આ વિશ્વના વ્યવહારનો સંબંધ રહેલો છે તે વ્યવહારનય હંમેશા વિનિશ્ચયના અર્થમાં પ્રવર્તે છે. અને તેનાં સ્વરૂપનું લક્ષણ પણ તેને અનુસરીને જ રહેલું છે,

નયચંદ્ર—ભગવન્, વિનિશ્ચય શબ્દનો શો અર્થ થાય? તે કૃપા કરી સમજાવો.

સૂરિવર—વિનિશ્ચય એ શબ્દમાં વિ, નિસ્ અને ચય એવા ત્રણ શબ્દો છે. ચય એટલે પિંડરૂપ હોવું, એકકું થવું, અને નિસ્ એટલે અધિક અર્થાત્ જે અધિક પિંડરૂપ થવું, તે નિશ્ચય કહેવાય છે. નિશ્ચયનો અર્થ સામાન્ય, તે સામાન્ય વિ એટલે જેમાંથી ગયોછે, તે વિનિશ્ચય કહેવાય અર્થાત્ સામાન્યનો અભાવ, તેવા વિનિશ્ચયમાં જે સદા પ્રવર્તે, તે વ્યવહારનય કહેવાય છે. આ જગતમાં ઘડો, થાંભલો, કમલ વગેરે જે પદાર્થો છે, તે બધા તે તેની યોગ્ય ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે, જેમકે, ઘડાથી પાણી લવાય છે, થાંભલાથી ટેકો લેવાય છે વગેરે એ વ્યવહાર સર્વ દ્રવ્યમાં પ્રવર્તે છે, એ ક્રિયાવાળા પદાર્થોથી અતિરિક્ત (બુદ્ધ) કોઈ સામાન્ય નથી, માટે એ વ્યવહારનય

સામાન્યને માનતો નથી, તેથી લોકવ્યવહાર પ્રધાન જે નય, તે વ્યવહારનય કહેવાય છે.

અથવા વિનિશ્ચયનો અર્થ વિશેષ નિશ્ચય પણ થાય છે. એ ઉપરથી ગોવાળ વિગેરેની અલ્પમતિ સ્ત્રી અને બાળકો જે અર્થને જાણે, તેવા અર્થમાં જે પ્રવર્તે, તે વ્યવહારનય કહેવાય છે.

નયચંદ્ર—મહાનુભાવ, તેને માટે વિશેષ સ્પષ્ટ કરી સમજાવે.

સૂરિવર—ભદ્ર નયચંદ્ર, એક માટીનો ઘડો છે, તેની અંદર પાંચ વર્ણ, એ ગંધ, પાંચ રસ, અને આઠ સ્પર્શ નિશ્ચયથી રહેલા છે, પણ જો તે ઘડો કોઈ અલ્પમતિ ગોવાળની સ્ત્રીને ખતાવીએ તો તે જે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ અધિક હશે, તે દેખશે અને તે કહી જણાવશે—ખાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તે માનશે નહીં, એ વ્યવહારનય કહેવાય છે.

નયચંદ્ર, ભગવન્, હવે વ્યવહારનયનું સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે મારા સમજવામાં આવ્યું છે.

સૂરિવર—ભદ્ર નયચંદ્ર, એ પ્રમાણે નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર—એ દ્રવ્યાર્થિક નયના ત્રણ ભેદ મેં કહ્યા છે, હવે નિત્યનો સમય થઈ ગયો છે, તેથી આજનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. ”

આ પ્રમાણે કહી સૂરિવરે પોતાનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કર્યું, એટલે નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબ સાથે સૂરિવરને વંદના કરી ત્યાંથી સ્વસ્થાન પ્રત્યે આહ્વાન ગયો. સૂરિવર પણ પોતાના શિષ્યોની સાથે પોતાની આવશ્યક ક્રિયામાં પ્રવર્ત્યા હતા.

યાત્રા પ મી.

જેશ્રીમાન ત્રૈલોક્યપતિ શ્રી આદીધ્વર ભગવાનની મહાપૂજા ભણાવાની હતી. શ્રદ્ધાલુ શ્રાવકો ઉલટથી તેમાં ભાગ લેવાને શ્રેણીબંધ જતા હતા, બાલ, તરૂણ અને વૃદ્ધ શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ જ્યંઘનિ કરતાં કરતાં ગિરિમાર્ગે જતા હતા. આ સમયનો દેખાવ ખરેખર ચિત્તાકર્ષક હતો. ગિરિરાજના શિખરે ઉપર ધૂમ્રવર્ણી આકાશ થઈ રહ્યું હતું. જાણે પવિત્ર યાત્રાલુઓના શરીરથી લિપ્ત થયેલી કર્મરજ ઉડતી હોય, તેમ દેખાતું હતું. આ સમયે શુદ્ધ શ્રાવક નયચંદ્રનું કુટુંબ તે મહોત્સવમાં ભાગ લેવાને ઉત્તમ ભાવના ભાવતું પ્રવૃત્ત થતું હતું. મહાનુભાવ આનંદસૂરિપણ પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે તે મહોત્સવનો ધાર્મિક લાભ ભાવથી મેલવવા તત્પર થયું હતું.

જ્યારે નિત્યનો સમય થયો, એટલે સૂરિરાજ ગિરિરાજની તલેટી ઉપર પધાર્યા અને તેજ વખતે ઉપયોગને ધારણ કરનારો નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબને લઈ તે સ્થાને આવ્યો. નયચંદ્ર, સુબોધા અને જિજ્ઞાસુ-એ પવિત્ર ત્રિપુટીએ સૂરિવરને વિધિથી વંદના કરી પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કર્યો. તે પછી આનંદસૂરિએ પોતાના વ્યાખ્યાનનો આરંભ કર્યો. પ્રથમ નીચે પ્રમાણે મંગલાચરણ કર્યું.—

યસ્યોપદેશ તરણિઃ પ્રકાશયતિ સર્વદા ।

ધર્મ તેજો ધરઃ તીવ્રઃ ત્રિજગત્કમદ્ધાકરં

॥૧॥

ધર્મના રૂપ તેજને ધારણ કરનાર જેનો ઉપદેશરૂપી તીવ્ર સૂર્ય ત્રણ જગત્સૂરૂપી સરોવરને સદા પ્રકાશિત કરે છે. ૧

આ પ્રમાણે મંગલાચરણ કયાં પછી સૂરિવર બોલ્યા—ભદ્ર ન-
યચંદ્ર, શ્રાવિકા સુબોધા અને શ્રાવકપુત્ર જિજ્ઞાસુ, ગર્ધકાલે દ્રવ્યાર્થિક
નયના ત્રણ ભેદ જે નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર છે,—એ ત્રણ નય
વિષે મેં તમને સમજાવ્યું છે, હવે આજે પર્યાયાર્થિક નયના ચાર ભેદ-
રૂપ ચાર નય વિષે કહું છું. પર્યાયાર્થિક નયના ૧ ઋજુસૂત્ર, ૨ શબ્દ,
૩ સમભિરૂઢ અને ૪ એવંભૂત એવા ચાર ભેદ છે. તેમાં પ્રથમ ઋજુ-
સૂત્રનય વિશે હું વિવેચન કરું છું. ઋજુસૂત્રનય હંમેશાં વર્તમાન-
કાલની વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે. ભૂત અને ભવિષ્યકાલ કુટિલ હોવાથી
તેનો ત્યાગ કરે છે. ઋજુ એ શબ્દનો અર્થ સરલ થાય છે, એટલે વ-
ર્તમાનકાલ ભાવિ વસ્તુને તે માને છે. ભૂતકાલ નષ્ટ થયેલો છે અને
ભવિષ્યકાલ ઉત્પન્ન થયેલો નથી તેથી તે બંને અસત્ છે, જે તેવી
અસત્ વસ્તુને માનવી, તે કુટિલતા છે, માટે તેને માનતા નથી, આ-
વી ઋજુસૂત્રનયની મુખ્ય માન્યતા છે. જિજ્ઞાસુએ વિનયથી પ્રશ્ન કર્યો—
ભગવન્, આપે જે ઋજુસૂત્ર વિષે સમજાવ્યું, તે મારા સમજવામાં આ-
વી ગયું છે; પરંતુ તેમાં આપને એક પુછવાનું છે કે, તે ઋજુસૂત્રન-
યમાં સ્વયં શબ્દનો અર્થ શો થાય છે?

સૂરિવર—વત્સ, જિજ્ઞાસુ, એ ઋજુસૂત્ર નયમાં સૂત્ર શબ્દનો
અર્થ વ્યવહાર અથવા પ્રવૃત્તિ પણ થાય છે, એટલે ઋજુ—સરલ છે,
વ્યવહાર—પ્રવૃત્તિ જેમાં તે ઋજુસૂત્ર નય કહેવાય છે, અથવા સૂત્ર
શબ્દને ઠેકાણે શ્રુત એવો શબ્દ પણ હોઈ શકે છે, એટલે તેનો એવો
અર્થ થાય છે કે, જેનું શ્રુત-જ્ઞાન સરલ હોય છે, તે ઋજુશ્રુત અ-
ર્થાત્ તે શેષ જ્ઞાનમાં મુખ્ય હોવાથી ઋજુશ્રુત કહેવાય છે, વળી તેવા
પરોપકાર સાધનવડે તે શ્રુતજ્ઞાનને જ્ઞાન માને છે; કારણ પરની વ-
સ્તુથી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, માટે જે પરવસ્તુ છે, તે વસ્તુ
ન સમજવી. વળી નરજાતિ, નારીજાતિ અને નપુંસકજાતિ—એ
બુદ્ધી બુદ્ધી જાતિવાલા અને એકવચન, દ્વિવચન અને બહુવચન—એ
ત્રણ વચનવાળા શબ્દોથી તે નય એકજ વસ્તુને જણાવે છે. જેમકે,
તટ શબ્દની “ તટઃ, તટી, તટમ્ ” એ ત્રણ જાતિ અને ગુરુ શ-

ખંડના “ ગુરુઃ ગુરુઃ ગુરવઃ ” એ ત્રણ વચનો—તે જાતિ અને વચનથી એકજ વસ્તુ છે, એમ એ નય દર્શાવે છે.

તેમ ઋણુસૂત્ર નય ઈંદ્ર વિગેરેના નામ સ્થાપના વિગેરે જે નિ-ક્ષેપ લેદ છે, તેને જુદા જુદા માને છે, અને જે નય આગલ કહીશું, તે અતિ શુદ્ધ હોવાથી જાતિ અને વચનના લેદથી વસ્તુનો લેદ માને છે અને નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય—એ ત્રણ નિશ્ચેપોને માનતા નથી. આ પ્રમાણે ઋણુસૂત્ર નયની પ્રરૂપણા છે.

વિશેષ જે નયથી વર્તમાન પર્યાય માત્ર જે ગ્રહણ કરવામાં આવે તેને ઋણુસૂત્ર નય કહેવાય છે, જેમકે દેવને દેવ અને મનુષ્યને મનુષ્ય રૂપે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, હવે પાંચમા શબ્દ નયનું સ્વરૂપ સાંભળો, અર્થ ને ગોણુપણાથી અને શબ્દને મુખ્યપણાથી જે માનવામાં આવે, તે શબ્દનય કહેવાય છે, આ નય વર્તમાન વસ્તુને ઋણુસૂત્રથી વિશેષ માને છે. પુલિંગ, સ્ત્રીલિંગ અને નપુંસક એ ત્રણ જાતિ ભિન્ન હોવાથી તેની વાચ્યતા તે નય ભિન્ન માને છે. વટ્ટી તે એકવચન, દ્વિવચન અને બહુવચન—એ વચનના લેદને લઈને અભિધેય—અર્થમાં પણ લેદ માને છે. આકાશ પુખ્તની જેમ કાર્યસાધક ન હોવાથી નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્યનિક્ષેપને તે નય માનતો નથી, આ નય પાછલના નયથી શુદ્ધ હોવાને લઈને વિશેષપણે મનાય છે. સમાન લિંગ તથા વચનવાલા ઘણાં શબ્દોનો એકજ અભિધેય શબ્દનય માને છે. જેમ ઈંદ્રને શક, પુરંદર વિગેરે નામથી કહે છે, તે શબ્દનય છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ શબ્દનયને તમારા ધ્યાનમાં રાખજો. જો શબ્દનયની પ્રવૃત્તિ બરાબર લક્ષ્યમાં રાખી હોય તો માનવ હૃદયમાંથી કેટલીએક શંકા દૂર થઈ જાય છે અને તેથી સિદ્ધાંતનું સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે સમજાય છે.

નયચંદ્ર—ભગવન્, એ વાત સત્ય છે. આપના મુખથી શબ્દનયનું સ્વરૂપ સાંભળ્યા પછી મારી કેટલીએક શંકાઓ દૂર થઈ ગઈ

છે. આપનો ઉપદેશરૂપી શીતલચંદ્ર મારી શંકાઓના અંધકારને દૂર કરતો જાય છે.

આનંદસૂરિ હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, પર્યાયાર્થિક નયનો ત્રીજો ભેદ સમભિરૂઢ નય છે. તે સાત નયોમાં છઠો નય ગણાય છે. એક વસ્તુનું સંક્રમણ જ્યારે બીજી વસ્તુમાં થાય, ત્યારે તે વસ્તુ અવસ્તુ થઈ જાય છે. આ મત સમભિરૂઢ નયનો છે. આ નય એવું પણ માને છે કે, વાચકના ભેદથી વાચ્ય—અર્થનો પણ ભેદ થાય છે. જેમકે, ઈંદ્ર એ શબ્દરૂપ વસ્તુનું સંક્રમણ શક શબ્દમાં થાય, ત્યારે ઈંદ્ર વાચક શબ્દ જુદો થાય છે, એટલે ઈંદ્ર શબ્દનો અર્થ ઐશ્વર્યવાલો, શક શબ્દનો અર્થ શક્તિવાલો અને પુરંદર શબ્દનો અર્થ શત્રુના નગરને નાશ કરનારો થાય છે. તે બધા શબ્દો ઈંદ્ર વાચક છે, પણ તેના વાચ્ય—અર્થ જુદાં જુદાં હોવાથી તે જુદા જુદા છે, એમ સમભિરૂઢ નય માને છે.

જિજ્ઞાસુ—અગવન્, કદિ એ બધા શબ્દોનો એકાર્થ માને તો તેમાં શો દોષ આવે ?

સૂરિવર—વત્સ જિજ્ઞાસુ, જો એ બધા શબ્દોનો એકાર્થ માને તો તેમાં અતિ પ્રસંગ દૂષણ આવે, અને તે દૂષણને લઈને ઘટપટ વગેરે શબ્દોને પણ એક અર્થ થવાનો પ્રસંગ આવે, અને જ્યારે તે પ્રસંગ ઘટે તો પછી ઈંદ્ર શબ્દ અને શક શબ્દનો એકજ અર્થ થાય અને તે એક અર્થ હોવાથી ઈંદ્ર એ ઐશ્વર્યને જણાવનાર શબ્દ શકન—શક્તિને જણાવનારા શક શબ્દમાં સંક્રમિત થવાથી તે બંને એકરૂપ થઈ જાય, તો તે શબ્દની ખુબી ઉડી જાય છે, તેથી તેમ થવું ન જોઈએ, કારણ કે, ઈંદ્ર શબ્દનો અર્થ જે ઐશ્વર્ય વાચક છે, તે શક્તિ અર્થને જણાવનારા શક શબ્દના અર્થનો પર્યાય થઈ શકે નહીં. જો એમ થાય તો સર્વ પર્યાયોની અંદર સંકર (મિશ્રણ) પણાનો દોષ આવે અને તે દોષનેજ અતિ પ્રસંગ દૂષણ કહે છે.

જિજ્ઞાસુ, અગવન્, મારા હૃદયની શંકા દૂર થઈ ગઈ છે અને

સમભિરૂઢનયનું યથાર્થ સ્વરૂપ મારા સમજવામાં આવ્યું છે.

નયચંદ્ર—સૂરિવર્ય, આ સમભિરૂઢનય ઉપરથી મને ઘણો વિલક્ષણ બોધ થઈ આવ્યો છે. મારા શંકાશીલ સ્વભાવને લઈને કોઈ કોઈ શબ્દાર્થ સમજવામાં મને શુંચવડ પડતી હતી, તે હવે કદિ પણ પડશે નહીં.

સૂરિવર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, હવે સાતમા એવંભૂતનયનું લક્ષણ કહું, તે તમે ઉપયોગ રાખી સાંભળો—પર્યાયાર્થિક નયનો ચોથો ભેદ અને બધા નયનો સાતમો નય એવંભૂતનય કહેવાય છે, **एवंजुत** એ નયનો શબ્દાર્થ એવો છે કે, ‘ **एवं** ’ એટલે એવી રીતે જૂત એટલે પ્રાપ્ત હોવું, “ તે **एवंजुत** કહેવાય છે. અર્થાત્ ‘ **एवं किं जुतं** ’ એવી રીતે શું થયું, ? એમ દર્શાવવું, તે એવંભૂત નય છે. જે પદાર્થ ક્રિયાવિશિષ્ટ પદ્ધતી કહેવાતો હોય, તે ક્રિયાનો કર્તા જે પદાર્થ તે એવંભૂતનય કહેવાય છે. એ નય એવંભૂત વસ્તુનો પ્રતિપાદક છે, તે છતાં તેને ઉપચારથી એવંભૂત કહે છે. અથવા **एवं** શબ્દથી ચેષ્ટા—ક્રિયા વગેરે પ્રકાર લેવાય છે અને તદ્વિશિષ્ટ વસ્તુનો જે સ્વીકાર તે પણ એવંભૂતનયમાં આવે છે. એટલે ઉપચાર વિના પણ તેની વ્યાખ્યા થઈ શકે છે. શબ્દ અને તેનો અર્થ—તે બંનેનો નિયતપણે સ્થાપન કરે; ત્યાં એવંભૂતનયની પ્રવૃત્તિ છે. જેમકે, ઘટ એ શબ્દમાં ‘ ઘટ ’ ધાતુ છે, અને તેનો અર્થ ચેષ્ટા કરવી થાય છે, એટલે જે સ્ત્રીના મસ્તક ઉપર આરૂઢ થઈ ચેષ્ટા કરે તે ઘટ કહેવાય છે. જે ચેષ્ટા ન કરે તે ઘટ પદનો વાચ્ય—અર્થ નહીં. જે ઘટ એ પદનો વાચ્યક શબ્દ ચેષ્ટા રહિત હોય, તે ઘટ કહેવાય નહીં. અને ઘટનો વાચ્યક શબ્દ પણ નહીં. આ પ્રમાણે જે માનવું, તે સાતમો એવંભૂતનય કહેવાય છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિકના ત્રણ ભેદ અને પર્યાયાર્થિકના ચાર ભેદ મલી સાત નય કહેવાય છે. એ સાતે નયનું સ્વરૂપ મેં તમને દર્શાવ્યું છે, દરેક વસ્તુના સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરવામાં એ

સાત નયનો ઉપયોગ થાય છે. જો યથાર્થ રીતે એ સાત નયનું સ્વ-રૂપ સમજી દરેક જોય વસ્તુની અંદર તે સાતે નયને બરાબર ઘટાડ્યા હોય, તો તે જોય વસ્તુ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે.

નયચંદ્ર વિનયથી બોલ્યો—ભગવન્, આપે કહેલ સાત નયનું સ્વ રૂપ મારા સમજવામાં આવ્યું, તથાપિ તે બીજી જોય વસ્તુમાં કેવીરી-તે ઘટાવી શકાય? તે મને સમજાવો, અને તે ઉપર શાસ્ત્રીય અને લૌકિક બન્ને દૃષ્ટાંતો આપો.

સુબોધા—ભગવન્, મારી પણ એજ ઈચ્છા હતી.

જિજ્ઞાસુ—પૂજ્યપાદ મહાનુભાવ, મારા પિતાએ જે પ્રાર્થના કરી છે, તે પ્રાર્થનાને માફ પણ અનુમોદન છે. તેમના આ વચનો સાંભળી સૂરિવર શાંત સ્વરથી બોલ્યા—હે ભવ્ય આત્માઓ, તે વિષે આવતી કાલે હું તમોને સમજાવીશ. આજે તો વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરવાનો સમય થઈ ગયો છે.

પછી આદીશ્વર ભગવાનના જયધ્વનિ સાથે શ્રાવક નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબ સાથે સૂરિવરને વંદના કરી ત્યાંથી પ્રસાર થયો. મહાનુભાવ સૂરિવર પણ પોતાના મુનિધર્મની ક્રિયામાં પ્રવર્ત્યા હતા.

તલેટીના પવિત્ર પ્રદેશમાંથી પ્રસાર થતા નયચંદ્ર, સુબોધા અને જિજ્ઞાસુ પરસ્પર સૂરિવરના વ્યાખ્યાન વિષે વાતો કરતા હતા અને તેમના વ્યાખ્યાનની પ્રશંસા કરી ઉત્તમ પ્રકારની ભાવના ભાવતા હતા.

યાત્રા ૬ ઠી.

વિત્ર સિદ્ધગિરિની તળેટીમાં ચતુર્વિધ સંઘનો સમુદાય એકઠો થયો હતો. સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ તીર્થરાજની તળેટીમાં એકત્ર થઈ દેવવંદના કરતા હતા. આવખતે નીચે પ્રમાણે ઉદ્ઘારો નીકળતા હતા.

“ લગવન, ત્રૈલોક્યતારણ, અશરણ શરણ, પરમાત્મા, પરમેશ્વર, જગત્ત્રયાધાર, કૃપાવતાર, મહિમાનિધાન, સર્વજ્ઞ, સર્વ જંતુ-તારક, લવલય નિવારક, અનાથનાથ, શિવપુર સાથ, પરમ દયાળુ, વચન રસાળ, જગદુપકારી, નિર્ઐય પંથપાલક, સર્વજીવહિતકારક, અનંત જ્ઞાનમય, અનંત દર્શનમય, અનંત ચારિત્રમય, અનંત તપોમય, અનંત દાનમય, અનંત વીર્યમય, અનંત લાલમય, અનંત ભોગમય, અનંત ઉપભોગમય, કષાયરહિત, સર્વગુણસંપન્ન, નિર્દોષ એવા આપ જય પામો. ”

પ્રભુસ્તુતિના આવા પવિત્ર ધ્વનિઓથી તળેટીનો પ્રદેશ ગાળી ઉઠતો હતો. આ સમયે સૂરિવર તીર્થયાત્રા કરી પોતાના વિશ્રાંતિ સ્થાનમાં આવ્યા, એટલે નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબ સાથે તે સ્થળે આવ્યો. સકુટુંબ નયચંદ્રે સૂરિવરને વિધિસહિત વંદના કરી. સમય થયો એટલે આનંદમય આનંદસૂરિએ પોતાના વ્યાખ્યાનનો આરંભ કયો—પ્રથમ નીચે પ્રમાણે મંગલાચરણ કયું—

મુક્તિસ્ત્રીજાલતિલ્લકઃ ચેતઃકૈરવચંદ્રમાઃ ।

શ્રીમાનાદીશ્વરો જીયાત્ત તીર્થરાજ શિરોમણિઃ ॥૧॥

મુકિતરૂપી સ્ત્રીના લલાટનું તિલકરૂપ, ચિત્તરૂપી પોયણાને ખી-
લવવામાં ચંદ્રસમાન અને તીર્થરાજ સિદ્ધગિરિના શિરોમણિરૂપ શ્રી
આદીશ્વર ભગવાન્ જય પામો,

આ પ્રમાણે મંગળાચરણ કર્યા પછી સૂરિવર પ્રસન્નવદને બો-
લ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, શ્રાવિકા સુખોદા અને વત્સ જિજ્ઞાસુ, તમોને
પ્રથમ કહેલા સાતનય વિષે કેટલીએક સમજૂતી આપી છે, અને આજે
તે વિષે બીજા શાસ્ત્રીય અને લૌકિક દૃષ્ટાંતો આપી વધારે ખુલાસો કરી-
શ, તે તમે એક ચિત્તે શ્રવણ કરજો. મેં તમોને જે સાતનય સમજા-
વ્યા, તેમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર—એ બે મૂલનય છે. એ સાતનયમાં
જે પહેલા છ નય છે, તે વ્યવહારમાં છે અને છેલ્લો જે એવંભૂતનય
તે નિશ્ચયમાં આવે છે. તેમાં વળી એક બીજી વાતપણ ખાસ બાણવા
જેવી છે, છ નયે જે કાર્ય છે, તે અપવાદે કારણરૂપ છે અને સાતમે
એવંભૂતનયે જે કાર્ય છે તે ઉત્કૃષ્ટે ઉત્સર્ગે નિશ્ચય કાર્યરૂપ છે,
તેથીજ પહેલા છ નયને વ્યવહારમાં ગણ્યા છે અને સાતમો કાર્યરૂ-
પ જે એવંભૂતનય તેને નિશ્ચયમાં ગણ્યો છે.

જિજ્ઞાસુએ વિનયથી કહ્યું, ભગવન્, એ સાત નયમાં દ્રવ્ય અને
ભાવ લાગુ પડે કે નહીં ?

સૂરિવર—ભદ્ર, દ્રવ્ય અને ભાવ તેમાં પણ લાગુ પડે છે. એ-
ટલે દ્રવ્યનય અને ભાવનય એવા નામ પણ તેઓને આપી શ-
કાય છે.

નયચંદ્ર—ભગવન્, તેઓમાં દ્રવ્યનય કયા ? અને ભાવનય
કયા ? તે કૃપા કરી સમજાવો.

સૂરિવર—ભદ્ર નયચંદ્ર, તે વિષે કેટલાએક વિદ્વાનોનો જુદો
જુદો મત છે, તથાપિ એકંદર રીતે તેમનો આશય એકજ છે.

નયચંદ્ર—મહારાજ, તે કેવી રીતે છે ? તે જણાવો.

સૂરિવર—ભદ્ર, શ્રી જીનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજ
૧ નૈગમ, ૨ સંગ્રહ, ૩ વ્યવહાર, અને ૪ ઋણસૂત્ર—એ ચાર નયમાં
નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય—એ ત્રણ નિશ્ચયા દ્રવ્યાસ્તિકપણે રહેલા

છે, અને શબ્દાદિક ત્રણ નય પર્યાયાસ્તિકપણે લાવનિક્ષેપમાં રહેલા છે. એમ કહે છે, અને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી મહારાજ પ્રથમના ત્રણ નયમાં દ્રવ્યાસ્તિકપણે ત્રણ નિક્ષેપા અને ઋજુસૂત્ર વગેરે ચાર નય પર્યાયાસ્તિકપણે એક લાવ નિક્ષેપમાં રહેલા છે—એમ કહે છે, આ પ્રમાણે તેમના જુદા જુદા મત છે, તથાપિ તેમનો આશય એકજ છે, અને બન્ને આચાર્ય મહારાજેનું વચન પ્રમાણ છે.

નયચંદ્ર—મહારાજ, એ કેવી રીતે ?

સૂરિવર—ભદ્ર નયચંદ્ર, વસ્તુની ત્રણ અવસ્થા કહેવાય છે. ૧ પ્રવૃત્તિ, સંકલ્પ અને પરિણતિ જે વસ્તુની અંદર યોગ વ્યાપારરૂપે ક્રિયા છે, તે પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. ચેતનાના યોગ સાથે મનનો વિકલ્પ તે સંકલ્પ, અને પરિણામ રૂપાંતર પામવું તે પરિણતિ કહેવાય છે, તેથી કોઈ આચાર્ય પ્રવૃત્તિ ધર્મ અને સંકલ્પ ધર્મ એ બંનેને આદ્યિક મિશ્રિતપણાને લઈને દ્રવ્ય નિક્ષેપો કહે છે, અને જે વસ્તુનો પરિણતિ ધર્મ છે, તેને લાવનિક્ષેપો કહે છે. કોઈ આચાર્ય તો વિકલ્પ તે જીવની ચેતના માટે તેને લાવ નયમાં ગણે છે, અને પ્રવૃત્તિને વ્યવહાર નયમાં માને છે, સંકલ્પને ઋજુસૂત્ર નયમાં ગણે છે અને પરિણતિમાં જે એકવચન પર્યાયરૂપ તે શબ્દ નય ગણે છે, વળી બીજા નયને માટે એમ પણ માને છે કે, સંકલ્પવચનપર્યાયરૂપ તે સમભિરૂઢ નય, વચન તથા અર્થના સંપૂર્ણ પર્યાયરૂપ તે એવંભૂત નય છે, અને તે ત્રણ શુદ્ધ ગણાય છે.

આ વખતે નયચંદ્રે શંકા કરી—“ લગવન, શુદ્ધ નય અને અશુદ્ધ નય શું, તે વિષે બરાબર ઘટાવી સમજાવો.

સૂરિવર—ભદ્ર નયચંદ્ર, નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય જે કહેવાય છે, તેમાં વ્યવહાર નયના લેહ થઈ શકે છે. અશુદ્ધ વ્યવહાર અને શુદ્ધ વ્યવહાર તેમાં અશુદ્ધ વ્યવહારના પાંચ લેહ છે. ૧ અશુદ્ધ વ્યવહાર, ૨ ઉપચરિત વ્યવહાર, ૩ અશુભ વ્યવહાર, ૪ શુભ વ્યવહાર અને ૫ અનુપચરિત વ્યવહાર, આપણાં શરીરમાં જે જીવ છે, તે જીવને જે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનરૂપ અશુદ્ધતા અનાદિ કાલથી

લાગી રહેલી છે, તે જીવ અશુદ્ધ વ્યવહાર નય છે, અને એ અશુદ્ધતાની ચીકાશને લઈને જીવને પ્રકૃતિરૂપ સત્તાપણે કર્મરૂપ દલિયા રહેલા છે, તે જો કે સંગ્રહ નયને મતે છે, તથાપિ તે વ્યવહારરૂપે જાણવાના છે, જે જીવે અતીત કાલે કર્મના દલિયા ગ્રહણ કરેલા હતા, અને ભવિષ્યકાલે તે ભોગવવાના છે, અને વર્તમાનકાલે સત્તાએ રહી પ્રવર્તે છે. વળી તે દલિયા સ્થિતિ પાકે વ્યવહાર નયે ઉદયરૂપ લાવે, અજ્ઞાનપણે ઉપયોગ વિના એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય વગેરે સંમૂર્છિમ જીવો ભોગવે છે, તે ઉદય લાવરૂપ વ્યવહાર નય કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે, અશુદ્ધ વ્યવહાર નયમાં નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર—એ ત્રણ નય પ્રવર્તે છે.

અશુદ્ધ વ્યવહારનો બીજો ભેદ ઉપચરિત વ્યવહાર નય કેવી રીતે છે, તે જાણવા જેવું છે, જે જીવ આ સંસારના દરેક પદાર્થો જેવાં કે ઘર, હાટ, મકાન, ભાઈ, પિતા, સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર, ગ્રામ ગરાસ, દાસ, દાસી, લક્ષ્મી વિગેરે કે જે પ્રત્યક્ષપણે તેનાથી જુદા છે, છતાં પોતે તેનો સ્વામીરૂપ કર્તા થઈ પ્રવર્તે છે, અને ઋણુસૂત્ર નયના ઉપયોગ સાથે વર્તે છે, તે ઉપચરિત વ્યવહાર નય કર્તા કહેવાય છે, અને તેની ચીકાશથી જીવ અશુભ કર્મરૂપી દલિયાં ગ્રહણ કરે છે, તે ગ્રહણ કરવા—તે રૂપ વ્યવહાર નય છે, અને કોઈ જીવ ચૈત્ય ઉપાશ્રય તથા જ્ઞાનના ઉપકરણ વગેરે સારા પદાર્થો કે જે તેનાથી ભિન્ન છે, છતાં જીવ તે ઉપર પોતાનું સ્વામીત્વ માને તે પણ ઉપચરિત વ્યવહાર નય છે, અને તે શુભ સાધનોની ચીકાશથી શુભ કર્મરૂપ દલિયા ગ્રહણ કરે છે, તે ગ્રહણ કરવારૂપ જ વ્યવહાર નય સમજવો. ઉપચરિત વ્યવહાર નયે કરી શુભાશુભ રૂપ બે પ્રકારે દલીયાનું ગ્રહણ કરી તે દલિયા જીવે પોતાની પ્રકૃતિરૂપ સત્તાપણે બાંધ્યા છે, તે સંગ્રહ નયના મતે છે, પણ તે વ્યવહારરૂપ ગણાય છે, અને નૈગમ નયના મત પ્રમાણે જીવે ભૂતકાલે જે દલિયા ગ્રહણ કર્યા હતાં, અને આવતે ભવિષ્યકાલે ભોગવશે, તથા વર્તમાનકાલે પ્રકૃતિરૂપ સત્તાપણે રહ્યાં છે, તે નૈગમ નય જાણવો અને વ્યવહાર નયને મતે તે દલિયા સમ્ય-

કત્વ ધારી જીવ ઉદયરૂપ ભાવે ઉદાસપણે ભિન્નરહી ભોગવે છે, તેમાં ભોગવવારૂપ તે કોરો. વ્યવહાર નય સમજવો, અને જે મિથ્યાત્વી જીવ ઋજુસૂત્રના ઉપયોગ સાથે માંહે મલી ભોગવે છે, તે બાધકરૂપ વ્યવહાર નય સમજવો. આ પ્રમાણે ઉપચરિત વ્યવહાર નયમાં નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર—એ ચાર નય જાણી લેવા.

ભદ્ર નયચંદ્ર, ત્રીજો ભેદ જે અશુભ વ્યવહાર છે, તેનું સ્વરૂપ સાંભલો, જે જીવ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, નિંદા, ઈર્ષ્યા ચાડી, હિંસા, મૃષા અદત્ત, મૈથુન ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારે વિવાહ વાન્નિમ વિગેરે વ્યાપાર વાણિજ્યરૂપ કરણી ઋજુસૂત્રના ઉપયોગ સહિત કરે, તે અશુભ વ્યવહાર નય કહેવાય છે, અને તેની ચીકાશે અશુભ કર્મરૂપ દલિયાનું ગ્રહણ કરવું, તે ગ્રહવારૂપ વ્યવહાર નય જાણવો. પૂર્વની જેમ તેમાં પણ નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર એ ચાર નય પ્રવર્તે છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, ચોથો ભેદ શુભ વ્યવહાર નય છે, કોઈ જીવ, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, દયા, સેવા, ભક્તિ, પૂજા, અને પ્રભાવના વગેરે શુભ કરણી ઋજુના ઉપયોગ સહિત કરે, તે શુભ વ્યવહાર નય અને તેની ચીકાશે શુભ કર્મરૂપ દલિયાનું ગ્રહણ કરવું, તે ગ્રહવારૂપ વ્યવહાર નય સમજવો, તે નયમાં નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર—એ ચાર નય આવી શકે છે, તે યોજના ઉપર પ્રમાણે જાણી લેવી.

ભદ્ર નયચંદ્ર, હવે પાંચમો ભેદ જે અનુપચરિત વ્યવહાર નય છે, તેનું સ્વરૂપ સાંભલો—કોઈ જીવ ઋજુસૂત્ર નયના ઉપયોગે અજાણપણે શરીરાદિક દ્રવ્ય કર્મરૂપ પરવસ્તુ કે જે પોતાનાથી પ્રત્યક્ષપણે જુદી છે, તેને જીવ અજ્ઞાને કરી પોતાની જાણે છે અને પોતાના શરીરને વિષે જીવ બુદ્ધિ રાખે છે, તે અનુપચરિત વ્યવહાર નયથી કત્તા છે, એમ સમજવું, અને તે અનુપચરિત વ્યવહાર નયમાં નૈગમ, સંગ્રહ વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર એ ચાર ઘટાવી શકાય છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે અશુદ્ધ વ્યવહાર નયના મૂલ એક લેદ અને તેના પાંચ ઉત્તર લેદ મેં તમને કહ્યા, તે તમે તમારા હૃદયમાં સ્થાપન કરી રાખજો, અને તે દરેક પદાર્થમાં ઘટાવી વસ્તુ સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે ઓળખી લેજો.

હવે હું તમને શુદ્ધ વ્યવહાર નયનું સ્વરૂપ કહું, તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભલજો. મેં તમને જે પૂર્વે શબ્દ નય સમજાવ્યો છે, તે શબ્દને મતે સમ્યક્ત્વ લાવથી માંડીને છઠા તથા સાતમા ગુણઠાણાં પર્યંત સાધુ, સાધવી, શ્રાવક, અને શ્રાવિકા, એ સર્વ શુદ્ધ વ્યવહારનયે વર્તે છે, તેમાં પાંચ નયની ઘટના થાય છે.

નયચંદ્ર—ભગવન્ એ પાંચ નય કેવી રીતે ઘટે તે સમજાવો.

સૂરિવર—ભદ્ર, પેહેલા સંગ્રહનયને મતે સિદ્ધસમાન પોતાના આત્માની સત્તા અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ છે, બીજા નૈગમનયને મતે આઠ રૂચક પ્રદેશ સદાકાલ સિદ્ધસમાન નિર્મલા છે, ત્રીજા વ્યવહાર નયને મતે ઉપરથી ગુણઠાણા માફક પોતાની કરુણી કરે છે, ચોથા ઋણસૂત્રનયને મતે સંસાર તરફ ઉદ્ધારી વૈરાગ્યરૂપ પરિણામ વર્તે છે, અને પાંચમા શબ્દનયને મતે જીવ અજીવ રૂપે સ્વ—પરની વહેંચણુ કરી જેવી હતી તેવીજ શુદ્ધ નિર્મલ સ્વ—આત્માની પ્રતીતિ કરી છે—એવી રીતે સમ્યક્ત્વ લાવથી માંડીને છઠા સાતમા ગુણઠાણાં પર્યંત ઉપરથી વ્યવહાર દૃષ્ટિએ જોતાં એક શબ્દનય અને અંતરંગ નિશ્ચય દૃષ્ટિએ પાંચ નય જાણવા, એ શબ્દનયનેમતે શુદ્ધ વ્યવહાર નયનું સ્વરૂપ કહેલું છે, હવે સમલિરૂઢ નયને મતે શુદ્ધ વ્યવહાર નયનું સ્વરૂપ કહું છું, તે તમે લક્ષપૂર્વક મનન કરજો. સમલિરૂઢનયને મતે આઠમા નવમા ગુણઠાણાથી માંડીને તેરમા—ચૌદમા ગુણઠાણાં પર્યંત કેવળી ભગવાન્ તે શુદ્ધ વ્યવહારનયે વર્તે છે, તેમાં છ નય ઘટાવી શકાય છે, જે ઘટાવાથી શુદ્ધ વ્યવહારનયનું સ્વરૂપ સારીરીતે જાણી શકાય છે,

નયચંદ્ર—ભગવન્, તે છ નય કેવીરીતે ઘટાવી શકાય, તે અમને સારીરીતે સમજાવો.

સૂરિવર—નયચંદ્ર સાંભળો, પોતાના આત્માની સિદ્ધસમાન સત્તા જે આગળ ઓળખી હતી, તે શુદ્ધ નિર્મળપણે પ્રગટ કરી છે, એ સંગ્રહ નયનો મત છે, આઠ રૂચક પ્રદેશ જે આગળ આવરણ રહિત હતા, તે તેવાને તેવાજ વર્તે છે, એ નૈગમનયનો મત છે, અંતર કરણીરૂપ સ્વરૂપમાં રમવારૂપ ક્રિયા કરે છે, અને બાહ્ય કરણીરૂપ ક્રિયા પણ સાચવે છે, એ વ્યવહાર નયને મતે છે, જે શુદ્ધ ઉપયોગમાં વર્તે છે, તે ઋણુસૂત્રનયને મતે છે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વરૂપ ગુણ પ્રગટયો છે, તે પણ પોતાની પાસે છે તે શબ્દનયને મતે છે, અને શુકલ ધ્યાનરૂપ શ્રેણીની ભાવના બીજા તથા ત્રીજા પાયાની અંતરાલે રહી વર્તે છે, એ સમલિરૂઢ નયને મતે છે, એ રીતે શ્રેણીભાવ પર્યંત કેવલી ભગવાનના સ્વરૂપમાં ઉપરથી વ્યવહાર દૃષ્ટિએ તો એક સમલિરૂઢ નય કહેવાય છે, અને અંતરંગ નિશ્ચય દૃષ્ટિએ જોતાં તો છ નય જાણી લેવા, આ પ્રમાણે સમલિરૂઢનયને મતે શુદ્ધ વ્યવહારનયનું સ્વરૂપ કહેલું છે. ભદ્ર નયચંદ્ર, આ સ્વરૂપ તમે તમારા હૃદયમાં આરૂઢ કરજો, હવે હું તમને શુદ્ધ નિશ્ચય વ્યવહારનું સ્વરૂપ કહું છું, તે સાવધાન થઈ સાંભળો. જે એવંભૂતનયને મતે અષ્ટકર્મનો ક્ષય કરી, અષ્ટ ગુણસંપન્ન લોકને અંતે વિરાજમાન છે, અને જે સાદિ અનંતમે ભાગે વર્તે છે, એવા સિદ્ધ પરમાત્મા તે શુદ્ધ નિશ્ચયનય સમજવા. તેની અંદર સાતે નયની પ્રાપ્તિ થાય છે. સિદ્ધ પરમાત્માને આઠ રૂચક પ્રદેશ કે જે ભુતકાલે નિરાવરણ હતા. ભવિષ્યકાલે નિરાવરણ રહેશે, અને વર્તમાનકાળે નિરાવરણ રહે છે, તે નૈગમનયને મતે છે, જે પોતાના આત્માની સત્તા અંતરંગ શુદ્ધ નિર્મળપણે જેવી હતી તેવીજ નિરાવરણપણે પ્રગટ કરેલી છે, તે બીજા સંગ્રહનયને મતે છે, જે પલટણુ સ્વભાવે પ્રતિસમય નવનવા જોયની વર્તનારૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદ વ્યય થઈ રહ્યો છે, તે ત્રીજા વ્યવહારનયને મતે છે, જે સિદ્ધ પરમાત્મા પોતાના પારિણામિક ભાવે રહી સામાન્યવિશેષરૂપ ઉપયોગમાં સદાકાલ વર્તે છે, તે ચોથા ઋણુસૂત્ર નયના મતે છે, જે આગ લાવ—અણવની વહેંચણ કરી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વરૂપ ગુણ પ્રગટયો

છે, તે પણ પોતાની પાસે છે તે પાંચમા શબ્દનયને મતે છે, જે અનં-
ત ચતુષ્ઠયરૂપ લક્ષ્મી પ્રગટ કરી છે, તે પણ પોતાની પાસે છે તે છ-
ઠો સમ્ભિરૂઢ નય છે. સિદ્ધ પરમાત્મા અષ્ટકર્મનો ક્ષય થતાં અષ્ટ-
ગુણ પ્રગટ કરી લોકને અંતે વિરાજમાન વર્તે છે, તે એવંભૂતનય
નો મત છે, એવી રીતે સિદ્ધના સ્વરૂપમાં અંતરંગ દૃષ્ટિએ જોતાં કાર્ય
રૂપ સાતે નય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અને ઉપરથી વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ જોતાં
તો એક એવંભૂત આવી શકે છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે સાતનયની યોજના
થઈ શકે છે, આ વાત તમારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરી તેનું મનન કરજો.

આ વખતે જિજ્ઞાસુએ પ્રશ્ન કર્યો—લગવન્, એ સાત નયની
ઘટના કયા પદાર્થ ઉપર લગાડવી ઉત્તમ છે ? અને તેમાંથી કઈ કઈ
બાબત જાણવા યોગ્ય છે, તે કૃપા કરી સમજાવો.

સૂરિવર આનંદ પૂર્વક બોલ્યા—ભદ્ર, પ્રથમ તો છ દ્રવ્યમાં
સાતે નય ઘટાડવા જોઈએ. જેમકે આકાશ પ્રદેશ છે, તેની અંદર
સાતે નય પ્રવર્તે છે. આકાશ પ્રદેશ એક છતાં નૈગમનયના મતે તે છ
દ્રવ્યોથી મિશ્રિત છે. સંગ્રહ નયને મતે એક કાલ દ્રવ્ય અપ્રદેશી છે,
કારણકે, સર્વ લોકમાં તેનો એક સમય વ્યાપી રહેલો છે, તેથી તે
આકાશ પ્રદેશમાં કાલ જુદો નથી, માટે સંગ્રહ નયને મતે એક કાલ
દ્રવ્ય વિના બાકીના પાંચ દ્રવ્યનો એ પ્રદેશ કહી શકાય છે. તથા વ્ય-
વહારનયને મતે જે દ્રવ્ય એમાં મુખ્ય દેખાય છે, તે દ્રવ્યનો એ પ્ર-
દેશ કહેવાય છે, તથા ઋજુસૂત્રનયને મતે જે સમયે જે દ્રવ્યનો ઉપ-
યોગ આપી પુછાય તે સમયે તે પ્રદેશ તેજ દ્રવ્યનો કહેવાય છે.

જિજ્ઞાસુ—લગવન્ તે વાત મારા સમજવામાં આવી નહીં,
માટે તે બરાબર દાખલો આપી સમજાવો.

સૂરિવર—ભદ્ર જિજ્ઞાસુ, સાંભળ—જો ધર્માસ્તિકાયનો ઉપયોગ
આપી પુછવામાં આવે, તો તે ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ કહેવાય છે, અને
જો અધર્માસ્તિકાયનો ઉપયોગ આપી પુછીએ, તો તે અધર્માસ્તિકાયનો

પ્રદેશ કહેવાય છે, એવી રીતે જે સમયે જે દ્રવ્યનો ઉપયોગ આપી પુછવામાં આવે, તે સમયે તે પ્રદેશ તે દ્રવ્યનો કહેવામાં આવે છે.

જાણસુ; ભગવન્, હવે મારા સમજવામાં આવ્યું. આપ કૃપા કરી એ વિષયને આગલ ચલાવો.

સૂરિવર—ભદ્ર, વહી અહિં એક બીજી વાત પણ યાદ રાખવાની છે કે, જે દ્રવ્યનું નામ લઈ પુછવામાં આવે, તે પ્રદેશ તે દ્રવ્યનો કહેવાય—એ શબ્દ નયના મતથી સમજવું, એક આકાશ પ્રદેશમાં ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ રહ્યો છે, તથા અધર્માસ્તિકાયનો પણ એક પ્રદેશ રહ્યો છે, તથા જીવ અનંતાના અનંતા પ્રદેશ રહ્યા છે, અને પુદ્ગલ પરમાણુઓ પણ અનંતા રહ્યા છે—એ સમભિરૂઢ નયનો મત છે. અને જે સમય જે પ્રદેશ જે દ્રવ્યના ક્રિયા ગુણને અંગીકાર કરતો દેખવામાં આવે તે સમય તે પ્રદેશ તે દ્રવ્યનો ગણાય છે—એ એવંભૂત નયનો મત છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે એક આકાશ પ્રદેશમાં છ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સાત નયથી જાણી શકાય છે, અને તે જાણવાથી વસ્તુના સ્વરૂપનો નિઃશંક યોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

આ વખતે શ્રાવિકા સુબોધાએ પ્રશ્ન કર્યો—ભગવન્, આપે તે સાત નયને જેવી રીતે વસ્તુ-સ્વરૂપમાં ઘટાવો છો ? તેવી રીતે લૌકિક વાર્તાના દૃષ્ટાંતમાં ઘટાવો તો વિશેષ સમજૂતી પડે.

સૂરિવર—ભદ્ર, તે વિષે એક લૌકિક દૃષ્ટાંત કહેવાય છે, તે સાંભળો—ધર્મચંદ્ર અને કર્મચંદ્ર નામે બે મિત્રો હતા, તેઓ હુમેશાં સ્વધર્મમાં તત્પર અને તત્ત્વ શોધક હતા. એક વખતે તેઓ કોઈ જૈન મુનિની કથા શ્રવણ કરવાને ઉપાશ્રયમાં ગયા, તે વખતે તે વિદ્વાન્ જૈન મુનિએ સાત નયનું સ્વરૂપ સમજાવવા માંડ્યું, તેમણે નયનું સ્વરૂપ એવી શુદ્ધ રીતે પ્રજ્ઞ્યું કે, જે સાંભળીને ધર્મચંદ્ર અને કર્મચંદ્ર બંનેને સાતે નયના સ્વરૂપનું ધણું ઉત્તમ જ્ઞાન થઈ આવ્યું, ત્યારથી તેઓ બંને દરેક વસ્તુ અને વાર્તામાં સાત નયનું સ્વરૂપજ

ઘટાવવા લાગ્યા, અને તેનું મનન કરવા લાગ્યા, ઘણી વાર તો તેઓ તે વિષયની ચર્ચા કરતા અને પરસ્પર પ્રશ્નોત્તર કરતા હતા.

એક વખતે તે બંને મિત્રો સાત નયની વાર્તા કરતા હતા, તેવામાં એક આહુત તત્ત્વ જ્ઞાનને જાણનાર વિદ્વાન્ શ્રાવક આવી ચડ્યો, તે બંને મિત્રોને સાત નયની વાર્તા કરતાં સાંભળી તેણે તેમને પ્રશ્ન કર્યો—ભદ્ર, તમે સાત નયનું સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે જાણ્યું છે ? અને તેનું ખરાબર મનન કરેલું છે ?

ધર્મચંદ્ર અને કર્મચંદ્ર ઉત્સાહથી ઉત્તર આપ્યો—એક વિદ્વાન્ મુનિના વ્યાખ્યાનથી અમોને સાત નયનું યથાર્થ જ્ઞાન થયેલું છે.

તે વિદ્વાન્ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો—ભદ્ર, તમે તે મુનિ પાસે જાણ્યા હતા કે માત્ર સાંભળીને જાણ્યું છે ?

બંનેએ કહ્યું, માત્ર એકજ વાર તેમનું વ્યાખ્યાન સાંભળી અમારા હૃદયમાં તે સાત નયનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજવામાં આવ્યું છે.

વિદ્વાન્ સશંક હૃદયે બોલ્યો—ભદ્ર, એમ બંનેજ નહીં, એક વાર વ્યાખ્યાન સાંભળવાથી સાત નયનું યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકેજ નહીં, જો તમે તે સાત નયનું સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે જાણતા હો તો જે હું પુછું, તેનો ઉત્તર આપો.

ધર્મચંદ્ર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો—ભદ્ર, ખુશીથી પુછો. અમે તેનો યથામતિ ઉત્તર આપીશું.

હે નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે જ્યારે ધર્મચંદ્રે કહ્યું, એટલે પેલા વિદ્વાન્ શ્રાવકે તેને જે પ્રશ્ન કર્યો હતો, તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળો—તે વિદ્વાને પુછ્યું, ભદ્ર ધર્મચંદ્ર, તમે કયાં રહો છો ?

ધર્મચંદ્ર—હું આ લોકમાં રહું છું.

વિદ્વાન્—લોક તો ત્રણ છે, તેમાં કયા લોકમાં રહો છો ?

ધર્મચંદ્ર—હું તિર્છી લોકમાં રહું છું.

વિદ્વાન્—તે લોકમાં તો અસંખ્યાતા દ્વીપ અને અસંખ્યાતા સમુદ્રો છે, તેમાં તમે કયા દ્વીપમાં રહો છો ?

ધર્મચંદ્ર—હું જખૂદીપમાં વસુ છું.

વિદ્વાન્—જખૂદીપમાં ઘણાં ક્ષેત્રો છે, તેમાં તમે કયા ક્ષેત્રમાં રહો છો ?

ધર્મચંદ્ર—હું ભરતક્ષેત્રમાં વસુ છું.

વિદ્વાન્—ભરત ક્ષેત્રમાં ખત્રીશ હબર દેશ છે, તેમાં કયા દેશમાં વસો છો ?

ધર્મચંદ્ર—હું સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં વસુ છું.

વિદ્વાન્—સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં ઘણાં શેહરો અને ગામો છે, તેમાં તમે કયા શેહરમાં કે ગામમાં વસો છો ?

ધર્મચંદ્ર—હું પાદલિપ નગરીમાં રહું છું.

વિદ્વાન્—તે નગરમાં ઘણી શેરીઓ છે, તેમાં તમે કઈ શેરીમાં રહો છો ?

ધર્મચંદ્ર—હું ત્યાં ભાટ શેરીમાં રહું છું.

આ પ્રમાણે કહી તે વિદ્વાને કહ્યું, ભાઈ ધર્મચંદ્ર, આ મારા પ્રશ્નો અને તેના તમે ઉત્તર આપ્યા. તેમાં કયો નય ઘટે ?

ધર્મચંદ્ર સાનંદ વહને બોલ્યો—ભદ્ર, એમાં શુદ્ધ નૈગમ નય ઘટે છે.

હે ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે ધર્મચંદ્રનો ઉત્તર સાંભળી તે વિદ્વાન્ પ્રસન્ન થયો હતો. પછી તે વિદ્વાન્ ગૃહસ્થે કર્મચંદ્રની પરીક્ષા કરવાને પ્રશ્ન કર્યો. ભાઈ કર્મચંદ્ર, તમારા મિત્ર આ ધર્મચંદ્રને નયસ્વરૂપનું સાઝું જ્ઞાન છે, એવી મને પ્રતીતિ થઈ છે. હવે તમારામાં તે જ્ઞાન કેવું છે ? તે જાણવાની મારી ઇચ્છા છે. કર્મચંદ્ર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો—ભદ્ર, આપ ખુશીથી પુછો, હું યથા-મતિ તેનો ઉત્તર આપીશ.

વિદ્વાન્ શ્રાવક યોદ્યો—કર્મચંદ્ર, કોઈ એવું દૃષ્ટાંત આપો કે, જેમાં સાતે નયનું સ્વરૂપ ઘટાવી શકાય.

કર્મચંદ્ર યોદ્યો—ભદ્ર, કોઈ આસ્તિક શ્રાવક હોતો, તેને કોઈ પવિત્ર પુરૂષે સંગ્રહનયને મતે પુછ્યું કે, ‘તમે કયાં વસો છો?’ તેણે ઉતર આપ્યો કે, ‘હું શરીરમાં વસું છું.’ પછી તેણે વ્યવહારનયને પુછ્યું કે, ‘તમે કયાં વસો છો?’ ત્યારે તેણે કહ્યું, ‘હું આ સંધારા ઉપર (ખીછાના ઉપર) બેઠો છું.’ પછી તેણે ઋણસૂત્રનય પ્રમાણે પુછ્યું, ‘તમે કયાં વસો છો?’ તેણે કહ્યું, ‘હું ઉપયોગમાં રહું છું.’ (અહિં જ્ઞાન અજ્ઞાનનો ભેદ પાડવામાં આવતો નથી.) પછી તેણે શબ્દનયને મતે પુછ્યું, ‘તમે કયાં રહો છો?’ તેણે કહ્યું, ‘હું સ્વભાવમાં રહું છું.’ સમભિરૂઢનયથી પુછ્યું, ‘તમે કયાં રહો છો,’ તેણે કહ્યું, ‘હું ગુણમાં રહું છું.’ પછી એવંભૂતનયને અનુસરીને પુછ્યું, ‘તમે કયાં રહો છો?’ તેણે ઉતર આપ્યો, ‘હું જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ ગુણમાં રહું છું.’ આ પ્રમાણે એક જાતના પ્રશ્નમાં સાતે નય ઘટાવી શકાય છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ પ્રમાણે કર્મચંદ્રે જ્યારે ઉત્તર આપ્યો, તે સાંભળી તે વિદ્વાન્ શ્રાવક ધણીજ ખુશી થઈ ગયો, અને તેણે તે બંને મિત્રોને હૃદયથી ધન્યવાદ આપ્યો હતો.

નયચંદ્ર અતિશય આનંદિત થઈને યોદ્યો—ભગવન્ આપે જે આ અવાંતર કથા કહી, તે ઉપરથી મને સાતનયના સ્વરૂપને માટે ધણીજ યોગ્ય થયો છે. હવે મારું હૃદય શંકારૂપ અંધકારથી રહિત થઈ ગયું છે. હું આપના મહાન્ ઉપકારથી આક્રાંત થયો છું.

તે વખતે શ્રાવિકા સુબોધા અને પુત્ર જિજ્ઞાસુએ પણ આનંદ સૂરિનો અતિ આભાર માન્યો હતો, અને તે શ્રાવક ત્રિપુટીએ ભક્તિ ભાવથી ગુરૂની સ્તુતિ કરી હતી.

પછી નયચંદ્ર યોદ્યો—ભગવન્, આપની વ્યાખ્યાન વાણીથી સાત નયનું સ્વરૂપ અમારા સમજવામાં આવી ગયું છે, તથાપિ તે

સાત નયને એકવાર જીવ ઉપર ઘટાવી સમજાવો, તો અમને વિશેષ લાભ થશે.

સૂરિવર સાનંદ ચિત્તે બોલ્યા—ભદ્ર સાંભળો—આ જીવગુણ પચાંચ સહિત છે. શરીરમાં જીવપણું માનવાથી બીજા પુદ્ગલ તથા ધર્મોસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય તે સર્વે જીવમાં ગણાણા એ નૈગમનય સમજાવો. અસંખ્યાત પ્રદેશી જીવમાં આકાશ પ્રદેશટાળી બાકીના સર્વ દ્રવ્ય ગણવા—એ સંગ્રહનયનો મત છે. ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય તથા બીજા પુદ્ગલો ટાલ્યા, પણ પંચેન્દ્રિય, મન લેશ્યાના પુદ્ગલ છે, તે જીવમાં ગણ્યા. તે વ્યવહાર નયનો મત છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, એ નયના મતથી એમ મનાય છે કે, જે વિષયાદિક છે, તેને તો ઇન્દ્રિયો ગ્રહી છે, તેથી તે જીવથી જુદા છે. છતાં તેને જીવની સાથે ગ્રહણ કરેલા છે. જે ઉપયોગવંત છે, તે જીવ છે એટલે સર્વ ઇન્દ્રિયાદિકને જીવથી જુદા ટાળ્યાં અને જ્ઞાન તથા અજ્ઞાનનો લેહ જીવથી જુદો ટાળ્યો નહીં એ ઋગ્નુસૂત્રનયનો મત છે. નામજીવ, સ્થાપના જીવ. દ્રવ્યજીવ અને ભાવ જીવ—એ ચાર નિષ્કેપે જીવપણું છે. તેમાં ગુણી કે નિર્ગુણી—એવો લેહ ન ગણ્યો—એ શબ્દનયનો મત છે. જે જ્ઞાનાદિ ગુણવંત તે જીવ એટલે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન ઇત્યાદિ સાધક સિદ્ધરૂપ પરિણામ, તે જીવનું સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે જે માનવું, તે સમભિરૂઢનયની પ્રવૃત્તિ છે. અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર જે શુદ્ધસત્તા માત્ર, તે જીવ છે. એવીરીતે સિદ્ધ અવસ્થાના ગુણોનું ગ્રહણ કરવું, તે એવંભૂતનય કહેવાય છે. આ પ્રમાણે જીવની અંદર સાત નયની ઘટના થાય છે. ભદ્ર નયચંદ્ર, આ વિષયને તારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરી બીજી સર્વ વસ્તુઓમાં તેને ઘટાવજો.

વત્સ જિજ્ઞાસુ, આ વિષય તારા સમજવામાં આવ્યો છે કે ?

જિજ્ઞાસુ—ભગવન્, આપના પ્રસાદથી તે યથાર્થ રીતે મારા સમજવામાં આવેલ છે.

સૂરિવર—શ્રાવકપુત્ર, જો એ વિષય તારા સમજવામાં

આવ્યો હોય તો, એ સાત નયને ધર્મના સ્વરૂપમાં ઘટાવ જોઈએ.

જિજ્ઞાસુ, ભગવન, જેવી આપની આજ્ઞા. આ જગતમાં સર્વે ધર્મને ચાહે છે અને તેથી સર્વ ધર્મને તેઓ ધર્મને નામે ઓલાવે છે. એ નૈગમનય છે. જે અનાચારને છોડી કુલાચારને ધર્મ માને—એટલે જે વડિલોએ આવરેલો તે ધર્મ એમ માને, તે સંપ્રદાય નયનો મત છે. જે સુખનું કારણ, તે ધર્મ કહેવાય એટલે જે પુણ્યરૂપ કરણી, તે ધર્મ—એ વ્યવહાર નયનો મત છે. ઉપયોગ સહિત ઉદાસ ભાવે વૈરાગ્ય રૂપ પરિણામ તે ધર્મ—એ ઋણુસૂત્ર નયનો મત છે.

નયચંદ્ર પ્રશ્ન કર્યો. વત્સ, ‘વૈરાગ્યરૂપ પરિણામ’ એ શું? તે ખરાખર સમજાવ.

જિજ્ઞાસુ, પિતાજી, હું યથામતિ જે સમજ્યો છું, તે કહું છું, વખતે મારા સમજવામાં કાંઈ ભુલ થાય તો આ મહાનુભાવ સૂરિવર સુધારવા કૃપા કરશે.

સૂરિવર—વત્સ, તારી બુદ્ધિ પ્રમાણે જે આવડે, તે કહે.

જિજ્ઞાસુ, જે યથા પ્રવૃત્તિ કરણરૂપ પરિણામ, પ્રમુખને, ધર્મ કરી માને છે અને તે તો પેહેલે ગુણકાણે મિથ્યાત્વીને પણ થાય—એ પ્રમાણે ઋણુસૂત્ર નયનો મત છે.

સૂરિવર પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા—વત્સ, તને ધન્યવાદ ઘટે છે. તે ઋણુસૂત્ર નયનો મત ઘણી સારી રીતે સમજાવ્યો. હવે આગળ ચલાવો.

જિજ્ઞાસુ—જે અંતરંગ સત્તાગતના ભાસનરૂપ સમ્યક્ત્વ તે ધર્મ છે, એટલે જે સમ્યક્ત્વ છે, તે ધર્મનું મૂલ છે, એમ જાણવું, તે શબ્દનયનો મત કહેવાય છે.

જીવ, અજીવરૂપ નવતત્ત્વ, પદ્મદ્રવ્ય, નય, નિષ્કેષા, પ્રમાણ, ઉત્સર્ગ, અપવાદ, નિશ્ચય, વ્યવહાર, દ્રવ્ય—ભાવનું સ્વરૂપ જાણી જીવ સત્તાનું ધ્યાન કરવું અને અજીવ સત્તાનો ત્યાગ કરવો, અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ શુદ્ધ નિશ્ચય નયના પરિણામને ધર્મ જાણે—તે

સમભિરૂઠ નયનો મત છે. એ નયના મતવાળો સિદ્ધરૂપ પરિણામ તે ધર્મપણે કરી માને છે. શુદ્ધ શુકલધ્યાન, રૂપાતીત પરિણામ, ક્ષપક-શ્રેણી એ કર્મક્ષયના જે કારણ છે, તેને સાધન ધર્મ તરીકે જાણે અને જીવનો મૂલ સ્વભાવ મોક્ષરૂપ કાર્ય નિષ્પન્ન સિદ્ધિમાં રહે તે ધર્મ માનવો, તે એવંભૂત નયનો મત છે. આ પ્રમાણે ધર્મની અંદર સાતે નયની ઘટના થાય છે. ભગવન્, આ ઘટનામાં જો કોઈ દોષ હોય તો ક્ષમા આપી તેમાં સુધારણા કરી મને સમજાવશો.

સૂરિવર સાનંદાશ્ચર્ય થઈને બોલ્યા—ભદ્ર, જિજ્ઞાસુ, તારા મુખથી ધર્મ ઉપર સાત નયની ઘટના સાંભળી મને અતિ આનંદ થાય છે, મને હવે ખાત્રી થઈ કે, આહુત ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનનું રહસ્ય જિજ્ઞાસુના હૃદયમાં સારી રીતે સ્થાપિત થયું છે. એ ભવ્યાત્મા અલ્પ સમયમાંજ આહુત ધર્મનો ઉત્તમ અધિકારી બની માનવ જીવનની સાર્થકતા કરશે.

ભદ્રનયચંદ્ર, શ્રાવિકા સુબોધા અને વત્સ જિજ્ઞાસુ, હવે આજે વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરવાનો સમય થઈ ગયો છે, સૂરિવરના મુખમાંથી એ શબ્દ નીકળતાંજ આદીશ્વર ભગવાનની જ્ય એવો ધ્વનિ પ્રગટ થયો અને તેના પ્રતિધ્વનિથી તળાટીનો પવિત્ર પ્રદેશ ગાજી ઉઠ્યો. નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબને લઈ સ્વસ્થાન પ્રત્યે ચાલ્યો.

યાત્રા ૭ મી.

જે સૂરિવરની છેદલી યાત્રાનો દિવસ હતો. ઉત્તમ ભાવનાઓથી ભાવિત થયેલા આનંદસૂરિ પોતાના મુનિ પરિવારને લઈ સિદ્ધગિરિના શિખર ઉપર ચડ્યા હતા. યુગાદિ પ્રભુના મનોહર મંદિરમાં પ્રવેશ કરી સૂરિવર સાધુ સમાજ સાથે વંદન વિધિ કરતા હતા. મુનિવરોની મનોભાવના આદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિમા સાથે લાગી રહી હતી.

બીજી તરફ નયચંદ્ર પોતાના કુટુંબ સાથે સિદ્ધગિરિની પવિત્ર યાત્રા કરવાને નીકળ્યો હતો. સ્નાનપૂજા કરી ભક્તિ ભાવ પૂર્વક તે પ્રત્યેક ચૈત્યમાં કુટુંબસાથે ફરતો હતો. નિત્યનો સમય થયો એટલે સૂરિવર છેદલી યાત્રા કરી તળેટી ઉપર આવ્યા અને નયચંદ્ર પણ પોતાના કુટુંબ સાથે તે સ્થળે આવી પોહ્યાંચો અને તેણે ગુરુભક્તિનું ગૌરવ દર્શાવી સૂરિવરની સમીપ ઉભા રહી વિધિપૂર્વક વંદના કરી.

આહુત ધર્મના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણનારા અને ચારિત્ર ગુણોના ગૌરવને વધારનારા સૂરિવરે નીચે પ્રમાણે મંજલાચરણ કર્યું—

કરામલ્લકવ દ્વિશ્વં પ્રપર્યન્ કેવલશ્રિયા ।

અનંત ગુણપાથોધિર્ જીયાદીર જિનેશ્વરઃ ॥૧॥

ભાવાર્થ—કેવલ જ્ઞાનની લક્ષ્મીથી આ જગતને હાથમાં રહેલા નિર્મલ જલની જેમ અવલોકતા અને અનંત ગુણોના સમુદ્રરૂપ શ્રી વીર જિનેશ્વર જય પામો. ૧

હે શ્રાવક નયચંદ્ર, શ્રાવિકા સુખોદા અને વત્સ જિજ્ઞાસુ, આજે

અમારી સાતમી યાત્રા સમાપ્ત થઈ છે. આવતી કાલે અહિંથી વિહાર કરવાના ભાવ છે, માટે આજે સાત નય ઉપર કાંઈ વિશેષ વિવેચન કરી એ વિષયને સમાપ્ત કરવામાં આવશે. જે સાત નય વિષે તમને સમજૂની આપવામાં આવી છે, તે સાત નયનું મુખ્ય સ્વરૂપ તો તમારા જાણવામાં આવ્યું છે, હવે તે નયને માટે જૈન વિદ્વાનો જે જુદા જુદા વિચારો બતાવે છે, તે હું તમને સંક્ષેપમાં સમજાવું છું, તે તમે ધ્યાન પૂર્વક સાંભળજો.

ઉપર કહેલા સાત નય જે અવધારણુ (નિશ્ચય) સહિત હોય, તો તે દુર્નય કહેવાય છે અને જે તે અવધારણુ રહિત હોય તે સુનય કહેવાય છે, જ્યારે સર્વ સુનય મલે છે, ત્યારે સ્વાદ્વાદ—જૈન મત પ્રતિપાદિત થાય છે. જ્યારે એ સર્વ નયોનો સંગ્રહ કરવામાં આવે, ત્યારે દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાર્થિક—એ નય થાય છે, તેમ વળી તે જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનય એવા નામવાલા નય તેમજ નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય પણ કહેવાય છે.

આ વખતે જિજ્ઞાસુએ પ્રશ્ન કર્યો કે, ભગવન, એ સાત નયની ગણના ક્યારે થઈ હશે ?

સૂરિવર સાનંદ થઈને બોલ્યા—ભદ્ર, પૂર્વકાલે સમશતાર નામનું નયચક્રાધ્યયન હતું, તેની અંદર એક એક નયના સો સો લેદ કહેલા હતા, તે કેટલેક કાલે વ્યવચ્છેદ પામ્યા છે તે પછી અર્વાચીનકાલમાં દ્વાદશાર નયચક્ર પ્રવર્તે છે, તેની અંદર એક એક નયના બાર લેદ કહેલા છે, જે તમારે તે જાણવાની ઇચ્છા હોય તો તે પુસ્તકનો અભ્યાસ કરજો. એ દ્વાદશાર નયચક્ર ગ્રંથનું પ્રમાણુ અઢાર હજાર શ્લોકનું છે. અને તે પ્રત્યેક શ્લોક તમારે મનન કરવા યોગ્ય છે.

નયચંદ્ર સહર્ષવદને બોલ્યો—ભગવન, જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયનું સ્વરૂપ સમજાવો.

સૂરિવર—ભદ્ર નયચંદ્ર, સમ્યક્ પ્રકારે હેય તથા ઉપાદેય વસ્તુને જાણવી, અને પછી આ લોકમાં ઉપાદેય, કુલમાળા સ્ત્રીચંદના-

દિ; હેય ત્યાગવા યોગ્ય સર્પ વિષ કંટકાદિ; અને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય તૃ-
ણાદિ; પરલોકમાં ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સમ્યગ્ દર્શન ચારિત્રાદિ; નહીં
ગ્રહણ કરવા યોગ્ય મિથ્યાત્વાદિ; ઉપેક્ષણીય, સ્વર્ગ, લક્ષ્મ્યાદિ; એવી
રીતે અર્થમાં ચત્ન કરવો, અર્થાત્ જ્ઞાનથી તે વસ્તુઓને યથાર્થ જા-
ણવી, એવો જે ઉપદેશ તે જ્ઞાનનય કહેવાય છે. ક્ષણ દેનાર જ્ઞાન છે,
ક્રિયા ક્ષણ દેતી નથી, કારણકે જ્ઞાન વિના ક્રિયા કરે તો યથાર્થ ક્ષણ
મળતું નથી, તેટલા માટે જ્ઞાનની પ્રાધાન્યતા છે. તીર્થંકર ગણુધરોએ
અગીતાર્થને એકલા વિહાર કરવાને નિષેધ કરેલો છે. તે જ્ઞાનનયનો
મત એવો છે કે, ગીતાર્થ વિહાર કરે અથવા ગીતાર્થની સાથે
વિહાર કરે.

અર્હન્ ભગવાનને સંસારમાં રહે છતે જ્યાંસુધી કેવળજ્ઞા-
ન થતું નથી ત્યાં સુધી મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. (ઉત્કૃષ્ટ તપ ચારિત્ર-
વાન હોવાથી પણ.) તેટલા માટે જ્ઞાન પુરૂષાર્થનું હેતુરૂપ હોવાથી પ્ર-
ધાન છે.

ક્રિયાનું ઉપ કરણ જ્ઞાન છે, તેથી તે ક્રિયાની આગળ ગૌણ છે.
સર્વ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ માટે ક્રિયાજ પ્રધાન કારણ છે, આ પ્રમાણે
નો જે ઉપદેશ, તે ક્રિયાનય કહેવાય છે. શ્રી તીર્થંકર ગણુધરોએ
' ક્રિયા રહિત જ્ઞાન નિષ્ફળ છે ' એમ આગમમાં કહેલું છે. જેમ આં-
ધળા માણસને લાખો અને કરોડો નીવા કરો, તોપણ તેને પ્રકાશ
મળતો નથી, કોઈ પુરૂષ રસ્તો જાણતો હોય, પરંતુ ચાલે નહીં તો
તે ધારેલા સ્થાનમાં પોહોંચી શકતો નથી, અને નદીમાં પડેલો
માણસ તરવું જાણતો હોય પરંતુ, જો પોતાના હાથ પગ હલાવી ત-
રતો નથી; તો તે કાંઠે પહોંચતો નથી. તેવી રીતે ક્રિયાવગરનો જ્ઞાની
સાધ્ય વસ્તુને મેળવી શકતો નથી. તેને માટે એક અનુભવી વિદ્વાન
લખે છે કે, —

ક્રિયૈવ ફલદા પુમાં ન જ્ઞાનં ફલદં મતમ્ ।

યતઃ સ્ત્રીજક્ષ્ત્ર જોગજ્ઞો ન જ્ઞાનાત્ સુખિતો જન્વત્ ॥ ૧ ॥

સાવાર્થ—પુરૂષોને ક્રિયાજ ફલ આપનારી છે. જ્ઞાન નથી.

કારણ કે કામી પુરૂષ સ્ત્રીના લોગને જાણનારો હોય અને બુખ્યો માણસ લક્ષને જાણનારો હોય પણ તે એકલા જ્ઞાનથી સુખી થતો નથી. ૧

ભદ્ર નયચંદ્ર, આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે, સર્વમાં ક્રિયાજ મુખ્ય છે. આતો ક્ષાયોપશમ ચારિત્ર ક્રિયાની અપેક્ષાએ પ્રાધાન્યપણું કહ્યું, હવે ક્ષાયિક ક્રિયાની અપેક્ષાએ કહે છે. અહિંત લગવાનને કેવલ જ્ઞાન થયું હોય, તો પણ જ્યાં સુધી સર્વ સંવરરૂપ પૂર્ણ ચારિત્રચૌદમાં ગુણ સ્થાનની પ્રાપ્તિ ન થાય, ત્યાંસુધી તેને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી ક્રિયાના પ્રધાનપણાને લઈને ક્રિયાનયની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

હે શ્રાવક નયચંદ્ર, આ જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયનું યથાર્થ સ્વરૂપ તમારા હૃદયમાં આરૂઢ કરજો; એટલે તમારી મનોવૃત્તિમાં વસ્તુ સ્વરૂપનો વિશેષ પ્રકાશ પડશે.

નયચંદ્ર—લગવન, આપની કૃપાથી માંડે હૃદય હવે તદ્દન નિઃશંક થયું છે. મારી મનોવૃત્તિના આંતર પ્રદેશમાં આર્હતધર્મની પૂર્ણ શ્રદ્ધા પ્રવિષ્ટ થઈ છે. આપના પસાયથી શ્રાવક ધર્મને યથાર્થ રીતે પારખ્યો છું. સાતનયના સ્વરૂપે મને સર્વ રીતે શુદ્ધ બનાવ્યો છે. પૂર્વે મેં જે વાંચેલું, સાંભળેલું અને મનન કરેલું હતું, તે આ વખતે મારા શુદ્ધ હૃદયમાં સ્ફુરી આવ્યું છે. દ્રવ્ય અને લાવ બંને પ્રકારની વસ્તુપર મારી દિવ્ય દૃષ્ટિ પડવા લાગી છે અને તે સાથે આ સંસારની વિચિત્રતા મારા જોવામાં આવી છે. હેમહોપકારી મહાનુભાવ, આપે મારી ઉપર અને મારા કુટુંબ ઉપર ભારે ઉપકાર કર્યો છે. આજે અમારી સિદ્ધગિરિની યાત્રા પૂર્ણ રીતે સફળ થઈ છે. હવે તે સાતનયને માટે કાંઈપણ ઉપદેષ્ટવ્ય હોયતો હયા લાવી સમજાવો.

નયચંદ્રના આવા વિનીત વચન સાંભળી સૂરિવર આનંદ સહિત બોલ્યા—ભદ્ર, હવે આજે ઉપદેશનો ચરમ દિવસ છે. વળી અમારી આ છેલ્લી સાતમી યાત્રા પૂર્ણ થઈ ક્ષેત્રસ્પર્શના નાયોગે હવે અમારે અહિંથી આવતી કાલે વિહાર કરવાનો છે. તમારા હૃદયને સંતોષ થયેલો જાણી અમે હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈએ છીએ, તમારી મ-

નોવૃત્તિ નિઃશંક થઈ હોય તો અમે અમારા કર્તવ્યને બળવેલું જાણીએ છીએ. અમારો ઉપદેશ સફળ થાય તો અમને વિશેષ આનંદ પ્રાપ્ત થાય, એ સ્વાભાવિક છે, અને મુનિ જીવનની કૃતાર્થતા પણ તે- માંજ છે. ભદ્ર નયચંદ્ર, હવે સાત નયના સ્વરૂપનો ઉપદેશ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. તે વિષય એટલો બધો ગહન છે કે, તેને માટે જેટલો વિસ્તાર કરીએ તેટલો થઈ શકે તેમ છે. એ સાતનય અમુક રીતે માનવાથી નયાભાસ થઈ જાય છે, તે નયાભાસનું સ્વરૂપ તમે તમારી બુદ્ધિના બલથી જાણી શકશો. એ બંને નયોને પૃથક્ પૃથક્ એકાંત માનવામાં આવે તો મિથ્યાત્વ કહેવાય છે, અને સ્યાદાદ્વ સં- યુક્ત માનવામાં આવે તો સમ્યક્ દષ્ટ કહેવાય છે.

ભદ્ર, તેમાં ખાસ કરીને એક વાત લક્ષમાં રાખવાની છે કે, તે સાતે નયમાં પેહેલા ચારનય અર્થનું નિરૂપણ કરવામાં પ્રવીણ હોવાથી અર્થનય કહેવાય છે અને બાકીના ત્રણ નય શબ્દ વાચ્યના અર્થને લગતા હોવાથી શબ્દનય કહેવાય છે, અને તેના બીજા અનેક ભેદ થઈ શકે છે. તેને માટે એક ગાથા સદા સ્મરણમાં રાખજો.—

ફલેકો ય સયવિહો, સત્ત નયસયા હવંતિ એમ્બ ।

અન્નોવિ ય આણ્સો, પંચેવ સયા નયાણંતુ ॥ ૧ ॥

તેના ભાવાર્થ એવો છે કે, નૈગમ વિગેરે સાતનયના પ્રત્યેક ના સો સો ભેદ છે. તે સર્વ મળીને સાતસો ભેદ થાય છે. બીજે પ્ર કારે પાંચ પ્રકારના નય માનીએ તો તેના પાંચસો ભેદ થાય છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, જો સામાન્ય ગ્રાહી નૈગમનયને સંગ્રહની અં- દર લઈએ અથવા વિશેષગ્રાહી નૈગમનયને વ્યવહાર નયની અંદર અંતર્ભૂત કરીએ તો છ નય થાય છે, અને તે દરેકના સો સો ભેદ ગણવાથી છસો ભેદ થઈ શકે છે. નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર— એ ત્રણ અર્થ નય અને એક શબ્દ નય એવી વિવક્ષા કરવામાં આ વે તો બધા મલીને ચાર નય થાય છે. તે પ્રત્યેકના સો સો ભેદ લેતાં ચારસો ભેદની સંખ્યા થાય છે. દ્રવ્યાર્થિક અને પર્ય્યાયાર્થિક—એ બે નય લઈએ તો દરેકના સો સો ભેદ ગણતાં બસો ભેદ થાય છે.

ભદ્રનયચંદ્ર, આ પ્રમાણે નયના ઘણાં ભેદ થઈ શકે છે. ઉત્કૃષ્ટ પણે લેવાથી તો તેના અસંખ્ય ભેદ થાય છે. જો તમારે તે વિષે વિશેષ જાણવું હોય તો શબ્દાંભોનિધિ ગદ્યહસ્તિ મહા ભાષ્યવૃત્તિ (વિશેષાવશ્યક) દ્વાદશાર નયચક્ર વગેરે શાસ્ત્રોમાંથી જોઈ લેજો, અને જો બને તો તેના અભ્યાસ કરજો.

આ વખતે જિજ્ઞાસુ બે હાથ જોડી બોલી ઉઠ્યો—ભગવન્, મને બાધા આપો. “ જ્યાં સુધી એ ગ્રંથોનો હું અભ્યાસ ન કરું, ત્યાંસુધી મારે વિવાહિત થવું નહીં. ”

પુત્રની આવી ઉત્કંઠા જોઈ પિતા નયચંદ્ર અને માતા સુબોધાએ તેને ધન્યવાદ આપ્યો. તે પછી સૂરિવરે સાનંદવદને શ્રાવક-પુત્ર જિજ્ઞાસુને બાધા આપી હતી.

પછી જ્યારે આનંદસૂરિનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત થયું, એટલે આદીશ્વર ભગવાનના જ્ય ધ્વનિથી તલેટીનો પવિત્ર પ્રદેશ ગાળી ઉઠ્યો. શ્રાવક નયચંદ્ર, શ્રાવિકા સુબોધા અને શ્રાવકપુત્ર જિજ્ઞાસુ સર્વેએ ઉભા થઈને ત્રિધિપૂર્વક સૂરિવરને વંદના કરી—વંદનાનો વિધિ સમાપ્ત થયા પછી નયચંદ્ર અંજલિ જોડી વિનયપૂર્વક બોલ્યો—મહાનુભાવ, ભગવન્, આપે મારી ઉપર, આ શ્રાવિકા ઉપર અને આ પુત્ર જિજ્ઞાસુ ઉપર જે કૃપા કરી અમૃતરૂપ ઉપદેશ આપ્યો છે, અને તે ઉપદેશથી અમારી ત્રિપુટીને જે લાભ થયો છે, તેનું વર્ણન અમારાથી થઈ શકે તેમ નથી. તથાપિ છેવટની એટલી પ્રાર્થના છે કે, વર્તમાનકાલે આ પાંચમો આરો પ્રવર્તે છે. ચતુર્વિધ જૈન સંઘની અવ્યવસ્થા થઈ જવાનો ભય રહે છે, તેવા વખતમાં અમારે શું કરવું? કયે માર્ગે ચાલવું? અને ધાર્મિક કાર્યમાં કેવી પ્રવૃત્તિ કરવી? તે વિષે કાંઈક ઉપદેશ આપો તો અમને વિશેષ લાભ મળશે.

સૂરિવર—પ્રસન્નતાથી બોલ્યા—ભદ્ર નયચંદ્ર, તમે અને તમારું કુટુંબ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાલુ જોઈ મને સંતોષ થાય છે, સાત-

નયના સ્વરૂપ જાણવાથી તમારા હૃદયમાં ધર્મનો પ્રકાશ સારીરીતે પડેલો છે. શંકાકાંખાદિ સર્વ દોષો તમારાથી દૂર થઈ ગયા છે. હવે તમે કોઈ જાતનો ભય રાખશો નહીં. પાંચમા આરાનો પ્રયત્ન પ્રભાવ તમને કાંઈપણ કરી શકશે નહિ. તમારા હૃદયમાં સાતનયના સ્વરૂપનું પ્રતિબિંબ પડેલું છે, એ સાતનયની પ્રરૂપણા આર્હત તત્ત્વને પ્રતિપાદન કરનારી છે. તે સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાંતને સિદ્ધ કરે છે. તેનાથી સમલંગીનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રતિપાદિત થાય છે. સમલંગીની રચના ઉપર સાતનયની યુક્તિ વિશેષ ચમત્કાર આપે છે.

ભદ્ર નયચંદ્ર, હવે તમને આર્હતધર્મનું માહાત્મ્ય સારીરીતે સમજાશે, તમારી મનોવૃત્તિમાં સમ્યક્ત્વનો સારો પ્રકાશ પડશે, તથાપિ મારે તમને કહેવું જોઈએ કે સ્યાદ્વાદ દર્શનને કે તમારા શ્રાવક ધર્મને બાદ ન આવે તે રીતે વર્તમાનકાલને અનુસરી તમે પ્રવૃત્તિ કરજો. આર્હતધર્મનો ઉદ્દેશ કરવામાં ઉજમાળ રહેજો. સાતક્ષેત્રોનો ઉદ્ધાર કરવામાં સદા તત્પર રહેજો. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ—એ ચાર પુરૂષાર્થને અવિરોધપણે સાધજો, અને સધાવજો, તેમાં ખાસ કરીને શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ બંને ક્ષેત્રોની સુધારણા કરવામાં વિશેષ ધ્યાન આપજો. એ ઉભયક્ષેત્રને સુધારવાથી બીજા ક્ષેત્રો સ્વતઃ સુધરી શકશે. તન, મન અને ધનથી સંઘની લક્ષિત કરજો. સંઘની અંદર પેશી ગયેલા હાનિકારક રીવાજોને દૂર કરવાના ઉપાયો ચોખ્ખા ધાર્મિક સુધારણાને પુષ્ટિ આપજો, અને જીવદયા પાલવાને માટે બદ્ધ પરિકર થજો. શ્રાવિકા સુબોધા, તમે સુરુ છો, એટલે તમને વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી, તથાપિ એટલું તો કહેવું પડશે કે, તમે તમારી ધાર્મિક કેળવણીનો ઉપયોગ કરજો. તમારી ધર્મજીનેનો બોધ આપી સુધારજો. શ્રાવિકાએને સદ્ગુણી અને સતી ધર્મને જાણનારી બનાવજો. તે સાથે તમારા આત્માને આર્હતધર્મનો ઉપાસક કરજો.

વત્સ જિજ્ઞાસુ, તું આર્હત વિદ્યામાં પ્રવીણ બની શ્રાવક પુત્રોને સદ્બોધ આપજો. આર્હતધર્મનો ઉદ્દેશ તમારાથી થવાનો છે. બા-

લ અને તરૂણ વીરપુત્રો જ્યારે ધર્મ તથા નીતિ વિદ્યામાં આગળ પડશે, ત્યારેજ વીર ધર્મનો વિજય થશે. ધર્મ, વ્યવહાર અને નીતિનું બળ વધારવાને સારી સારી સંસ્થાઓ સ્થાપન કરી વીરશાસનનો વીજય વાવટો ફરકાવજો.

મહાનુભાવ આનંદસૂરિ આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી વિરામ પામ્યા—તે પછી નયચંદ્ર, સુઘોષા અને જિજ્ઞાસુ—એ શ્રાદ્ધ ત્રિપુટીએ ગુરૂભક્તિનું ગૌરવ ધારણ કરી તેમને પુનઃ વંદના કરી અને વીરશાસનનો ઉદ્દોત થાય, તેવા વિવિધ જાતના અભિગ્રહો ગ્રહણ કર્યા.

ત્રિકરણ શુદ્ધિથી ગુરૂભક્તિને ધારણ કરતા, ગુરૂના પ્રભાવની પ્રશંસા કરતા અને જ્યાંસુધી ગુરૂની મનોજ્ઞમૂર્તિ જોવામાં આવી ત્યાંસુધી વારંવાર સિંહાવલોકન કરી ગુરૂમૂર્તિના દર્શન કરતા શ્રાવક નયચંદ્ર, શ્રાવિકા સુઘોષા અને શ્રાવક પુત્ર જિજ્ઞાસુ સિદ્ધગિરિની તલેટીમાંથી પ્રસાર થયા. તેઓ વિમલગીરિના શિખરોને પુનઃ પુનઃ ભાવપૂર્વક અવલોકતા અને તે પર રહેલી પ્રભુની પ્રતિમાઓનું ધ્યાન કરતા ચાલતા હતા.

આનંદસૂરિ શ્રાવક નયચંદ્રને પ્રતિજોધ કરવાની પોતાની ધારણા સફળ કરી અને ગૃહ્યમાં ધારેલી સિદ્ધગિરિની સાત યાત્રાઓને પૂર્ણ કરી ત્યાંથી સપરિવાર વિહાર કરી ચાલી નીકળ્યા હતા નયચંદ્ર પણ કેટલોક સમય તે તીર્થભૂમિમાં કુટુંબ સહિત રહી પોતાના વતન તરફ વિદાય થયો હતો. નયચંદ્રે નિઃશંક થઈ આર્હતધર્મની આરાધના કરી હતી. છેવટે પોતાના ધર્મનિષ્ઠ પુત્ર જિજ્ઞાસુને ગૃહભાર સોંપી અને સાતક્ષેત્રોમાં દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરી નયચંદ્ર ચારિત્ર ધર્મનો ધારક બન્યો હતો. તેણે સાત નયના સ્વરૂપને દર્શાવી વિવિધ જાતના ઉપદેશો આપ્યા હતા; ભારતવર્ષની જૈનપ્રજા નયવિજય સુનિની નિર્મલ વાણી સાંભળવાને અતિ ઉત્સુક બની હતી. તે મહાનુભાવે પોતાના પૂર્વોપકારી ગુરૂ શ્રી આનંદસૂરિની ધર્મકીર્તિને ભારતના ચારે ખૂણામાં પ્રસારાવી હતી. કેટલાકેક સ્થાનોમાં જૈનધર્મની

સંસ્થાઓને સ્થાપિત કરી હતી. અને પોતાના ઉપકારી ગુરુનું નિર્મલ નામ તેની સાથે અંકિત કર્યું હતું.

નયચંદ્રની સ્ત્રી સુબોધા શુદ્ધશ્રાવિકા બની ગૃહાવાસમાં રહી હતી. તેણીએ એક શ્રાવિકાશાળાની સ્થાપના કરી, તેમાં આવતી શ્રાવિકાઓને ધર્મ નીતિ અને વ્યવહારનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપતી હતી. અને તેનેજ પોતાનું મહાન્નત માનતી હતી.

વીરપુત્ર જિજ્ઞાસુએ પોતાની માતાની આજ્ઞાને આધીન થઈ ગૃહાવાસમાં રહી સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. અનુક્રમે આત્માને આનંદ આપનારી એક સંસ્થા સ્થાપન કરી, તેમાં પોતે મુખ્ય અધિકારમાં જોડાયો હતો. તેનામાં વક્રત્વ શક્તિ સારી હતી, તેથી તે ઉત્તમ વિષયોના ભાષણો કરી લોકોના હૃદય ઉપર સારી અસર કરતો હતો.

જિજ્ઞાસુ સમ નયનું સ્વરૂપ જાણ્યાં પછી આર્હત ધર્મ શાસ્ત્રનો ઉત્તમ અભ્યાસી બન્યો હતો. પદાર્થના સ્વરૂપને દર્શાવવાને સ્યાદ્રાદ મતની ભૂમિકામાં તેણે ભારે અભ્યાસ કર્યો હતો, અને તે ઉપર સારા સારા લેખો લખી ભારતીય જૈન પ્રજાનો મહાન્ ઉપકાર કરતો હતો. તે હંમેશાં પોતાના ભાષણમાં જણાવતો કે, “ ધર્મબંધુઓ, જાત્ર ત્યાઓ, આ પંચમકાળના પ્રભાવથી પથરાઈ ગયેલા પ્રમાદને છોડી દો. તમારા પ્રાચીન ધર્મની મહત્તાનું સ્મરણ કરો. સર્વ દર્શનોમાં સર્વોપરિસત્તા ધરાવનારા તમારા સ્યાદ્રાદ દર્શનની મહત્તાનું મનન કરો, તમારા દર્શનની અથ સમૃદ્ધિ મોટામાં મોટી છે. ભારતવર્ષના સર્વ ધર્મોની અંદર તમે પ્રાચીનપદ લીધેલું છે. સંમતિતર્ક, નયચક્રવાલ, સ્યાદ્રાદ રત્નાકર અને રત્નાકરાવતારિકા વગેરે તમારા અંથોનું અવલોકન કરો, તમારી મનોવૃત્તિ તત્ત્વર્થ અંથમાં પ્રવેશ કરાવે. પ્રમાણુવાર્તિક, પ્રમાણુમીમાંસા, ન્યાયાવતાર, અનેકાંતજ્ય પતાકા, અનેકાંત પ્રવેશ, ધર્મસંઅહિણી, અને પ્રમેય રત્નકોશ ઇત્યાદિ તમારા મહાન્ અંથોના કર્ત્તાઓનો આભાર માનો, એ અંથોરૂપ અપ્રતિહત શસ્ત્રોથી તમારું વીરશાસન ભારતવર્ષ ઉપર મહાન્ વિજય મેળવે છે.

ઉપસંહાર.

ય ધર્મખંધુઓ, વર્તમાનકાળે વિદ્યાદેવીને મહાયુગ પ્રવર્તે છે. કેળવણીરૂપ કલ્પલતા ભારતવર્ષની આસ પાસ વીંટાઈ વળી છે. જો કે, તે કેળવણીએ નવીન પદ્ધતી ગ્રહણ કરેલી છે, તથાપિ તે માર્ગે આ-લીને તમે તમારી પ્રાચીન પદ્ધતીને પ્રાપ્ત કરી શક-શો. સંસ્કૃત અને માગધી ભાષાના એટલા બધા પ્રબળ સાધનો ત-મારી સન્મુખ ઉભા છે કે, જેના બલથી તમે તમારી પૂર્વ પદ્ધતીનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરી શકશો.

ખંધુઓ, તમે એક સંપત્તી વર્તી તમારા ધર્મનો ઉદ્ધોત કરજો. ગચ્છ, જ્ઞાતિ અને ગુરૂમાં ભેદ બુદ્ધિ રાખશો નહીં. સર્વ જૈન ખંધુ-ઓ વીર પ્રભુના સેવક છે, એવું ધારી ચારે તરફ સંપનો સુગંધી પવન ફેલાવજો. જ્યાં સંપ ત્યાં વિજય છે. માણસમાં, આખા વિશ્વ-માં પણ જો ધર્મનું અને નીતિનું રૂપ કાંઈપણ દેખવું હોયતો સં-પમાંજ દેખો. સંપ એ રાગ તથા દ્વેષના અભાવનું કેંદ્રસ્થાન છે. જ્યાં સંપનો ઉદય ત્યાં વીતરાગ ધર્મનો ઉદય છે. સર્વાત્મભાવ પ-ણ તેમાંજ છે. દયાધર્મનો પ્રકાશપણ સંપની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તિર્થંકર ભગવાનના સંભાવસરણમાં અને તપસ્વીઓના તપોવનમાં શીકારી પ્રાણીઓ વૈરભાવ છોડી સંપથી વર્તે છે; તે ઉપરથી તપનું ફલ સંપદર્શક છે.

મિય ખંધુઓ, એ સંપરૂપી કલ્પવૃક્ષનો આશ્રય કરી આર્હત

ધર્મની સાધના કરજો. તમારો એ ધર્મ ત્રૈલોક્ય વિજયી નીવડ્યો છે. તેની ઉપર અનેક આક્ષેપો થયા છે અને થતા બન્ય છે, તથાપિ તે પ્રાચીન ધર્મ હજી ડગ્યો નથી. વીર શાસનનો પ્રભાવ એવાને એવો પ્રવર્તે છે, અને હજી પણ પ્રવર્તશે. ધર્મ બંધુઓ, છેવટે મારે તમને એટલું જ કહેવાનું કે, આપણા આર્હત ધર્મનો આધાર સુનિવરો છે. આપણા ગુરુઓ જો બદ્ધ પરિકર થઈ ધર્મોપદેશ આપ્યા કરશે અને પોતાના ચારિત્ર ધર્મનું ચથાર્થ રીતે રક્ષણ કરી પ્રવર્તન કરશે તો આપણો ધર્મ વિશેષ પ્રકાશમાન થશે.

આ પ્રસંગે મારે જણાવવું જોઈએ કે, વર્તમાનકાલે આનંદ સૂરિ અને તેમનો પરિવાર અતિ ઉપકાર કરે છે. ધર્મના વિવિધ વિષયો ઉપર સારા સારા ગ્રંથો લખી જૈન પ્રજાને શુદ્ધ માર્ગ દર્શાવે છે. તેમાં આત્માને આરામ આપનારા અને વિજયપૂર્વક આનંદ પ્રવર્તવાનારા સૂરિવરે આપણા જૈન વર્ગ ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે; તે અવર્ણનીય છે. તરૂણ શ્રાવક જિજ્ઞાસુ આવા આવા ઉપદેશ આપી પોતાનું શ્રાવક જીવન કૃતાર્થ કરતો હતો, અને તેને પોતાનું શુદ્ધ કર્તવ્ય સમજી હૃદયમાં આનંદ પામતો હતો. યાવજીવિત એજ કર્તવ્ય માં તત્પર રહી શ્રાવક પુત્ર જિજ્ઞાસુએ પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરી હતી.

પ્રિયવાચકવૃંદ, શ્રાવક નયચંદ્ર, શ્રાવિકા સુબોધા અને શ્રાવક પુત્ર જિજ્ઞાસુ—આ ત્રિપુટીનો અને તેમનો ઉદ્ધાર કરનારા મહાનુભાવ ગુરુ આનંદસૂરિનો આ વૃત્તાંત તમારા હૃદયમાં સ્થાપિત કરજો. અને તે પરમ કૃપાળુ ગુરુરાજના ઉપકારનું હૃદયમાં નિરંતર સ્મરણ કરજો, અને આ નયમાર્ગદર્શકના ઉપયોગી વિષયનું મનન કરી સ્યાદાદ સિદ્ધાંતરૂપ સુધાના સ્વાદને સંપાદન કરજો. એથી આ લોક તથા પરલોકના શ્રેયને પ્રાપ્ત કરવાના પૂર્ણ અધિકારી થશો.

તથાસ્તુ.

